

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**Ю.Г. ЛЕВЧЕНКО, В.Я. СЛОБОДЯН, М.Ю. ЗАДНІПРЯНА-КОРІННА,
Н.Я. СЛОБОДЯН, А.Є. ДАНКЕВИЧ**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Реєстраційний номер
електронного навчального
видання у НМУ

44.400-2023

Київ НУХТ 2023

УДК 346 (075.8)

Рецензенти: **Р.В. Вереша** – д-р юрид. наук, проф. заслужений юрист України (Академії адвокатури України); **В.Р. Щавінський** – д-р юрид. наук, (заступник голови Київського окружного адміністративного суду), **О.О. Шеремет** – д-р екон. наук, професор (Національний університет харчових технологій)

Левченко Ю.Г., Слободян В.Я., Задніпряна-Корінна М.Ю., Слободян Н.Я., Данкевич А.Є. Правове регулювання господарської діяльності : Навч. посіб. [Електронний ресурс]. – К.: НУХТ, 2023. – 290 с.

ISBN 978-966-612-296-7

У навчальному посібнику викладено основні аспекти правового регулювання господарської діяльності, зокрема щодо реєстрації та ліцензування, майнової основи господарської діяльності, особливостей укладання, зміни та розірвання господарських договорів, основних засади господарсько-правової відповідальності, правового регулювання фінансової діяльності, банківських рахунків та розрахунків між суб'єктами господарювання, зовнішньоекономічної діяльності, господарських відносин у харчовій промисловості, трудових відносин на підприємствах, банкрутства підприємства, процедурно-процесуальних основ господарського судочинства.

Рекомендовано для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, викладачів, науковців, та усіх, хто прагне поповнити свої знання з правового регулювання господарської діяльності.

*Рекомендовано Вченою радою
Національного університету харчових технологій
як навчальний посібник
для здобувачів закладів вищої освіти
(протокол № 10 від 25 травня 2023 р.)*

Подано в авторській редакції

УДК 346 (075.8)

© Левченко Ю.Г.,
Слободян В.Я.,
Задніпряна-Корінна М.Ю.,
Слободян Н.Я.,
Данкевич А.Є., 2023
© НУХТ, 2023

ISBN 978-966-612-296-7

ВСТУП

Інтенсивний розвиток підприємницької діяльності та бізнесу вимагає сучасних та ефективних форм правового регулювання господарських відносин, які забезпечують гармонійне поєднання публічних і приватних інтересів, дотримуються конституційних принципів свободи підприємництва в межах, визначених законом, та спрямовані на побудову сильної соціально орієнтованої економіки.

З огляду на необхідність ефективного правового забезпечення динамічної сфери господарювання, господарське законодавство постійно удосконалюється, що повністю відповідає економічним трансформаційним та інтеграційним процесам. Правове регулювання господарської діяльності відіграє ключову роль у стимулюванні інвестицій, підтримці добросовісної конкуренції та загалом забезпеченні правового господарського порядку в Україні. Вивчення дисципліни «Правове регулювання господарської діяльності» формує у здобувачів систему знань про сучасні тенденції розвитку правового регулювання сфери господарювання та навички визначення ключових проблем правозастосування в цій сфері відносин, навчає застосовувати відповідні правові положення на практиці.

У навчальному посібнику на основі чинного законодавства та відповідно до програми курсу висвітлюються основні правові інститути господарського права, розглянуто правові засади господарської діяльності, правове становище підприємств та господарських товариств, проаналізовано процедуру проходження державної реєстрації суб'єктами господарювання та процедуру ліцензування окремих видів господарської діяльності, майнову основу господарювання, окрему увагу присвячено питанням правового регулювання господарських відносин у харчовій промисловості та цілому комплексу інших важливих питань ведення господарської діяльності.

Автори намагалися у стислій та водночас доступній для сприйняття формі сформулювати цілісне бачення системи нормативно-правового забезпечення здійснення господарської діяльності, а також розкрити багатогранність та динамічність розвитку господарських правовідносин в умовах швидкоплинних політико-правових реформ в Україні.

Вищезазначене, обумовлює в свою чергу необхідність підготовки висококваліфікованих спеціалістів для забезпечення стабільного і сталого розвитку галузей економіки та державотворення відповідно до західних неоліберальних практик, що передбачають зменшення ролі держави та її бюрократичного апарату в управлінні економічним життям країни.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕМА 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Поняття, ознаки та принципи здійснення господарської діяльності	7
1.2. Система джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні. Господарсько-правові акти та їх види.....	8
1.3. Види господарської діяльності.....	10
1.4. Суб'єкти господарювання та їх види	12
Питання для самоперевірки:	13
ТЕМА 2. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ	15
2.1. Поняття та характерні риси підприємств. Види підприємств.....	15
2.2. Поняття, види та основи функціонування господарських товариств.....	18
2.3. Установчі документи господарських товариств	23
2.4. Особливості правового статусу акціонерного товариства – публічного та приватного.....	24
2.5. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю.....	27
2.6. Поняття і сутність повного і командитного господарських товариств.	29
2.7. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств	30
Питання для самоперевірки:.....	31
ТЕМА 3. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	32
3.1. Поняття державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.....	32
3.2. Подання документів для державної реєстрації та вимоги до їхнього оформлення.....	35
3.3. Процедура та порядок державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця.....	37
3.4. Надання відомостей з Єдиного державного реєстру	45
3.5. Нововведення у сфері правового регулювання державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.....	47
Питання для самоперевірки:.....	50
ТЕМА 4. ЛІЦЕНЗУВАННЯ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	51
4.1. Поняття проходження процедури ліцензування суб'єктами господарювання	51
4.2. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню	58
4.3. Порядок отримання та переоформлення ліцензії.....	60
4.4. Відповідальність за правопорушення у сфері ліцензування господарської діяльності	64
Питання для самоперевірки:.....	66
ТЕМА 5. ПРАВОВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	67
5.1. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності.....	67
5.2. Роль державного економічного контролю в умовах ринкової економіки	72
5.3. Органи державної влади, що контролюють фінансово-господарську діяльність в Україні.....	74
5.4. Функції центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну податкову політику	81
5.5. Порядок проведення податкових перевірок здійснення господарської діяльності	84
Питання для самоперевірки:	89

ТЕМА 6. МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	90
6.1. Правовий режим майна у сфері господарювання.....	90
6.2. Джерела формування майна суб'єктів господарювання.....	93
6.3. Прибуток суб'єкта господарювання.....	95
6.4. Цінні папери у складі майна суб'єктів господарювання.....	97
6.5. Регулювання відносин щодо використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності.....	107
6.6. Право суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці.....	111
Питання для самоперевірки:.....	114
ТЕМА 7. ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ.....	116
7.1. Поняття та функції господарського договору.....	116
7.2. Класифікація господарських договорів.....	117
7.3. Порядок укладання господарських договорів.....	120
7.4. Порядок зміни та розірвання господарських договорів.....	123
7.5. Заходи із забезпечення виконання господарських зобов'язань.....	125
Питання для самоперевірки:.....	128
ТЕМА 8. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..	129
8.1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності.....	129
8.2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності.....	132
8.3. Відшкодування збитків у сфері господарської діяльності.....	134
8.4. Штрафні та оперативно-господарські санкції.....	135
8.5. Адміністративно-господарські санкції.....	138
Питання для самоперевірки:.....	139
ТЕМА 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА.....	140
9.1. Поняття банкрутства та його правове значення.....	140
9.2. Процедури у справах про банкрутство, які застосовуються до боржника-юридичної особи.....	142
9.3. Ліквідаційна процедура.....	151
9.4. Визнання неплатоспроможності фізичної особи та фізичної особи-підприємця.....	156
Питання для самоперевірки:.....	166
ТЕМА 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	167
10.1. Поняття та види фінансової діяльності.....	167
10.2. Правовий статус банків і банківської діяльності.....	168
10.3. Правові основи страхової діяльності.....	170
10.4. Правові основи аудиторської діяльності.....	172
Питання для самоперевірки:.....	174
ТЕМА 11. БАНКІВСЬКІ РАХУНКИ ТА РОЗРАХУНКИ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	175
11.1. Банківський рахунок. Види банківських рахунків.....	175
11.2. Готівкові кошти на підприємстві. Умови обігу готівкових коштів.....	176
11.3. Безготівкові форми оплати.....	180
Питання для самоперевірки:.....	187

ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	188
12.1. Поняття, ознаки та види бірж.....	188
12.2. Правове становище товарної біржі.....	191
12.3. Особливості правового становища фондової біржі.....	193
12.4. Посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами.....	195
12.5. Біржові фондові індекси	197
Питання для самоперевірки:	201
ТЕМА 13. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	202
13.1. Поняття і регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).....	202
13.2. Суб'єкти ЗЕД та правила ІНКОТЕРМС	203
13.3. Ліцензування та квотування ЗЕД.....	210
Питання для самоперевірки:	214
ТЕМА 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	216
14.1. Правові засади забезпечення безпечності та якості харчових продуктів.....	216
14.2. Правове забезпечення біологічної безпеки харчових продуктів, вироблених з використанням генетично модифікованих організмів.....	220
14.3. Поняття експлуатаційного дозволу та державна реєстрація потужностей.....	227
14.4. Державний контроль і відповідальність у сфері безпечності та якості харчових продуктів.....	231
14.5. Державне регулювання виробництва і обігу спиртів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів.....	236
14.6. Правове регулювання виробництва харчової продукції тваринного походження	238
ТЕМА 15. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІДПРИЄМСТВ	242
15.1. Поняття та суб'єкти трудових відносин, законодавче регулювання трудових відносин.....	242
15.2. Трудовий договір та процедурні питання його укладення	243
15.3. Організація та правове регулювання оплати праці.....	248
15.4. Дисципліна праці та правові засоби її забезпечення	252
15.5. Порядок вирішення трудових спорів.....	259
Питання для самоперевірки:	264
ТЕМА 16. ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА	265
16.1. Поняття, принципи та джерела господарського процесуального права.....	265
16.2. Досудове врегулювання господарських спорів	271
16.3. Господарський процес: юрисдикція (підвідомчість) господарських судів, склад учасників, докази і доказування.....	272
16.4. Подання позовної заяви та розгляд справи по суті	278
16.5. Судові рішення: види, порядок ухвалення, форма і зміст.....	280
Питання для самоперевірки:	285
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	286

ТЕМА 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 1.1. Поняття, ознаки та принципи здійснення господарської діяльності.
- 1.2. Система джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні. Господарсько-правові акти та їх види.
- 1.3. Види господарської діяльності.
- 1.4. Суб'єкти господарювання та їх види.

1.1. Поняття, ознаки та принципи здійснення господарської діяльності

У ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України закріплене поняття **господарської діяльності**, під якою розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

У цьому визначенні можна виділити кілька **ознак** господарської діяльності. Насамперед, саме слово «*діяльність*» означає систематичні дії суб'єктів господарювання, спрямовані на досягнення певного результату. Змістом цих дій є виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, а метою – задоволення суспільних потреб у відповідних благах, які повинні мати цінову визначеність, тобто функціонувати як товар.

Особливістю господарської діяльності є також її *суб'єкти* – не будь-які особи, а лише ті з них, які, відповідно до вимог Господарського кодексу, визнаються суб'єктами господарювання. Діяльність таких осіб здійснюється не тільки в їх власних (приватних) інтересах (зазвичай з метою отримання прибутку від реалізації вироблених благ), а й в інтересах суспільства (для задоволення певних суспільних потреб в продукції, роботах, послугах).

Отже, **ознаками господарської діяльності є такі:**

- 1) *сфера здійснення* – суспільне виробництво (господарська сфера);
- 2) *зміст* – виробництво та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг відбувається не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб – споживачів у широкому розумінні (громадян як кінцевих споживачів, суб'єктів господарювання та різноманітних організацій, що використовують зазначені блага для задоволення своїх господарських чи інших потреб);
- 3) *передача* зазначених благ іншим особам на платній основі, тобто їх функціонування у формі товару;
- 4) *професійні засади* здійснення такої діяльності – відповідні знання, навички, організація, ресурси тощо.
- 5) *спеціальний суб'єкт*, який повинен зазвичай мати статус суб'єкта господарювання (набуття цього статусу завершується, як правило, державною реєстрацією в загальному та/або спеціальному порядку);
- 6) *поєднання:*
 - а) приватних інтересів виробника (в одержанні прибутку чи інших вигод/переваг від господарської діяльності);

б) публічних інтересів (суспільства в особі широкого кола споживачів – в отриманні певних благ);

в) держави – в отриманні прибутків та інших обов'язкових платежів від суб'єктів господарювання;

г) територіальної громади (спільноти мешканців, жителів населених пунктів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, районів у містах, що наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України):

- в забезпеченні зайнятості членів громади шляхом їх залучення на засадах індивідуального підприємництва чи трудового найму суб'єктами господарювання до господарської діяльності;

- в задоволенні потреб громади в певних роботах, послугах, продукції;

- в участі суб'єктів господарювання у вирішенні завдань територіальної громади по благоустрою;

- у сплаті місцевих податків і зборів тощо.

Загальними принципами господарювання в Україні є: (ст. 6 ГКУ)

- забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання;

- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

- вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;

- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства та держави (хоча цей принцип мав формуватися дещо інакше – як *оптимальність державного регулювання...*, оскільки ступінь державного регулювання залежить від стану економіки, внутрішнього та зовнішнього становища країни: більш значний за кризового стану економіки, стихійного лиха та інших негараздів, послаблення регулювання – у разі стабільного стану економіки);

- захист національного товаровиробника;

- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

1.2. Система джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні. Господарсько-правові акти та їх види

Комплексний характер господарської діяльності обумовлює і комплексний характер її джерел, які відносять до господарського права. До системи відносин, що складають предмет господарського права, разом із цивільно-правовими відносинами входять адміністративно-правові, кримінально-правові, фінансово-правові, земельно-правові та інші відносини, що, у свою чергу, обумовлює включення до джерел господарського права відповідних нормативних актів.

Так, наприклад, відносини оренди земельної ділянки для провадження господарської діяльності регулюються Земельним кодексом України, Законом України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (в редакції Закону від 26.09.2022 р.), що дозволяє віднести відповідні положення цих актів до джерел

господарського права. Гл. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення містить норми щодо правопорушень у галузі підприємницької діяльності, отже, і цей нормативно-правовий акт належить до джерел господарського права.

У системі джерел господарського права виокремлюються нормативні акти, що спеціально регулюють порядок заняття підприємницькою діяльністю. До таких, зокрема, належать ГК України, ЗУ «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ та інші.

Багато нормативно-правових актів не містять положень, що регулюють відносини в галузі саме господарського права. Наприклад, книга IV ЦК України містить норми спадкового права, що є класичним інститутом цивільного права. Проте спадкування частки засновника (учасника) господарського товариства здійснюється в порядку і за процедурою, що встановлюється, зокрема, означеною книгою ЦК України, що, у свою чергу, дозволяє у цьому разі відносити інститут спадкування до джерел господарського права. Виділення і поділ частки подружжя, що є спільною сумісною власністю, в господарському товаристві здійснюється за правилами, встановленими Цивільним кодексом та Сімейним кодексом України, отже, вони також є частково джерелами господарського права.

Сукупність джерел господарського права формує їх систему із чітко визначеною організаційною структурою, взаємозумовленістю і взаємозалежністю нормативно-правових актів, упорядкованих за певною ієрархією.

Під **нормативно-правовим актом** слід розуміти офіційний письмовий документ, прийнятий чи виданий уповноваженими на це органами держави (правотворчими органами – парламент, президент, уряд, місцевий орган влади або народом через референдум) у визначеній законом формі та за встановленою законом процедурою, який спрямований на регулювання суспільних відносин, встановлення загальнообов'язкових прав і обов'язків для неозначеного кола суб'єктів та розрахований на тривале, багаторазове застосування (норм права).

Види нормативно-правових актів: закон, указ, постанови (ВРУ, КМУ розпорядження – Президент, КМУ)

Класифікувати нормативно-правові акти можна за різними ознаками. Найбільш поширеною є класифікація джерел права за їх **юридичною силою**. За цією ознакою вони поділяються на 4 рівні:

- 1) конституційне регулювання відносин у сфері господарювання;
- 2) міжнародно-правове регулювання;
- 3) регулювання відповідних відносин на основі кодифікованих нормативно-правових актів (кодексів), законів та інших актів, що мають силу закону;
- 4) регулювання господарських відносин підзаконними нормативними актами (постанови та інші акти ВРУ; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження КМУ; нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади – накази тощо).

За обсягом правовідносин, що регулюються нормативними актами, а також за колом осіб, для яких такі акти призначені, джерела господарського права поділяються на:

- 1) загальні;
- 2) спеціальні.

Загальні нормативно-правові акти встановлюють основні положення (принципи) правового регулювання тієї чи іншої сфери діяльності. Наприклад, гл. 5 ЦК України встановлює загальні положення щодо права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності – положення щодо необхідності мати повну цивільну дієздатність, обов'язковості державної реєстрації, можливості застосування до підприємницької діяльності фізичних осіб нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом, та інші положення. Водночас гл. 13 спеціального нормативного акту – ГК України – встановлює положення щодо умов здійснення фізичною особою підприємницької діяльності.

У разі якщо загальний нормативний акт суперечить положенням спеціального нормативного акту рівної юридичної сили, повинні застосовуватися положення спеціального нормативного акту. Так, наприклад, ст. 58 ГК України <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran425#n425> встановлює порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Відповідні статті Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15> також встановлюють порядок проведення такої реєстрації. Зважаючи на суперечності між положеннями нормативних актів рівної юридичної сили в частині порядку проведення державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, застосовуються положення нормативного акту, **спеціально присвяченого питанням** державної реєстрації – Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Для визначення пріоритету між двома нормативними актами рівної юридичної сили також має значення дата набрання ними чинності.

Отже, у разі якщо *загальний нормативний акт* суперечить положенням *спеціального нормативного акту* рівної юридичної сили, то повинні застосовуватися положення **спеціального нормативного акту**, якщо вони не відміняються загальним нормативним актом, який набрав чинності пізніше.

До джерел господарського права належать не тільки нормативно-правові акти. Господарські відносини регулюються і на індивідуальному (локальному) рівні за допомогою актів їх учасників. До таких документів належать статuti суб'єктів підприємницької діяльності, засновницькі договори та інші види угод, правила внутрішнього трудового розпорядку та інші документи.

1.3. Види господарської діяльності

Господарська діяльність надзвичайно різноманітна, що викликає потребу її класифікації з метою забезпечення оптимального правового регулювання господарської діяльності як такої та певних її видів, ураховуючи специфіку останніх.

Господарську діяльність можна класифікувати за різними ознаками. За критерієм мети здійснення господарська діяльність може бути комерційною (підприємницькою) та некомерційною (ч. 2 ст. 3 ГК України):

комерційна діяльність (підприємництво) має місце, якщо її суб'єкт (підприємець) діє для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку;

некомерційна господарська діяльність здійснюється для досягнення певних економічних і соціальних результатів, проте мета отримання прибутку при цьому відсутня. (ч. 1 ст. 52 ГК України). Некомерційна господарська діяльність здійснюється казенними підприємствами (ч. 3 ст. 76, ст. 77, 78 ГК України) та некомерційними комунальними підприємствами (ч. 3 ст. 78 ГК України).

Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (наприклад, біржова діяльність (товарна, фондова), де джерелами фінансування є періодичні внески членів біржі, її надання учасникам біржових торгів не заборонених законом платних послуг, пов'язаних з основною діяльністю біржі).

Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи (ч. 3 ст. 52 ГК України).

Відповідно до ст. 259 ГК України вид господарської діяльності має місце у разі об'єднання ресурсів (устаткування, технологічних засобів, сировини та матеріалів, робочої сили) для створення виробництва певної продукції або надання послуг. Окремий вид діяльності може складатися з єдиного простого процесу або охоплювати ряд процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії класифікації.

За предметом господарської діяльності розрізняють виробничу, торговельну, маркетингову, комерційну, економічну, інноваційну, зовнішньоекономічну, банківську, соціальну та ін.

Таблиця 1.1

Основні види господарської діяльності

№ з/п	Назва напрямку	Сутність напрямку
1.	Виробнича діяльність	Здійснюється на основі розробленої виробничої програми та передбачає поєднання в єдиному процесі та ефективне використання ресурсів підприємства. Має бути організована належним чином, щоб забезпечити виробництво продукції виданого асортименту та якості відповідно до розробленого графіку.
2.	Торгівельна діяльність	Діяльність з купівлі-продажу товарів, у тому числі власного виробництва, або посередницька діяльність, у тому числі із надання агентських, комісійних та інших послуг у просуванні товарів від виробників (постачальників) до кінцевого покупця
3.	Маркетингова діяльність	Проводиться маркетинговим відділом на етапі, що передуює розробці виробничої програми підприємства, і передбачає збирання та аналіз інформації стосовно аналогів продукції на ринку, конкурентів, рівня цін і попиту, існуючих і можливих каналів збуту продукції тощо.
4.	Економічна діяльність	Включає планування, ресурсне забезпечення, ціноутворення, облік і звітність, оцінку ефективності господарювання, розробку системи мотивації персоналу тощо.
5.	Інноваційна діяльність	Здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою впровадження технологічних, технічних, організаторських та управлінських інновацій, розробки принципово нових продуктів чи послуг.

№ з/п	Назва напрямку	Сутність напрямку
7.	Зовнішньоекономічна діяльність	Проводиться підприємствами, продукція яких є конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. Забезпечує розширення сфери збуту продукції, проте потребує додаткових зусиль і знань щодо просування товарів.
8.	Банківська діяльність	Залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб
9.	Соціальна діяльність	Спрямована на забезпечення додаткових стимулів працівникам підприємства через отримання ними певних соціальних благ.

1.4. Суб'єкти господарювання та їх види

Суб'єкт господарювання – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми¹ та форми власності чи фізична особа, яка займається діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю; будь-яка юридична або фізична особа, яка здійснює контроль над суб'єктами господарювання, група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими. Суб'єктами господарювання визнаються також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності.

Суб'єктами господарювання можуть бути:

1) господарські організації – юридичні особи: державні, комунальні та інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарювання мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

Згідно з ч. 3 ст. 55 ГК України суб'єкти господарювання залежно від **кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності** за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

➤ **фізичні особи**, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує **10 осіб** та **річний дохід** від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну **2 мільйонам євро**, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

¹ **Організаційно-правова форма** – це форма юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності, що характеризує специфіку його створення, майнового статусу, характеру його прав і прав засновників (учасників) на майно, та особливості їхньої відповідальності за зобов'язаннями суб'єкта.

➤ **юридичні особи** – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких **середня кількість працівників** за звітний період (календарний рік) не перевищує **10 осіб** та **річний дохід** від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну **2 мільйонам євро**, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

➤ **фізичні особи**, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує **50 осіб** та **річний дохід** від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну **10 мільйонам євро**, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

➤ **юридичні особи** – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких **середня кількість працівників** за звітний період (календарний рік) **не перевищує 50 осіб** та **річний дохід** від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну **10 мільйонам євро**, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є: юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких **середня кількість працівників** за звітний період (календарний рік) **перевищує 250 осіб** та **річний дохід** від будь-якої діяльності **перевищує** суму, еквівалентну **50 мільйонам євро**, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Таблиця 2

Види суб'єктів підприємництва

Види суб'єктів підприємництва	Фізичні особи		Юридичні особи	
	середня кількість працівників	річний дохід	середня кількість працівників	річний дохід
Суб'єкти мікропідприємництва	<10 осіб	<2 млн € за середньорічним курсом НБУ	<10 осіб	<2 млн € за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти малого підприємництва	<50 осіб	<10 млн € за середньорічним курсом НБУ	<50 осіб	<10 млн € за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти великого підприємництва	х	х	>250 осіб	>50 млн € за середньорічним курсом НБУ

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів **середнього підприємництва**.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під господарською діяльністю?
2. Назвіть ознаки господарської діяльності.

3. На підставі яких принципів здійснюється господарська діяльність в Україні?

4. Дайте визначення нормативно-правового акту? Назвіть види нормативно правових актів.

5. Якими нормативно-правовими актами регулюється господарська діяльність в Україні?

6. Назвіть види господарської діяльності відповідно до ч. 2 ст. 3 ГК України) та дайте їх характеристику.

7. Наведіть класифікацію господарської діяльності за предметом (напрямком) здійснення.

8. Що Ви розумієте під суб'єктом господарювання? Хто може бути суб'єктом господарювання в Україні?

ТЕМА 2. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

- 2.1. Поняття та характерні риси підприємств. Види підприємств.
- 2.2. Поняття, види та основи функціонування господарських товариств.
- 2.3. Установчі документи господарських товариств.
- 2.4. Особливості правового статусу акціонерного товариства – публічного та приватного.
- 2.5. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю.
- 2.6. Поняття і сутність повного і командитного господарських товариств.
- 2.7. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств

2.1. Поняття та характерні риси підприємств. Види підприємств

Підприємство (ч. 1 ст. 62 ГК України) – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Згідно з ч. 1 ст. 63 ГК України залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти **підприємства таких видів:**

- *приватне підприємство*, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- *підприємство, що діє на основі колективної власності* (підприємство колективної власності);
- *комунальне підприємство*, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- *державне підприємство*, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на *змішаній формі власності* (на базі об'єднання майна різних форм власності);
- *спільне комунальне підприємство*, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 ГК України підприємство може складатися з *виробничих структурних підрозділів* (виробництв, цехів, відділень, дільниць,

бригад, бюро, лабораторій тощо), а також *функціональних структурних підрозділів апарату управління* (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Підприємства можна класифікувати на види за різними ознаками.

Згідно з ч. 3-5 ст. 63 ГК України **залежно від способу утворення** (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства: унітарні, корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Унітарними підприємствами є: державні, комунальні, підприємства засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, їх спільного управління справами, участі засновників у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Корпоративними є: кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

У випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених статтею 126 Господарського Кодексу, підприємство визнається **дочірнім**.

За критерієм участі іноземного інвестора та його частки у статутному капіталі виділяють дві категоріє підприємств: підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні підприємства.

Згідно п. 1 ст. 116 ГК України та п. 3 ст. 1 ЗУ «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.96 р. **підприємство з іноземними інвестиціями** – підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого, за його наявності, складає не менше 10%. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою здобуття прибутку або досягнення соціального ефекту (п. 2 ст. 116 ГК України).

Підприємства з іноземними інвестиціями мають право бути засновниками дочірніх підприємств, створювати філії і представництва на території України і за її межами з дотриманням вимог законодавства України і законодавства відповідних держав.

Законом можуть бути визначені галузі господарювання і території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Іноземне підприємство (ст. 117 ГК України) є одним з видів підприємств, розташованих на території України, майно якого є власністю іноземних громадян або іноземних юридичних осіб на 100%. На іноземні підприємства поширюється національний правовий режим господарської діяльності.

Проте створюється таке підприємство відповідно до законодавства тієї держави, до якої воно належить.

З метою забезпечення національної безпеки держави в Україні можуть бути встановлені заборони на створення іноземних підприємств у визначених законом галузях, що мають стратегічне значення для безпеки держави (п. 2 ст. 117 ГК України).

Однією з форм здійснення іноземних інвестицій є створення на території України представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності. Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» іноземні суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України.

Реєстрацію вказаних представництв здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України протягом 60 робочих днів з дня подачі іноземним суб'єктом господарської діяльності документів на реєстрацію. У разі зміни назви, юридичного статусу, юридичної адреси або оголошення іноземного суб'єкта господарської діяльності неплатоспроможним або банкрутом його представництво на території України зобов'язане повідомити про це вище згадуване Міністерство в 7-денний термін.

Відповідно до ст. 126 ГК України є **асоційовані підприємства (господарські організації)** - це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути *простою і вирішальною*.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій.

Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Про наявність простої та вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та опубліковано відповідно до закону.

Холдингова компанія – публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами

акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності).

Якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться *неплатоспроможним* та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе *субсидіарну відповідальність*² за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Статутний капітал холдингової компанії формується за рахунок вкладів засновників у формі холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв), а також додаткових вкладів у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії. Частка у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії, не повинна перевищувати 20 відсотків статутного капіталу холдингової компанії.

Загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, в тому числі Державної керуючої холдингової компанії, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації регулюються Законом України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 № 3528-IV та іншими нормативно-правовими актами.

2.2. Поняття, види та основи функціонування господарських товариств

Найбільш поширеною організаційною формою підприємств в Україні є господарські товариства. Їх діяльність регулюється Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, ЗУ «Про господарські товариства» від 19.11.1991 р. та ЗУ «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р., іншими нормативними актами, що регулюють діяльність господарських товариств.

Господарськими товариствами (п. 1 ст. 79 ГКУ) визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Засновниками і учасниками господарського товариства можуть бути фізичні та юридичні особи, включаючи іноземних суб'єктів права, крім випадків, встановлених законодавством. Обмеження щодо заснування та участі в господарських товариствах окремих категорій суб'єктів встановлені спеціальними законами. Суб'єктами, до яких застосовуються **обмеження**, визнані:

а) особи, уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування (Президент, Прем'єр-міністр, Голова ВРУ, Голова НБУ, народні депутати, державні службовці, військові посадові особи Збройних Сил України, судді, народні засідателі, присяжні, працівники органів внутрішніх

² Субсидіарна відповідальність - додаткова відповідальність осіб, які разом із боржником відповідають у випадках, передбачених законом або договором. До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

справ, прокуратури, дипломатичної служби, митної служби інших органів державної влади);

б) посадові особи юридичних осіб публічного права, які одержують заробітну плату за рахунок державного та місцевого бюджету;

в) особи, які надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі, третейські судді);

г) посадові особи, які постійно чи тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, а також фізичні особи - підприємці.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» **цим особам забороняється:**

– займатись іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової, творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту, що здійснюється в позаробочий час);

– входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації).

Відповідно до ст. 6 Декрету КМУ «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.1992 р. № 24-92 *державні підприємства також не можуть бути засновниками або учасниками господарських товариств*. Також у ст. 5 цього Декрету «керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю. Це не виключає їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав».

Господарські товариства є юридичними особами. Суб'єкти господарювання – юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, також зберігають статус юридичної особи.

До господарських товариств належать (ст. 80 ГКУ):

- акціонерні товариства (АТ);
- товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ);
- товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ);
- повні товариства;
- командитні товариства.

Цей перелік є вичерпним.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери

несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Найменування господарського товариства повинно містити зазначення виду товариства, для повних товариств і командитних товариств – прізвища (найменування) учасників товариства, які несуть додаткову відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, а також інші необхідні відомості. Найменування господарського товариства не може вказувати на належність товариства до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Якщо в установчих документах не вказано строк діяльності господарського товариства, воно вважається створеним на невизначений термін.

Господарське товариство може відкривати рахунки в банках, а також укладати договори та інші угоди лише після його державної реєстрації. Угоди, укладені засновниками товариства до дня його реєстрації, визнаються укладеними з товариством тільки за умови їх подальшого схвалення товариством в порядку, визначеному законом та установчими документами.

Угоди, укладені засновниками до дня реєстрації товариства і надалі не схвалені товариством, тягнуть за собою правові наслідки лише для осіб, які уклали ці угоди.

Оскільки господарське товариство є юридичною особою, однією з необхідних його ознак є наявність у нього відособленого майна, що формує матеріальну базу його діяльності.

Майно, що належить господарському товариству на праві власності, відбивається на самостійному балансі. Бухгалтерський баланс – це звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал.

Господарське товариство є власником:

- майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески;
- продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства;
- доходів, отриманих від господарської діяльності товариства;
- іншого майна, набутого товариством на підставах, не заборонених законом.

Формування статутного капіталу господарського товариства здійснюється за рахунок внесків його учасників та засновників. Внеском учасника товариства є сукупність грошових коштів, майна та майнових прав, оцінених за згодою учасників і переданих господарському товариству в порядку, розмірах і в строки, визначені установчими документами.

Внесками учасників можуть бути:

- рухоме та нерухоме майно, не заборонене до обігу на території України;
- цінні папери, передача яких не заборонена законодавством України;
- грошові кошти в національній валюті або в іноземній валюті;
- майнові права, у тому числі права користування майном, природними ресурсами, право на здійснення господарської діяльності, права інтелектуальної власності.

Стосовно деяких суб'єктів господарювання (банки, страхові компанії та ін.) спеціальними законами встановлені обмеження щодо складу внеску учасників. Наприклад, ЗУ «Про страхування» від 07.03.96 р. в редакції Закону від 04.10.2001 р. встановлено, що страховиками вважаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю. При створенні страховика або збільшенні зареєстрованого статутного капіталу статутний капітал повинен бути сплачений виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного фонду страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю в порядку, визначеному спеціальним уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, але не більше 25% загального розміру статутного капіталу.

Частку засновника та учасника в статутному фонді господарського товариства становить його внесок, оцінений у національній валюті України відповідно до порядку, який визначається в установчих документах товариства (якщо інше не встановлено законом).

Існує заборона використання для формування статутного фонду певних видів майна, як правило, це: кошти, отримані в кредит, позику та під заставу, банківські метали, бюджетні асигнування і т. д.

Особливостями статутного капіталу господарського товариства є те, що:

– він формується частково до державної реєстрації товариства і набуття ним статусу юридичної особи;

– він утворюється за рахунок майна учасників товариства, а не за рахунок відрахувань від чистого прибутку, як інші фонди.

Розмір статутного капіталу, визначений установчими документами, може бути змінений з дотриманням вимог, встановлених законом, за рішенням товариства, вступає в силу з дня внесення цих змін до державного реєстру.

Резервний капітал (п. 4 ст. 87 ГКУ) створюється у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 15% від розміру статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до резервного фонду не може бути менше 5% суми чистого прибутку. При повному або частковому використанні коштів резервного фонду він повинен бути поповнений шляхом наступних щорічних відрахувань, до досягнення ним розміру, визначеного установчими документами.

Кошти резервного капіталу використовуються на:

- покриття непередбачених збитків;
- виплату дивідендів за привілейованими акціями і відсотків за облігаціями при відсутності або недостатності у товариства чистого прибутку;
- покриття балансового збитку за звітний період.

Крім статутного та резервного капіталів, у господарському товаристві **можуть створюватися:**

1) фонд розподілу прибутку або фонд дивідендів (його кошти спрямовуються на виплату дивідендів учасникам товариства);

2) фонд розвитку виробництва (направляється на технічне переоснащення, реконструкцію та розширення діючого виробництва і освоєння нових напрямків, підготовку й освоєння випуску нової або модернізованої продукції, освоєння прогресивних технологічних процесів, проведення науково-дослідних, конструкторських і проектних робіт тощо);

3) фонд соціального забезпечення (використовується для додаткових виплат працівникам товариства при їх тимчасовій непрацездатності, оплату путівок працівникам до оздоровчих закладів, страхування життя і здоров'я працівників товариства та ін.);

4) фонд нерозподіленого прибутку (залишок чистого прибутку, що не включений в інші фонди) та ін.

Прибуток господарського товариства становить всі надходження від його господарської діяльності за вирахуванням матеріальних витрат і витрат на оплату праці.

Припинення діяльності господарського товариства відбувається шляхом його ліквідації або реорганізації відповідно до ст. 59 ГК України.

Ліквідація господарського товариства провадиться ліквідаційною комісією, призначеною його вищим органом, а у разі припинення діяльності товариства за рішенням суду – ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до рішення суду.

З дня утворення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління справами господарського товариства. Ліквідаційна комісія в 3-

місячний термін з моменту її утворення публікує інформацію про ліквідацію господарського товариства і здійснює інші дії відповідно до вимог ГК та інших законів.

Ліквідація господарського товариства вважається завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність, з дня внесення запису про його ліквідацію до державного реєстру.

2.3. Установчі документи господарських товариств

Ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» визначено, що установчі документи повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації і реорганізації товариства.

Установчі документи всіх господарських товариств повинні містити:

- відомості про вид товариства;
- предмет і цілі його діяльності;
- склад засновників та учасників;
- склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень.

Таким чином, законодавством передбачено наявність відомостей про склад засновників та учасників, кількість акцій, що купуються засновниками, у статуті господарського товариства.

Одночасно слід зауважити, що 17.09.2008 р. прийнято Закон України «Про акціонерні товариства», що набрав чинності 30 квітня 2009 р. Ст. 13 цього Закону визначено, які відомості має містити статут акціонерного товариства, а саме відомості про:

- 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою;
- 2) тип товариства;
- 3) розмір статутного капіталу;
- 4) розмір резервного капіталу;
- 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій;
- 6) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у випадках, якщо товариством передбачений випуск привілейованих акцій;
- 7) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу;
- 8) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації;
- 9) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів;
- 10) порядок скликання та проведення загальних зборів;

- 11) компетенцію загальних зборів;
- 12) спосіб повідомлення акціонерів про зміни у порядку денному загальних зборів;
- 13) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції;
- 14) порядок внесення змін до статуту;
- 15) порядок припинення товариства.

Статутом акціонерного товариства не може бути передбачено надання засновникам товариства додаткових прав чи повноважень. Статут акціонерного товариства може містити й інші положення, що не суперечать законодавству.

2.4. Особливості правового статусу акціонерного товариства – публічного та приватного

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний капітал, розділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Акціонерне товариство є формою об'єднання підприємців та їх капіталів для отримання прибутку.

Акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа. Акціонерне товариство не може мати у своєму складі лише акціонерів – юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа.

Характерні риси акціонерного товариства (АТ):

- діє на підставі статуту. Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;
- відповідальність акціонерного товариства за своїми обов'язками тільки майном, що належить йому на праві власності;
- відсутність у акціонерів додаткової майнової відповідальності за зобов'язаннями товариства, якщо вони (акціонери) повністю сплатили свої частки;
- обов'язковість майнової участі акціонерів в АТ та необов'язковість для них персональної участі в діяльності АТ;
- статутний капітал не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам; резервний капітал не менше 15% від статутного і поповнюється за рахунок щорічних відрахувань, які не можуть бути менше 5% суми чистого прибутку);
- корпоративний характер управління і відповідна система органів: вищий орган – загальні збори акціонерів; виконавчий – правління, контрольні – ревізійна комісія (за фінансово-господарською діяльністю АТ), наглядова рада (за діяльністю правління);

- участь акціонерів в управлінні, яке залежить від кількості акцій, що належать їм на праві власності;
- збори акціонерів вважаються повноважними (кворум) за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками не менше як 60% голосуючих акцій;
- можливість залучення значних інвесторів на правах власників привілейованих акцій;
- визначення обсягу прав акціонерів залежно від типу акцій (прості або привілейовані), що належать їм на праві власності;
- кількість привілейованих акцій у статутному фонді не може перевищувати 25%;
- вихід акціонера з АТ шляхом відчуження акцій.

Статутний капітал акціонерного товариства утворюється з вартості вкладів акціонерів, внесених внаслідок придбання ними акцій.

Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів. Він не може бути меншим розміру, встановленого законом. У процесі створення акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій здійснюється після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Засновники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли відповідно до установчого договору.

Акціонерні товариства можуть бути 2 типів: публічними (ПАТ) і приватними (ПрАТ) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Відмінності між публічними АТ (ПАТ) і приватними АТ (ПрАТ)

Критерій відмінностей	ПАТ	ПрАТ
Кількість учасників	не обмежена	1-100 осіб
Процедура лістингу	обов'язкова	-
Розміщення акцій	публічне та приватне	приватне
Порядок руху учасників	вільний	обмежений
Види акцій, що випускаються цими товариствами	іменні акції та акції на пред'явника	тільки іменні
Річна фінансова звітність	Обов'язкова перевірка незалежним аудитором	-
Повідомлення про виплату дивідендів	фондову біржу, де перебуває в біржовому реєстрі	лише осіб, які мають право на отримання дивідендів
Повідомлення про загальні збори акціонерів	акціонерів та фондову біржу, де пройдено	лише акціонерів персонально

Критерій відмінностей	ПАТ	ПрАТ
	лістинг	
Порядок голосування на загальних зборах	тільки з використанням бюлетенів	не встановлено; якщо кількість учасників не більше 25 осіб, допускається прийняття рішення методом опитування
Власна веб-сторінка в мережі Інтернет	обов'язкова	-
Обрання членів наглядової ради	кумулятивно ³	кумулятивно або пропорційним представництвом за кількістю акцій (згідно зі статутом)
Розкриття інформації про діяльність	на основі міжнародних стандартів бухобліку	-

Згідно зі ст. 6 ЗУ «Про акціонерні товариства» створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами:

- 1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій;
- 2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- 3) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;
- 4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;
- 5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;
- 6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;
- 7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій;
- 8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;
- 9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;
- 10) подання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

³ Цей метод голосування, при якому особа (або група осіб), за яку віддано абсолютну або відносну більшість голосів, вважається єдиним переможцем виборів.

- 11) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;
- 12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;
- 13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Дії, що порушують процедуру створення акціонерного товариства, встановлену цим Законом, є підставою для прийняття Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку звертається до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства. Приватне акціонерне товариство може бути реорганізовано у публічне в порядку, передбаченому законом.

Згідно з ч. 2 ст. 159 ЦК України до виключної компетенції загальних зборів акціонерів належить:

- 1) внесення змін до статуту товариства, у тому числі зміна розміру його статутного капіталу;
- 2) утворення та ліквідація наглядової ради та інших органів товариства, обрання та відкликання членів наглядової ради;
- 3) затвердження річного звіту товариства;
- 4) рішення про ліквідацію товариства.

До виключної компетенції загальних зборів статутом товариства і законом може бути також віднесене вирішення інших питань.

Питання, віднесені законом до виключної компетенції загальних зборів акціонерів, не можуть бути передані ними для вирішення іншим органам товариства.

Акціонер має право призначити свого представника для участі у зборах. Представник може бути постійним чи призначеним на певний строк. Акціонер має право у будь-який момент замінити свого представника у вищому органі товариства, повідомивши про це виконавчий орган акціонерного товариства.

Рішення загальних зборів акціонерів приймаються більшістю не менше як у 3/4 голосів акціонерів, які беруть участь у зборах, щодо:

- 1) внесення змін до статуту товариства;
- 2) ліквідації товариства, крім випадків, встановлених законом;
- 3) питань, передбачених законом, що регулюють питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів акціонерів, які беруть участь у зборах.

2.5. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями

тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх внесків.

Характерні риси товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ):

- діє на підставі статуту;
- до моменту державної реєстрації статутний капітал повинен бути сформований на 50%, інша частина формується протягом 1 року;
- резервний фонд не менше 15% від статутного і поповнюється за рахунок щорічних відрахувань, які не можуть бути менше 5% суми чистого прибутку;
- розподіл статутного капіталу на частки, розмір яких визначається установчими документами і може бути будь-яким (рівним або нерівним);
- відповідальність товариства за власними зобов'язаннями всім своїм майном;
- відсутність в учасників товариства субсидіарної майнової відповідальності за боргами товариства, якщо вони повністю сплатили свої частки;
- наявність органів товариства, за допомогою яких здійснюється управління справами товариства: *вищий орган* – збори учасників, *виконавчий орган* – дирекція або одноосібний директор, *контрольний* – ревізійна комісія;
- можливість формування виконавчого органу з найманих працівників, які не є учасниками товариства;
- обов'язковість для учасників майнової участі в товаристві: сплата основного і додаткових внесків (якщо останні передбачені установчими документами або рішенням зборів учасників);
- обмеження обов'язкової персональної участі лише випадками прийняття зборами учасників рішень з питань, щодо яких закон вимагає одностайності (визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звітів про їх виконання; внесення змін до статуту товариства; виключення учасника з товариства);
- можливість відступлення учасником своєї частки (її частини) іншому учаснику (учасникам) за згодою решти учасників чи третім особам (якщо інше не передбачено установчими документами товариства).
- учасники товариства мають переважне право на купівлю такої частки, проте вони можуть його реалізувати протягом 1 місяця, якщо інше не встановлено статутом;
- обмежений рух учасників;
- учасник ТОВ зобов'язаний повідомити інших учасників про свій вихід зі складу товариства за 3 місяці до фактичного виходу;
- можливість перетворення ТОВ у АТ або виробничий кооператив; у разі перевищення кількості учасників у ТОВ понад 10, то ТОВ має протягом 6 місяців бути перетворено в АТ.
- зміна складу учасників здійснюється шляхом:
 - а) виключення учасника з товариства;
 - б) відступлення частки іншому учаснику (учасникам) за згодою або третій особі, якщо інше не передбачено установчими документами товариства;

в) спадкування частки учасника – фізичної особи або правонаступництва учасника - юридичної особи;

г) смерті учасника – фізичної особи чи реорганізації або ліквідації учасника - юридичної особи;

д) добровільного виходу учасника з товариства з викупом його частки самим товариством.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову обмежену майнову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

2.6. Поняття і сутність повного і командитного господарських товариств.

Повним товариством (ПТ) є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить.

Характерними рисами повного товариства є:

- відсутність законодавчих вимог щодо розміру та порядку формування майна, вирішення цих питань є прерогативою учасників і фіксується в установчому договорі;

- установчим документом є тільки установчий договір, підписаний усіма учасниками;

- особа може бути учасником тільки одного повного товариства;

- відсутність органів управління товариства, оскільки управління справами товариства здійснюється його учасниками;

- кожен учасник повного товариства має 1 голос, якщо засновницьким договором не передбачений інший порядок;

- учасник повного товариства зобов'язаний повідомити інших учасників про свій вихід зі складу товариства за 3 місяці до фактичного виходу;

- повне товариство підлягає ліквідації або реорганізації в 6-місячний термін з моменту, коли в його складі залишився 1 учасник;

- учасники товариства несуть додаткову необмежену солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення.

- кожен учасник повного товариства відповідає за зобов'язаннями товариства всім своїм майном незалежно від його частки в повному товаристві і від частки участі інших учасників. При неможливості стягнення за зобов'язаннями товариства з одного з учасників (наприклад, через його банкрутство), його відповідальність за зобов'язаннями товариства повинні нести інші учасники товариства пропорційно їх внескам.

Крім того, учасник повного товариства відповідає за боргами товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу до товариства.

Учасник повного товариства, який сплатив повністю борги товариства, має право регресу до інших учасників пропорційно до їхніх часток.

Командитним товариством (КТ) є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, управляють його справами і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність всім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники, присутні в діяльності товариства лише своїми внесками (вкладники), не беруть участі в управлінні його справами, не несуть додаткової відповідальності і мають право вимагати першочергового (перед повними учасниками) повернення вкладу в разі ліквідації товариства.

Характерними рисами командитного товариства є:

- установчим документом є тільки установчий договір, підписаний усіма повними учасниками, у випадку якщо КТ створюється лише 1 повним учасником, установчим документом є – одноосібна заява (меморандум);
- особа може бути повним учасником тільки одного КТ;
- повний учасник КТ не може бути учасником ПТ;
- сукупний розмір внесків вкладників не може перевищувати 50% статутного капіталу;
- КТ ліквідується або реорганізується в ПТ при вибутті всіх вкладників;
- КТ не зобов'язане ліквідуватися, якщо в ньому є хоча б 1 повний учасник і 1 вкладник.

2.7. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Відповідно до ст. 120 ГК України господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під поняттям «підприємство»? Які види підприємств можуть діяти в Україні залежно від форми власності?
2. Які підприємства діють в Україні залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду?
3. Які види підприємства існують залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції?
4. Які підприємства виділяють за критерієм участі іноземного інвестора та його частки у статутному капіталі?
5. Які підприємства розрізняють за критерієм залежності від іншого суб'єкта господарювання або можливості впливу на інше підприємство?
6. Що Ви розумієте під господарським товариством? Назвіть їх види.
7. Яким суб'єктам встановлено обмеження щодо заснування та участі в господарських товариствах?
8. Дайте характеристику фондам господарського товариства.
9. Як формується і на які цілі використовується резервний фонд товариства?
10. Що повинні містити установчі документи всіх господарських товариств?
11. Особливості правового статусу акціонерного товариства – публічного та приватного.
12. Назвіть характерні риси акціонерного товариства.
13. Охарактеризуйте відмінності між публічними АТ (ПАТ) і приватними АТ (ПрАТ).
14. Назвіть етапи створення акціонерного товариства.
15. Що належить до виключної компетенції загальних зборів акціонерів?
16. Назвіть характерні риси товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ).
17. Назвіть характерні риси повного товариства.
18. Назвіть характерні риси командитного товариства.

ТЕМА 3. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Поняття державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

3.2. Подання документів для державної реєстрації та вимоги до їхнього оформлення.

3.3. Процедура та порядок державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця.

3.4. Надання відомостей з Єдиного державного реєстру.

3.5. Нововведення у сфері правового регулювання реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

3.1. Поняття державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців

Суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа, фізична особа-підприємець та громадське формування у порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закону).

Поняття державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців визначено у п.4 ст. 1 Закону : **державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань** – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу - підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (далі – Єдиний державний реєстр) – автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, складається з системи центрального рівня та автоматизованих робочих місць державних реєстраторів (АРМ), встановлених у 679 органах державної реєстрації.

Відповідно до ст. 4 Закону державна реєстрація базується на таких основних принципах:

- 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;
- 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення;
- 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно цим Законом;

- 4) державної реєстрації за заявницьким принципом;
- 5) прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації за принципом екстериторіальності в межах України;
- 6) єдності методології державної реєстрації;
- 7) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі;
- 8) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до цього Закону;
- 9) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців включає, зокрема:

- перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;
- перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;
- внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу-підприємця до Єдиного державного реєстру;
- оформлення і видачу виписки з Єдиного державного реєстру.

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також зміна прізвища та/або імені, та/або по батькові (далі – імені) або місця проживання фізичної особи-підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру в порядку, встановленому цим Законом.

Відокремлені підрозділи юридичної особи не підлягають державній реєстрації.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців проводиться державним реєстратором⁴ за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця.

Державний реєстратор на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці:

- проводить державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;
- передає органам державної статистики (далі – органи статистики), доходів і зборів, Пенсійного фонду України повідомлення та відомості з реєстраційних карток про вчинення реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, у тому числі щодо створення або ліквідації відокремлених підрозділів юридичних осіб;
- формує та веде реєстраційні справи;
- оформлює та видає виписки, витяги та довідки з Єдиного державного реєстру;

⁴ **Державний реєстратор** – посадова особа центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, яка відповідно до Закону від імені держави здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. суб'єкт державної реєстрації:

- проводить державну реєстрацію змін до установчих документів юридичних осіб та державну реєстрацію зміни імені або місця проживання фізичних осіб - підприємців;
- проводить державну реєстрацію припинення юридичних осіб та державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичними особами-підприємцями;
- звертається до суду із заявою про зміну мети установи у встановленому законом порядку;
- здійснює оформлення, видачу та засвідчення юридичним особам дублікатів оригіналів їх установчих документів та змін до них;
- вносить до Єдиного державного реєстру відомості про державну реєстрацію особи на підставі рішення суду;
- здійснює облік одержаного ним від заявника електронного документа та направляє заявнику підтвердження факту одержання електронного документа, проводить необхідні реєстраційні дії у випадках, передбачених цим Законом, та надсилає заявнику відповідний документ у вигляді електронного документа і на паперовому носії. У разі наявності підстави для відмови у проведенні державної реєстрації заявникові надсилається відповідне повідомлення в електронній формі;
- повідомляє правоохоронні органи щодо порушення визначеного законом строку для подання відповідними посадовими особами юридичної особи та фізичною особою-підприємцем державному реєстраторові рішень щодо припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця;
- проводить у випадках, передбачених цим Законом, спрощену процедуру державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації та припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця;
- здійснює інші дії, передбачені цим Законом.

Ч. 1 ст. 6 Закону визначає вимоги до кандидата на посаду державного реєстратора: державним реєстратором може бути громадянин України, який має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації.

Відповідно до ст. 36 Закону за проведення державної реєстрації справляється адміністративний збір у такому розмірі:

За проведення державної реєстрації змін:

- 0,3 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу (крім громадських об'єднань та благодійних організацій), що містяться в Єдиному державному реєстрі, крім внесення змін до інформації про здійснення зв'язку з юридичною особою;
- 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - за державну реєстрацію змін відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження фізичної особи - підприємця;
- 75 відсотків адміністративного збору за державну реєстрацію на підставі документів, поданих в електронній формі.

Адміністративний збір не справляється за державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, фізичну особу - підприємця та громадське формування, що не має статусу юридичної особи, у тому числі змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із законами.

Також не справляється адміністративний збір за проведення державної реєстрації змін, що вносяться до установчих документів:

- **благодійних організацій.**
- **юридичних осіб, пов'язаних із прийняттям Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки", а також зміни місцезнаходження юридичної особи, місця проживання фізичної особи у зв'язку із зміною назви (перейменуванням) скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів, інших об'єктів топоніміки населених пунктів.**

Документом, що підтверджує внесення адміністративного збору, є копія квитанції, виданої банком, копія платіжного доручення з відміткою банку, квитанція з платіжного терміналу, квитанція (чек) з поштового відділення зв'язку.

Державний реєстратор після внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця зобов'язаний сформувати реєстраційну справу⁵. Реєстраційна справа має реєстраційний номер, який присвоюється при внесенні запису про проведення державної реєстрації до Єдиного державного реєстру.

Державні реєстратори використовують бланки свідоцтв про державну реєстрацію юридичних осіб та бланки свідоцтв про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців єдиних зразків. Ці бланки є документами суворої звітності, мають облікову серію і номер.

3.2. Подання документів для державної реєстрації та вимоги до їхнього оформлення

Відповідно до ч.1 ст.14 Закону документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій або електронній формі. У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням.

Документи в електронній формі подаються заявником з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг у порядку, визначеному Міністерством юстиції України та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг, а щодо послуг, надання яких зазначений вебпортал не забезпечує, - через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України в Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, за умови підписання заявником заяви з використанням засобів електронної ідентифікації з високим рівнем довіри.

⁵ **Реєстраційна справа** – папка організаційно-облікового типу з документами або електронними документами, що подаються державному реєстратору.

До оформлення документів, які подаються державному реєстратору ст. 15 Закону передбачає наступні вимоги:

1) документи мають бути викладені державною мовою та додатково, за бажанням заявника, - іншою мовою (крім заяви про державну реєстрацію);

2) текст документів має бути написаний розбірливо (машинодруком або від руки друкованими літерами);

3) документи не повинні містити підчищення або дописки, закреслені слова та інші виправлення, не обумовлені в них, орфографічні та арифметичні помилки, заповнюватися олівцем, а також містити пошкодження, які не дають змоги однозначно тлумачити їх зміст;

4) документи в електронній формі мають бути оформлені згідно з вимогами, визначеними законодавством;

5) заява про державну реєстрацію підписується заявником. У разі подання заяви про державну реєстрацію поштовим відправленням справжність підпису заявника повинна бути нотаріально засвідчена;

6) рішення уповноваженого органу управління юридичної особи повинно бути оформлено з дотриманням вимог, встановлених законом, та відповідати законодавству.

7) рішення про припинення юридичної особи має містити відомості про персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), її голову або ліквідатора, реєстраційні номери облікових карток платників податків або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта), про порядок та строк заявлення кредитором своїх вимог;

8) установчий документ юридичної особи, положення, регламент, список суддів постійно діючого третейського суду, статут (положення) громадського формування, що не має статусу юридичної особи, договір (декларація) про створення сімейного фермерського господарства повинен містити відомості, передбачені законодавством, та відповідати законодавству;

9) установчий документ юридичної особи (крім державного органу, органу місцевого самоврядування, юридичної особи, яка створена та діє на підставі модельного статуту) викладається у письмовій формі, прошивається, пронумеровується та підписується засновниками (учасниками), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів (у разі прийняття такого рішення загальними зборами, крім випадків заснування юридичної особи). Справжність підписів на установчому документі юридичної особи, викладеному у письмовій формі (крім юридичної особи, створеної на підставі розпорядчого акта державного органу, органу місцевого самоврядування) нотаріально засвідчується, крім випадків, передбачених законом.

10) установчі документи банків, інших юридичних осіб, які згідно із законом підлягають погодженню (реєстрації) відповідно Національним банком України, іншими державними органами, подаються з відміткою про їх погодження відповідним органом;

11) внесення змін до установчого документа юридичної особи, положення, регламенту, списку суддів постійно діючого третейського суду, статуту

(положення) громадського формування, що не має статусу юридичної особи, оформляється шляхом викладення його в новій редакції;

12) передавальний акт (у разі злиття, приєднання, перетворення) та розподільчий баланс (у разі поділу або виділу) юридичної особи повинні відповідати вимогам, встановленим законом. Справжність підписів на передавальному акті та розподільчому балансі юридичної особи нотаріально засвідчується з обов'язковим використанням спеціальних бланків нотаріальних документів, крім випадків, передбачених законом.

13) документи, видані відповідно до законодавства іноземної держави, повинні бути легалізовані (консульська легалізація чи проставлення апостиля) в установленому законодавством порядку, якщо інше не встановлено міжнародними договорами;

14) документ, викладений іноземною мовою, повинен бути перекладений на державну мову із засвідченням вірності перекладу з однієї мови на іншу або підпису перекладача в установленому законодавством порядку;

15) зображення та опис символіки повинні бути оформлені з дотриманням вимог, встановлених законом, та відповідати законодавству;

16) у разі якщо оригінали документів, необхідних для державної реєстрації, відповідно до законодавства залишаються у справах державних органів, органів місцевого самоврядування, що їх видають, заявник подає копії документів, оформлені такими органами відповідно до законодавства.

Електронні документи, подані для проведення державної реєстрації у оформляються згідно з вимогами законодавства у сфері електронних документів та електронного документообігу, а також електронного цифрового підпису. З документів, поданих для проведення державної реєстрації на паперових носіях державним реєстратором, обов'язково виготовляється електронна копія шляхом сканування. У разі подання електронних документів реєстраційна картка та документи, крім документів, що засвідчують повноваження уповноваженої особи, засвідчуються електронним цифровим підписом заявника.

Електронний документ вважається одержаним державним реєстратором з часу надходження заявникові повідомлення в електронній формі про одержання такого електронного документа державним реєстратором. Державний реєстратор автоматично після отримання від заявника електронного документа надсилає йому електронний документ з підтвердженням факту одержання електронного документа.

3.3. Процедура та порядок державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (заявник) або уповноважена ними особа відповідно до ст.17 Закону повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) такий перелік документів як:

1) заява про державну реєстрацію створення юридичної особи. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи, утвореної в результаті поділу,

виділу, додатково зазначаються відомості про відокремлені підрозділи в частині їх належності до юридичної особи - правонаступника. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права може зазначатися, що вона діє на підставі модельного статуту, а також прохання заявника про реєстрацію юридичної особи платником податку на додану вартість та/або обрання спрощеної системи оподаткування, та/або включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Якщо модельний статут є багатоваріантним, у заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права зазначається редакція модельного статуту, на підставі якого вона діє;

2) примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, - рішення відповідного державного органу, про створення юридичної особи;

3) установчий документ юридичної особи - у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа;

4) документ про сплату адміністративного збору

5) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), - у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа;

б) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта - у разі створення юридичної особи в результаті перетворення або злиття;

7) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) розподільчого балансу - у разі створення юридичної особи в результаті поділу або виділу;

8) документи для державної реєстрації змін про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, визначені частиною четвертою цієї статті, - у разі створення юридичної особи в результаті виділу;

9) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття та поділу - у разі створення юридичної особи в результаті злиття та поділу;

10) список учасників з'їзду, конференції, установчих або загальних зборів членів профспілки;

11) структура власності за формою та змістом, визначеними відповідно до законодавства;

12) витяг, виписка чи інший документ з торговельного, банківського, судового реєстру тощо, що підтверджує реєстрацію юридичної особи - нерезидента в країні її місцезнаходження, - у разі, якщо засновником юридичної особи є юридична особа - нерезидент;

13) копія документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство (підданство) особи, яка є кінцевим бенефіціарним власником юридичної особи (нотаріально засвідчена або засвідчена кваліфікованим електронним підписом особи, уповноваженої на подання документів для державної реєстрації створення юридичної особи, якщо такий документ оформлений без застосування засобів Єдиного державного демографічного реєстру, - для громадян України);

У разі утворення юридичної особи на підставі модельного статуту⁶ в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи проставляється відповідна відмітка з посиланням на типовий установчий документ.

У випадках, що передбачені законом, додатково подається (надсилається) копія рішення органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання.

У разі державної реєстрації фермерського господарства додатково подається копія Державного акту на право приватної власності засновника на землю або копія Державного акту на право постійного користування землею засновником, або нотаріально посвідчена копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо вони не передбачені ст. 17 Закону.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються засновником юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється його паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця.

Якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються особою, уповноваженою засновником (засновниками) юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється її паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця та надається документ, що засвідчує її повноваження, або в разі подання електронних документів документ, що засвідчує повноваження цієї особи.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається поштовим відправленням) засновнику або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор зобов'язаний залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо:

- документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації;
- документи подані не державною мовою та реєстраційна картка заповнена не машинодруком або від руки не друкованими літерами.
- до державного реєстратора надійшло рішення суду щодо заборони у проведенні реєстраційних дій;
- документи подані не в повному обсязі;

⁶ **Модельний статут** – типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм (ТОВ), містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані із створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

– документи подано особою, яка не має на це повноважень.

Про залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду засновнику або уповноваженій ним особі **не пізніше наступного робочого дня** з дати їх надходження державним реєстратором видаються (надсилається поштовим відправленням з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновнику або уповноваженій ним особі повторному зверненню до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

Подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи державному реєстратору засновником (засновниками) або уповноваженою ним (ними) особою здійснюється виключно для засвідчення державним реєстратором факту створення юридичної особи.

Подання засновником (засновниками) або уповноваженою ним (ними) особою документів державному реєстратору для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи здійснюється виключно на паперових носіях без подання електронних документів.

Державний реєстратор у день державної реєстрації юридичної особи **зобов'язаний передати** відповідним органам статистики, доходів і зборів, Пенсійного фонду України відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Підставою для взяття юридичної особи на облік в органах статистики, доходів і зборів, Пенсійного фонду України є надходження до цих органів відомостей з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи є (ст. 28 Закону):

- 1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;
- 2) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судове рішення щодо заборони проведення реєстраційної дії;
- 3) у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна містяться відомості про обтяження корпоративних прав - у разі державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи в результаті відчуження її таким засновником (учасником);
- 4) заяву про державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи в результаті відчуження її таким засновником (учасником), подано щодо засновника (учасника), який на момент подання заяви внесений до

Єдиного реєстру боржників (крім випадку, якщо таким засновником (учасником) є державний орган, орган місцевого самоврядування);

5) документи подані до неналежного суб'єкта державної реєстрації;

6) подання документів або відомостей, передбачених цим Законом, не в повному обсязі;

7) документи суперечать вимогам [Конституції](#) та законів України;

8) порушено встановлену учасником вимогу нотаріального засвідчення справжності підпису під час прийняття рішень з питань діяльності юридичної особи та/або вимоги нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка такого учасника у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) відповідної юридичної особи;

9) невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону;

10) щодо засновника (учасника) юридичної особи, що створюється, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації;

11) щодо юридичної особи, стосовно якої подано заяву про державну реєстрацію змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною засновників (учасників) юридичної особи, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації;

12) щодо юридичної особи, стосовно якої подано заяву про державну реєстрацію змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, у Єдиному державному реєстрі міститься запис про судові рішення про визнання юридичної особи банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;

13) щодо юридичної особи, стосовно якої в Єдиному державному реєстрі міститься запис про судові рішення щодо визнання повністю або частково недійсними рішень засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу, визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи, якщо таке рішення або його частину визнано недійсними, зміни до установчих документів юридичної особи є підставою для проведення реєстраційних дій;

14) невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, або відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі чи інших інформаційних системах, використання яких передбачено цим Законом;

15) невідповідність відомостей, зазначених у документах, поданих для державної реєстрації, відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі чи інших інформаційних системах, використання яких передбачено цим Законом;

16) подання документів з порушенням встановленого законодавством строку для їх подання, крім документів щодо кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи;

17) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи подані:

– раніше строку, встановленого цим Законом;

- щодо юридичної особи, що припиняється в результаті її ліквідації та є засновником (учасником) інших юридичних осіб та/або має не закриті відокремлені підрозділи, та/або є засновником третейського суду;
- в Єдиному державному реєстрі відсутній запис про державну реєстрацію юридичної особи, утвореної шляхом реорганізації в результаті злиття, приєднання або поділу;
- щодо акціонерного товариства, стосовно якого надійшли відомості про наявність нескасованої реєстрації випуску акцій;
- щодо юридичної особи - емітента цінних паперів, стосовно якого надійшли відомості про наявність нескасованих випусків цінних паперів;
- щодо юридичної особи, що ліквідується, стосовно якої надійшли відомості про наявність заборгованості із сплати податків і зборів та/або наявність заборгованості із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, крім банків, стосовно яких процедура ліквідації здійснюється відповідно до [Закону України](#) «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»;
- щодо юридичної особи, що реорганізується, стосовно якої надійшли відомості про наявність заборгованості із сплати податків і зборів та/або наявність заборгованості із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та відсутні відомості про узгодження плану реорганізації юридичної особи;
- щодо юридичної особи, стосовно якої надійшли відомості про наявність заборгованості із сплати страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування;
- щодо юридичної особи, що припиняється в результаті ліквідації, стосовно якої надійшли відомості про відкрите виконавче провадження;
- щодо юридичної особи, стосовно якої відкрито провадження у справі про банкрутство;

18) статут товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю поданий зі змінами, прийнятими без врахування голосів, які припадають на

19) заяву про державну реєстрацію створення юридичної особи, державну реєстрацію включення відомостей про юридичну особу до Єдиного державного реєстру, державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, подано із зазначенням кінцевого бенефіціарного власника, який на день подання заяви згідно з відомостями реєстрів помер.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається.

Відмову в проведенні державної реєстрації юридичної особи може бути оскаржено в суді.

Для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, фізична особа, яка має намір стати підприємцем та має реєстраційний номер облікової картки платника податків, або уповноважена нею особа (заявник)

повинна подати особисто (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) або через уповноважену особу державному реєстратору за місцем проживання такі документи як (ст. 18 Закону):

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця;
- копію документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків;
- нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю.

У разі подання електронних документів нотаріально посвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання провадити підприємницьку діяльність, надсилається державному реєстратору поштовим відправленням. При цьому державному реєстратору електронним документом надсилаються відомості про реквізити поштового відправлення та подається опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі.

У разі подання державному реєстратору електронних документів фізичної особи до них додається електронний документ, що засвідчує повноваження особи, пов'язані з підготовкою електронних документів фізичної особи.

2. Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідні державні органи, має запис в електронному безконтактному носії паспорта громадянина України та намір стати підприємцем, повинна подати виключно особисто:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця;

3. Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, якщо вони не передбачені частинами першою та другою статті.

4. Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця. Фізична особа, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідні державні органи, повинна особисто пред'явити державному реєстратору паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця з відповідним записом в електронному безконтактному носії. Уповноважена особа повинна пред'явити свій паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця та документ, що засвідчує її повноваження.

У разі якщо для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від присвоєння ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідним державним органам, подаються електронні документи, до документів, передбачених частинами першою і другою цієї статті, додається копія з відповідним записом в електронному безконтактному носії паспорта громадянина України.

5. Документи, які подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається поштовим відправленням) заявнику з відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця, якщо:

- документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця;
- документи подані не державною мовою та реєстраційна картка заповнена не машинодруком або від руки не друкованими літерами.
- документи подані не у повному обсязі.

Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця є (ч.2 ст. 28 Закону):

- 1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;
- 2) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судове рішення щодо заборони у проведенні реєстраційної дії;
- 3) подання документів або відомостей, передбачених цим Законом, не в повному обсязі;
- 4) документи подані до неналежного суб'єкта державної реєстрації;
- 5) невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, або відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі чи інших інформаційних системах, використання яких передбачено цим Законом;
- 6) невідповідність відомостей, зазначених у документах, поданих для державної реєстрації, відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі чи інших інформаційних системах, використання яких передбачено цим Законом;
- 7) подані документи суперечать вимогам законів України.

Відмова у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця державний реєстратор зобов'язаний не пізніше двох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця видати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) заявнику повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації, із зазначенням підстав для такої відмови, та документи, що подавалися

для проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця, відповідно до опису.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця, фізична особа може повторно подати документи на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, які розглядаються у порядку, передбаченому цим Законом для проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця.

Відмову у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця може бути оскаржено у суді.

Порушення строків видачі (направлення поштовим відправленням) повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації або повідомлення про залишення документів без розгляду вважається відмовою у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця і може бути оскаржено у суді.

3.4. Надання відомостей з Єдиного державного реєстру

Згідно зі ст. 11 Закону відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, є відкритими і загальнодоступними, за винятком реєстраційних номерів облікових карток платників податків, відомостей про відкриття та закриття рахунків, накладення та зняття арештів на рахунки та майно.

Відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, надаються у вигляді:

1) безоплатного доступу через портал електронних сервісів або з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг до:

– відомостей з Єдиного державного реєстру, які актуальні на момент запиту, необхідних для видачі документів дозвільного характеру та ліцензій, а також про видані документи дозвільного характеру та ліцензії, для укладення цивільно-правових договорів, у тому числі щодо наявності запису про державну реєстрацію припинення або перебування юридичної особи у стані припинення, державну реєстрацію припинення чи перебування у процесі припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця, про місцезнаходження, адресу електронної пошти, цифровий код модельного статуту, види діяльності, центральний чи місцевий орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить державне підприємство або частка держави у статутному капіталі юридичної особи, якщо така частка становить не менше 25 відсотків, про юридичних осіб, правонаступником яких є зареєстрована юридична особа, про юридичних осіб - правонаступників, про відокремлені підрозділи юридичної особи, про осіб, які можуть вчиняти дії від імені особи, у тому числі відомості про розпорядника майна, санатора, голову комісії з припинення, ліквідатора, управителя майна, наявність обмежень щодо представництва, про відкриття виконавчого провадження, - шляхом їх пошуку за повним чи скороченим найменуванням, іменем, ідентифікаційним кодом, реєстраційним номером облікової картки платника податків, серією та номером паспорта (для фізичних осіб, які мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта), перегляду, копіювання та роздрукування;

– результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації, у тому числі виписки та установчих документів, - шляхом їх пошуку за кодом доступу, перегляду, копіювання та роздрукування;

2) оприлюднення публічної інформації з Єдиного державного реєстру у формі відкритих даних відповідно до [Закону України](#) «Про доступ до публічної інформації»;

3) безоплатного доступу через персональний кабінет до документів, поданих юридичною особою, фізичною особою - підприємцем та громадським формуванням, що не має статусу юридичної особи, для проведення реєстраційних дій, відомостей про результати їх розгляду, документів, що містяться в реєстраційній справі таких осіб в електронній формі, та відомостей про цих осіб, які актуальні на момент запиту та на визначену дату, - шляхом їх перегляду, копіювання та роздрукування;

4) документів у паперовій та електронній формі, що містяться в реєстраційній справі;

5) виписок у паперовій формі для проставлення апостилю та в електронній формі;

Виписка формується за результатами проведення реєстраційної дії. Виписки для проставлення апостилю, витяги в паперовій формі та документи, що містяться в реєстраційній справі, надаються протягом 24 годин після надходження запиту, крім вихідних та святкових днів.

6) витягів у паперовій та електронній формі, що містять відомості, актуальні на момент запиту або на визначену дату; Витяги в електронній формі надаються в режимі реального часу. Витяги в паперовій та електронній формі мають однакову юридичну силу.

7) суб'єктам приватного права може надаватися прямий доступ до Єдиного державного реєстру в електронному вигляді у режимі реального часу на платній основі на підставі договорів, укладених з технічним адміністратором.

Кабінет Міністрів України може визначати інші форми надання відомостей з Єдиного державного реєстру та розмір плати за їх надання.

Банки, бюро кредитних історій на свій електронний запит отримують інформацію з Єдиного державного реєстру в електронному вигляді у форматі бази даних, витягу та/або в іншій формі у режимі реального часу на платній основі на підставі договорів, укладених з технічним адміністратором.

Порядок надання відомостей з Єдиного державного реєстру, перелік додаткових відомостей, до яких надається безоплатний доступ через портал електронних сервісів, форма та зміст виписки, витягу визначаються Міністерством юстиції України в Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру. Зміст виписки та витягу в частині відомостей про видані ліцензії додатково визначається Міністерством юстиції України спільно з уповноваженим органом з питань ліцензування.

Державні органи, у тому числі суди, органи Національної поліції, органи прокуратури, органи Служби безпеки України, органи Бюро економічної безпеки України, а також органи місцевого самоврядування та їх посадові особи безоплатно отримують відомості з Єдиного державного реєстру з метою

здійснення ними повноважень, визначених законом, виключно в електронній формі через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України в Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру, крім випадків, передбачених цим Законом. Національному агентству з питань запобігання корупції надається також безпосередній автоматизований доступ до Єдиного державного реєстру.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, під час здійснення повноважень щодо верифікації та моніторингу державних виплат безоплатно отримує відомості з Єдиного державного реєстру в електронній формі у форматі бази даних, витягу та/або в іншій формі на підставі договорів, укладених з технічним адміністратором.

Бюро економічної безпеки України безоплатно отримує відомості з Єдиного державного реєстру в електронній формі у форматі бази даних, витягу та/або в іншій формі на підставі договорів, укладених з технічним адміністратором.

Відомості з Єдиного державного реєстру безоплатно надаються центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, для використання у статистичних цілях.

3.5. Нововведення у сфері правового регулювання державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців

05 квітня 2015 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)». Метою прийняття даного Закону є дерегуляція господарської діяльності, що, на думку його розробників, дасть можливість Україні підвищити позицію у рейтингу Doing Business.

Цим нормативно-правовим актом вносяться ряд змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Розширено коло суб'єктів, уповноважених здійснювати державну реєстрацію. Так, повноваження державного реєстратора, передбачені Законом про державну реєстрацію, з прийому документів для надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб- підприємців та видачі оформлених результатів їх надання зможуть виконувати посадові особи органів місцевого самоврядування, адміністратори центрів надання адміністративних послуг.

Запроваджено можливість державної реєстрації поза місцезнаходженням суб'єкта господарювання. Так, у разі збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців може проводитися визначеними Міністерством юстиції України державними реєстраторами поза місцезнаходженням юридичної особи або місцем проживання фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, та фізичної особи - підприємця.

Скорочено строк проведення державної реєстрації. Якщо раніше державна реєстрація юридичних осіб здійснювалася *протягом трьох робочих днів*

з дати надходження документів, то після внесення змін – у день надходження документів. Державна реєстрація фізичної особи - підприємця повинна бути проведена не пізніше наступного робочого дня після надходження документів (раніше - два робочих дні з дати надходження документів). Відомості з Єдиного державного реєстру надаються протягом 24 годин, крім вихідних та святкових днів, після надходження запиту (раніше – протягом 5 робочих днів).

Реєстраційний збір замінено адміністративним збором.

Адміністративний збір справлятиметься у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому подаються документи для проведення відповідної реєстраційної дії.

Внесені зміни щодо інформування громадськості про проведені реєстраційні дії, а саме: інформації про реєстраційні дії не потребує опублікування у Бюлетені державної реєстрації, натомість така інформація буде оприлюднюватись на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Вдосконалено порядок інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та інформаційними системами органів державної влади, а також порядок обміну документами в електронній формі.

Також внесено зміни щодо надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. 07.04.2015 набрав чинності Порядок надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, затверджений наказом Міністерства юстиції України 31.03.2015 № 466/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 березня 2015 р. за № 349/26794 (далі – Порядок), відповідно до якого запроваджено нові електронні сервіси щодо отримання інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Порядком встановлена можливість юридичної або фізичної особи в електронній формі отримати витяг, виписку, довідку за допомогою Інтернету. Відповідно до Порядку інформацію з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців **в електронному вигляді можна отримати:**

- через Реєстраційний портал у вигляді виписки, витягу та довідки, засвідчених його електронним цифровим підписом;
- програмними засобами ведення Єдиного державного реєстру через офіційний веб-сайт розпорядника Єдиного державного реєстру у вигляді виписки щодо юридичної особи, витягу, довідки;
- шляхом безоплатного доступу до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців через офіційний веб-сайт розпорядника Єдиного державного реєстру шляхом їх пошуку, перегляду, копіювання та роздрукування.

Послуга «ОНЛАЙН-ВИТЯГ» дає можливість громадянам через мережу Інтернет отримати електронний витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

При цьому:

- для отримання витягу не потрібна реєстрація або використання ЕЦП;
- витяг формується автоматично в режимі «онлайн» без участі реєстратора;
- «Онлайн-витяг» надається без підпису реєстратора, але мають однакову юридичну силу з паперовою формою;
- сплата за послугу проводиться онлайн за допомогою платіжної картки, яка також виступає ідентифікатором особи;
- отримати «Онлайн-витяг» можна одразу після сплати.

Типи «Онлайн-витягів» аналогічні «паперовим», що надаються держреєстраторами.

Кожен «Онлайн-витяг» має унікальні реквізити, за допомогою яких його можна перевірити та завантажити повторно.

За таким же принципом реалізована послуга «ОНЛАЙН-ДОВІДКА» – електронна довідка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. *Її відмінність* – довідка містить інформацію лише про наявність або відсутність в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців суб'єкта господарювання.

Крім того, з серпня 2011 року успішно існує електронна державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, яка здійснюється за допомогою Реєстраційного порталу. Законом України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)” встановлено особливості проведення державної реєстрації на підставі електронних документів. Так, до визначення на законодавчому рівні та запровадження в Україні альтернативних електронному цифровому підпису засобів ідентифікації особи під час доступу до ресурсів державних інформаційних систем:

- електронні документи, що подаються відповідно до цього Закону, крім документів, що засвідчують повноваження уповноваженої особи, засвідчуються електронним цифровим підписом заявника згідно з вимогами законодавства у сфері електронного цифрового підпису;
- ідентифікація особи заявника, який подає електронні документи відповідно до цього Закону, здійснюється шляхом перевірки електронного цифрового підпису заявника за допомогою посиленого сертифіката відкритого ключа.

На сьогодні є цікавою альтернативою використовувати онлайн реєстрацію підприємця через портал Дія. Це дуже швидко, зручно та доступно.

Що таке портал Дія? Це єдиний державний веб-портал електронних послуг.

Але для подальшої роботи на цьому сайті потрібно мати електронний цифровий підпис за допомогою якого можна підписувати електронні документи, користуватися електронними послугами. Документи з цим підписом мають таку саму юридичну силу як і документи підписані власноруч.

Отже, для того щоб зареєструватися фізичною особою підприємцем онлайн необхідно:

1. Зареєструватися чи авторизуватися (якщо вже зареєстровані) у кабінеті громадянина у кабінеті на <https://diia.gov.ua> за допомогою електронного підпису.
2. Заповнити онлайн-форму заяви.
3. Одночасно можна подати заяву для державної реєстрації фізичної особи-підприємця та заяву про вибір системи оподаткування. Це може бути спрощена чи загальна система, в тому числі можна стати платником податку на додану вартість.

Заповнена заява автоматично надсилається до державного реєстратора.

Щодо перевірки статусу заяви його можна перевірити у кабінеті громадянина, а також у повідомленні про реєстрацію чи відмову також з'явиться у цьому кабінеті. Як тільки запис про реєстрацію фізичної особи-підприємця з'явиться в єдиному державному реєстрі, можна отримати витяг з реєстру

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під державною реєстрацією юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців?
2. Що Ви розумієте під поняттям «Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»?
3. Охарактеризуйте порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
4. Назвіть функції державного реєстратора.
5. Вимоги до оформлення документів, які подаються державному реєстратору.
6. Які документи подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи?
7. Які документи подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця?
8. Вимоги до оформлення документів, які подаються до державного реєстру?
9. Які документи Державний реєстратор зобов'язаний залишити без розгляду поданих для проведення державної реєстрації юридичної особи?
10. Назвіть підстави для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи.
11. Які документи державний реєстратор має право залишити без розгляду, подані для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця?
12. Назвіть підстави для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи-підприємця.
13. У якому вигляді надаються відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі?
14. Що зазначаються у виписці з Єдиного державного реєстру?
15. У яких випадках не видається виписка з Єдиного державного реєстру?

ТЕМА 4. ЛІЦЕНЗУВАННЯ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 4.1. Поняття проходження процедури ліцензування суб'єктами господарювання.
- 4.2. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.
- 4.3. Порядок отримання та переоформлення ліцензії.
- 4.4. Відповідальність за правопорушення у сфері ліцензування господарської діяльності.

4.1. Поняття проходження процедури ліцензування суб'єктами господарювання

У деяких випадках, передбачених законодавством, сам по собі факт державної реєстрації суб'єкта господарювання недостатній для заняття окремими видами діяльності, потрібно також отримання ліцензії.

За довгий період часу, що пройшов з того моменту, коли вперше був визначений перелік ліцензованих видів діяльності, який включав спочатку лише 11 видів діяльності, він був збільшений у багато разів (до 112). У 2012 році цей перелік був скорочений до 45, а з березня 2015 року у новій редакції ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» становить 30 видів господарської діяльності.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює процедуру і порядок ліцензування, є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015р. № 222-VIII (далі – Закон)

Дія Закону розповсюджується на всіх суб'єктів господарювання, за виключенням таких видів господарської діяльності:

- 1) **банківська діяльність**, яка здійснюється відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»;
- 2) **діяльність у галузі телебачення і радіомовлення**, яка здійснюється відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»;
- 3) **виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами**, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів».

Відповідно до ст.1 Закону ліцензія – це документ, що надається органом ліцензування, на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців) або на паперовому носії;

Здобувач ліцензії – суб'єкт господарювання, який подав до органу ліцензування заяву про отримання ліцензії разом із підтвердними документами згідно з вимогами відповідних ліцензійних умов.

Ліцензіат – суб'єкт господарювання, який має ліцензію на провадження встановленого законом виду господарської діяльності;

Ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Суб'єктами відносин, що виникають у зв'язку з ліцензуванням, є, з одного боку, суб'єкт господарювання, а з іншого – орган ліцензування.

Суб'єкт господарювання – зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фізична особа-підприємець, а також інвестор, у тому числі іноземний.

Орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, уповноважений законом державний колегіальний орган, спеціально уповноважений виконавчий орган рад для ліцензування певних видів господарської діяльності (*див. дод. перелік органів ліцензування 2б*).

Ліцензійні умови – нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, положення в якому встановлюють вичерпний перелік вимог (кадрові у тому числі кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші) обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії.

Це і вимоги до будівель приміщення, в якому буде здійснюватися діяльність, і до персоналу, що бере участь в її здійсненні, до устаткування, обладнання, інших технічних засобів використовуваного в даному виді діяльності, вимоги дотримання санітарних, пожежних норм і правил, і багато інших умов.

Відповідно до ч. 9 ст. 9 Закону вимоги ліцензійних умов до суб'єкта господарювання мають бути обумовлені особливостями провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та включають:

1) **вичерпний перелік підтвердних документів**, що підтверджують відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов;

2) **кадрові вимоги** (мінімальна кількість працівників за окремими посадами, наявність у певних працівників відповідної освіти, кваліфікації та (або) стажу роботи, зокрема у фізичних осіб-підприємців, мінімальної частки кваліфікованих працівників за певними посадами, які уклали трудові договори з ліцензіатом); даних про наявність трудових договорів з усіма найманими працівниками);

3) **організаційні вимоги** (зберігання протягом дії ліцензії документів, копії яких подавалися органу ліцензування; зберігання протягом строку дії ліцензії документів (копій), які підтверджують достовірність даних, що зазначалися здобувачем ліцензії у документах, які подавалися органу ліцензування; строку повідомлення органу ліцензування про всі зміни даних зазначених у документах, що подавалися до заяви, який не може бути меншим, ніж один місяць з дня настання таких змін; подання передбаченої законом звітності; порядку дій ліцензіата у разі планового або позапланового припинення (у зв'язку з

неможливістю використання матеріально-технічної бази, виникненням форс-мажорних обставин тощо) провадження ним виду господарської діяльності загалом або за певними місцями провадження такої діяльності та відновлення її провадження; забезпечення присутності керівника ліцензіата, його заступника або іншої уповноваженої особи під час проведення органом ліцензування в установленому законом порядку перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов);

4) **технологічні вимоги** (щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають можливість її ідентифікувати);

5) **спеціальні вимоги**. (обмеження щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності; можливості провадження видів господарської діяльності лише юридичними особами або лише юридичними особами окремих організаційно-правових форм; розміру статутного капіталу).

Ліцензійні умови та зміни до них розробляються органом ліцензування, що є центральним органом виконавчої влади, підлягають погодженню спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

До ліцензійних умов не можуть бути включені вимоги:

1) щодо додержання законодавства України у відповідній сфері та/або окремих законів у цілому;

2) законодавства, обов'язкові до виконання всіма суб'єктами господарювання.

Ліцензійними умовами встановлюються зміст та форма:

1) заяви про одержання ліцензії;

2) документів, що додаються до заяви про одержання ліцензії;

3) опису документів, що подаються для одержання ліцензії;

4) документів щодо кожного місця провадження господарської діяльності.

Органи ліцензування оприлюднюють ліцензійні умови і зміни до них на своєму офіційному веб-сайті.

Відповідно до ч.1 ст.4 Закону **спеціально уповноважений орган з питань ліцензування:**

– розробляє основні напрями розвитку сфери ліцензування та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо її вдосконалення;

– узагальнює практику застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування;

– погоджує проекти нормативно-правових актів у сфері ліцензування (у тому числі ліцензійні умови), що розробляються та/або приймаються органами виконавчої влади, державними колегіальними органами;

– здійснює методичне керівництво, інформаційне забезпечення діяльності органів ліцензування та визначає форму ліцензійного звіту;

– здійснює нагляд за додержанням органами державної влади, державними колегіальними органами законодавства у сфері ліцензування;

– утворює Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування та забезпечує її діяльність;

- має право для цілей Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування отримувати від органу ліцензування копії документів, які стосуються прийнятого ним рішення, що оскаржується до спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, та залучати на громадських засадах державних службовців, науковців та інших фахівців (за згодою їхніх керівників) для одержання консультацій та проведення експертизи документів у сфері ліцензування, а також запитувати і отримувати інформацію, документи чи матеріали;
- видає розпорядження про усунення порушення законодавства у сфері ліцензування та розпорядження про відхилення або задовільнення апеляцій чи скарг з урахуванням рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування;
- порушує питання щодо відповідальності посадових осіб органів ліцензування, які прийняли рішення, скасоване на підставі рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування;
- забезпечує підвищення кваліфікації працівників органу ліцензування, до посадових обов'язків яких належить забезпечення виконання повноважень у сфері ліцензування;
- одержує інформацію з питань ліцензування та контролю за наявністю ліцензій у суб'єктів господарювання від органів ліцензування, органів, що здійснюють контроль за наявністю ліцензій, зокрема щорічний ліцензійний звіт та щорічний звіт про виявлення безліцензійної діяльності;
- має безоплатний доступ до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців у порядку, встановленому Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців".

Розпорядження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, юридичними особами всіх форм власності, а також фізичними особами - підприємцями.

Відповідно до ст 5. Закону **Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування** є постійно діючим колегіальним органом при спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування та діє за регламентом, що затверджується спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Обов'язками Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування є:

- 1) розгляд апеляцій та інших скарг здобувачів ліцензії, ліцензіатів на дії органу ліцензування або інших заявників щодо порушення законодавства у сфері ліцензування;
- 2) розгляд звернень органів ліцензування або спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування щодо проведення позапланових перевірок додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов на підставах, передбачених пунктами 4 та 5 частини дев'ятої статті 19 цього Закону.

Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування має право:

- 1) розглядати пропозиції щодо запровадження ліцензування нового чи скасування чинного виду господарської діяльності (частини (частин) виду господарської діяльності) та запитувати необхідні матеріали для їх розгляду;

2) розробляти рекомендації стосовно вдосконалення державної політики у сфері ліцензування;

3) проводити експертизу проектів нормативно-правових актів або пропозицій у сфері ліцензування.

Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування очолює голова, який за посадою є керівником спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Голова Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування має першого заступника та заступника. У разі відсутності голови його обов'язки виконує перший заступник, а в разі відсутності і першого заступника - заступник голови.

Перший заступник голови призначається з представників громадськості, науковців, суб'єктів господарювання або їх об'єднань за результатами обрання його членами Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування. Заступник голови призначається головою Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування з числа державних службовців.

Склад Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування формується за пропозиціями громадських організацій, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, посадових осіб органів ліцензування та наукових установ і затверджується спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Представники громадських організацій, суб'єктів господарювання, їх об'єднань та науковців залучаються до складу Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування у кількості не менш як п'ятдесят відсотків її складу.

Формою роботи Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування є засідання, що проводяться за потреби, **але не рідше одного разу на місяць**, та є правомочними за присутності не менше, ніж половини членів Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування.

У разі надходження апеляції до спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування він протягом трьох робочих днів з дня одержання ним апеляції:

1) повідомляє здобувача ліцензії чи ліцензіата і орган ліцензування про прийняття апеляції до розгляду;

2) запрошує відповідного здобувача ліцензії чи ліцензіата і орган ліцензування до участі в засіданні Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування;

3) запитує в органу ліцензування копії (фотокопії) документів, що стосуються прийняття оскаржуваного рішення;

4) передає заяву (скаргу), проект нормативно-правового акта та інші документи (в міру надходження) до Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування відповідно до її повноважень згідно з частинами другою та третьою цієї статті.

У разі потреби спеціально уповноважений орган з питань ліцензування може запитати в органу ліцензування додаткові документи, що стосуються прийняття органом ліцензування оскаржуваного рішення. З метою оперативного опрацювання відповідні запити можуть передаватися за допомогою телекомунікаційних засобів.

Форма подачі апеляції є довільною.

До апеляції додаються документи, що підтверджують її обґрунтованість.

Апеляції розглядаються на засіданні Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування у строк, що не перевищує десяти календарних днів з дня одержання від органу ліцензування запитуваних документів стосовно оскаржуваного рішення.

Ліцензія, стосовно якої орган ліцензування прийняв рішення про анулювання і щодо якої Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування розглядається апеляція на рішення органу ліцензування, є чинною до дня прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Орган ліцензування зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня одержання запиту подати спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування завірені ним запитовані копії (фотокопії) документів, що стосуються оскаржуваного рішення.

У разі неподання органом ліцензування запитуваних документів у встановлений строк Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування розглядає апеляцію по суті або може відкласти розгляд цієї апеляції з обґрунтуванням причин відкладення розгляду такої справи.

Апеляція, подана з перевищенням встановленого цим Законом строку набрання чинності рішенням відповідного органу ліцензування, Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування не розглядається.

Рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування приймається більшістю голосів її членів і оформлюється протокольним рішенням, що підписується особою, яка головує на засіданні Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування, та секретарем ради, який призначається головою ради з числа її членів.

Рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування щодо розгляду апеляцій або інших скарг здобувачів ліцензії чи ліцензіатів, проектів нормативно-правових актів та/або пропозицій про запровадження чи скасування ліцензування виду господарської діяльності є обов'язковими для розгляду спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування у триденний строк з дня ухвалення відповідного рішення Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування і є підставою для видання спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування розпорядження про задоволення апеляції або про відхилення апеляції, про розгляд скарг, про погодження чи відхилення проектів нормативно-правових актів та/або усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Розпорядження про задоволення апеляції чи про відхилення апеляції, про розгляд скарг, про погодження чи відхилення проектів нормативно-правових актів та/або усунення порушень законодавства у сфері ліцензування надсилаються відповідному органу ліцензування та здобувачеві ліцензії, ліцензіату чи заявнику протягом трьох робочих днів з дня їх прийняття.

Доведення доцільності проведення органом ліцензування позапланової перевірки ліцензіата на підставах, передбачених пунктами 4 та 5 частини дев'ятої статті 19 цього Закону, покладається на юридичну або фізичну особу, яка подала відповідне звернення (повідомлення), для чого такі особи або їхні представники запрошуються на засідання Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування.

Інформація про результати діяльності Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування оприлюднюється на офіційному веб-сайті спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Перелік принципів державної політики у сфері ліцензування закріплюється в ст. 3 Закону, зокрема ч.1 ст.3 Закону передбачає, що державна політика у сфері ліцензування ґрунтується на:

1) **принципі єдиної державної системи ліцензування**, що реалізується шляхом:

– встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, виключно цим Законом;

– визначення вичерпного переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії, виходячи з мінімальної кількості таких документів, достатніх лише для підтвердження виконання вимог відповідних ліцензійних умов;

– визначення Кабінетом Міністрів України органів ліцензування та видів господарської діяльності згідно із статтею 7 цього Закону, на які відповідний орган ліцензування видає ліцензії;

2) **принципі територіальності**, згідно з яким дія ліцензії поширюється на адміністративну територію органу ліцензування, що її видав;

3) **принципі дотримання законності** шляхом того, що:

– запровадження ліцензування виду господарської діяльності здійснюється виключно законом;

– види господарської діяльності, не зазначені у статті 7 цього Закону, ліцензуванню не підлягають;

– встановлюються конкретні строки здійснення кожної дії органу ліцензування, спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування;

– вимоги ліцензійних умов мають бути однозначними, прозорими та виключати можливість їх суб'єктивного застосування органами ліцензування чи ліцензіатами;

– запроваджується відповідальність посадових осіб органів ліцензування і спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування та суб'єктів господарювання за порушення вимог нормативно-правових актів, що регулюють сферу ліцензування;

– забороняється вимагання органами ліцензування надання документів з державних паперових або електронних інформаційних ресурсів;

4) **принципі пріоритетності захисту прав**, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави, що передбачає:

– ліцензування виду господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життя чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання;

– запобігання проявам корупції;

– у разі внесення змін до нормативно-правових актів у сфері ліцензування, передбачається достатній для реалізації цих змін строк, але не менш як два місяці;

5) **принципі рівності прав суб'єктів господарювання**, що передбачає:

– вільний вибір суб'єктом господарювання провадження встановленого законом виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, і території своєї діяльності;

– забезпечення при отриманні ліцензії рівності прав суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правової форми чи форми власності;

– встановлення єдиних вимог ліцензійних умов шляхом визначення їх відповідності рівням ризику від провадження відповідного виду господарської діяльності;

– уникнення необґрунтованих обтяжень чи зайвих адміністративних процедур;

– заборону використання ліцензування видів господарської діяльності для обмеження конкуренції;

б) **принципі відкритості процесу ліцензування**, що забезпечується шляхом своєчасного оприлюднення результатів ліцензійної діяльності органами ліцензування на своїх офіційних веб-сайтах та проектів нормативно-правових актів у порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації».

4.2. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню

Відповідно до ст. 7 ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII та спеціальних законів ліцензуванню підлягають такі **види господарської діяльності:**

1) банківська діяльність, діяльність з надання фінансових послуг та діяльність з надання банкам послуг з інкасації;

2) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»;

3) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про ринок електричної енергії», і діяльність у сфері використання ядерної енергії, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»;

4) освітня діяльність, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти;

5) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим та зерновим дистилятом, біоетанолом, алкогольними напоями та тютюновими виробами, рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, і пальним, зберігання пального, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»;

б) надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації, за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України;

7) будівництво об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, за переліком видів робіт, що визначається Кабінетом Міністрів України, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

8) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про лікарські засоби»;

9) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

10) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України;

11) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України;

12) виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, поводження з небезпечними відходами. Не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, що мають ліцензію на поводження з небезпечними відходами;

13) медична практика;

14) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України;

15) ветеринарна практика;

16) випуск та проведення лотерей з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державні лотереї в Україні»;

17)

18¹) діяльність на ринку азартних ігор, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор»;

18) туropolераторська діяльність;

19) посередництво у працевлаштуванні за кордоном;

20) промисловий вилов водних біоресурсів за межами юрисдикції України;

21) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів

України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, - з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;

22) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (критерії належності та перелік технічних засобів негласного отримання інформації визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України);

23) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням технічних засобів розвідки (критерії належності до технічних засобів розвідки визначаються розвідувальними органами України);

24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів внутрішнім водним, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом;

25) зовнішньоекономічна діяльність відповідно до статті 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;

27) діяльність на ринку природного газу, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про ринок природного газу»;

28) централізоване водопостачання та централізоване водовідведення;

29) виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії;

30) охоронна діяльність;

31) перероблення побутових відходів;

32) захоронення побутових відходів;

33) виробництво ветеринарних препаратів;

34) заготівля та тестування донорської крові та компонентів крові незалежно від їх кінцевого призначення, переробка, зберігання, розподіл та реалізація донорської крові та компонентів крові, призначених для трансфузії.

4.3. Порядок отримання та переоформлення ліцензії

Суб'єкт господарювання, який має намір проводити певний вид ліцензійної господарської діяльності, звертається у відповідний орган ліцензування. Документи можуть бути подані до органу ліцензування та отримані від цього органу ліцензування за вибором здобувача ліцензії (ч.1 ст. 10 Закону):

1) **нарочно** (особисто – руки в руки) відповідно до пункту 3 частини другої статті 6 та у порядку, встановленому статтею 9 Закону України "Про адміністративні послуги";

2) *поштовим відправленням* з описом вкладення (орган ліцензування надсилає поштові відправлення з повідомленням за місцезнаходженням здобувача ліцензії протягом одного робочого дня з дня оформлення відповідного документа, якщо інший строк надсилання не встановлено законом);

3) *в електронному вигляді* за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку.

Якщо здобувачем ліцензії не зазначено бажаного способу одержання документів, вони видаються органом ліцензування шляхом поштового відправлення.

Якщо здобувачем ліцензії зазначено бажаний спосіб одержання таких документів як *нарочний*, але не одержано їх протягом **тридцяти календарних днів** з дня закінчення строку їх оформлення, то орган ліцензування надсилає їх поштою **протягом п'яти робочих днів** з дня закінчення зазначеного строку їх одержання нарочно (особисто).

У разі запровадження ліцензування *нового виду господарської діяльності або нової частини виду господарської діяльності*, що підлягає ліцензуванню, ліцензійні умови провадження нового виду господарської діяльності або нової частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, набирають чинності у строк, необхідний для приведення суб'єктом господарювання своєї діяльності у відповідність із вимогами ліцензійних умов, **але не менш як через два місяці з дня їх прийняття** (ч. 1 ст. 8 Закону).

Документи, що подаються для одержання ліцензії (ст. 11 Закону)

1. Здобувач ліцензії подає до органу ліцензування **заяву про отримання ліцензії** за визначеною ліцензійними умовами формою (ч. 1 ст. 11 Закону)

У заяві про отримання ліцензії повинна міститися інформація про (ч. 2 ст. 11 Закону):

1) здобувача ліцензії:

для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код;

для фізичної особи-підприємця – прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дані про місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (не зазначається фізичною особою, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має відмітку у паспорті, – подається копія цієї відмітки) та згода на обробку персональних даних.

2) *вид господарської діяльності* на провадження якого здобувач ліцензії має намір одержати ліцензію;

3) бажаний спосіб одержання документів.

До заяви про отримання ліцензії додаються (ч. 3 ст. 11 Закону):

1) документи відповідно до ліцензійних вимог;

2) копія паспорта керівника здобувача ліцензії (або довіреної особи) із відміткою органу державної податкової служби про повідомлення про відмову через свої релігійні переконання від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (подається тільки фізичними особами - підприємцями,

які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби);

3) опис документів, що подаються для одержання ліцензії, у двох екземплярах.

Перелік підтвердних документів встановлюється ліцензійними умовами і є виключним, тобто посадовим особам органів ліцензування забороняється вимагати від здобувача ліцензії інші документи не передбачені Законом.

Документи, які прийняті органом ліцензування до розгляду для видачі ліцензії, поверненню здобувачеві ліцензії не підлягають.

Підставами для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду є:

1) підписані документи, що додаються до заяви для отримання ліцензії, подані не в повному обсязі;

2) заява або хоча б один з документів, що додається до заяви про отримання ліцензії:

а) підписаний особою, яка не має на це повноважень;

б) оформлений із порушенням вимог, складений не за встановленою формою або не містить даних, які є обов'язковими.

3) подання заяви з порушенням строків;

4) відсутність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про здобувача ліцензії (суб'єкта господарювання) або наявність відомостей про державну реєстрацію його припинення.

У повідомленні про прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду зазначаються **вичерпний перелік та опис підстав** для прийняття такого рішення і **пропозиції щодо усунення відповідних недоліків**, які повинні бути викладені в чіткій і однозначній формі.

Після усунення причин, що стали підставою для прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду, здобувач ліцензії може повторно подати заяву про отримання ліцензії.

Підставою для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії за результатом розгляду заяви про отримання ліцензії є:

1) встановлення невідповідності здобувача ліцензії ліцензійним умовам, встановленим для провадження виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про отримання ліцензії;

2) виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих здобувачем ліцензії. Виявленням **недостовірності** даних у підтвердних документах, поданих суб'єктом господарювання до органу ліцензування, є встановлення на момент подання документів здобувачем ліцензії чи ліцензіатом наявності **розбіжності між даними**, наведеними у них, та фактичним станом цього суб'єкта господарювання. Не вважаються недостовірними дані, підстава наведення яких суб'єктом господарювання не могла бути для нього завідомо неналежною.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі пункту 1 здобувач ліцензії може подати до органу ліцензування нову заяву про отримання ліцензії після усунення причин, що стали підставою для прийняття такого рішення.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі пункту 2 суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про отримання ліцензії **не раніше ніж через три місяці** з дати прийняття відповідного рішення про відмову.

У разі встановлення під час розгляду заяви про отримання ліцензії відсутності підстав для відмови у видачі ліцензії орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії, про яке повідомляє здобувача ліцензії у строк, що **не перевищує трьох робочих днів**.

У повідомленні про прийняття рішення про видачу ліцензії орган ліцензування зазначає розрахункові реквізити для внесення плати за видачу ліцензії.

Строк прийняття рішення про видачу ліцензії становить **десять робочих днів** з дня одержання органом ліцензування заяви про отримання ліцензії.

Ліцензія видається на необмежений строк (ч. 12 ст. 12 Закону)

Плата за отримання ліцензії на провадження видів господарської діяльності становить **одну мінімальну заробітну плату** виходячи з її розміру, що діє на дату прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір плати не встановлений законом.

Плата за видачу ліцензії вноситься ліцензіатом **у строк не пізніше десяти робочих днів** з дня отримання здобувачем ліцензії від органу ліцензування повідомлення про прийняте ним рішення про видачу ліцензії (ч. 2 ст. 14 Закону).

Відомості щодо ліцензування господарської діяльності вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Підставою для переоформлення ліцензії є:

для юридичної особи – зміна найменування (якщо зміна найменування не пов'язана з реорганізацією юридичної особи)

для фізичної особи-підприємця – прізвища, імені, по батькові.

У разі виникнення такої підстави для переоформлення ліцензії ліцензіат зобов'язаний **протягом місяця подати** до органу ліцензування заяву про переоформлення ліцензії та документи (їх копії (фотокопії), засвідчені ліцензіатом), що підтверджують наявність підстав для переоформлення ліцензії. Ліцензія, видана ліцензіату на паперовому носії, також додається до заяви про переоформлення ліцензії.

У разі переоформлення ліцензії, виданої на паперовому носії, орган ліцензування приймає рішення про визнання ліцензії, що була переоформлена, **недійсною**.

Непереоформлена у встановлений строк ліцензія є **недійсною** і підлягає анулюванню.

Відомості про переоформлення ліцензії вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців **не пізніше робочого дня, наступного за днем прийняття такого рішення**.

Переоформлення ліцензії є **безоплатним**.

Відповідно до ч. 7 ст. 15 Закону право на здійснення виду господарської діяльності, на який отримано ліцензію, може переходити від ліцензіата, що був фізичною особою - підприємцем, до іншої фізичної особи, яка є її спадкоємцем.

Така ліцензія ліцензіата **підлягає у місячний строк переоформленню** органом ліцензування на ім'я спадкоємця з дати набуття ним такого права, за умови відповідності спадкоємця вимогам відповідних ліцензійних умов.

4.4. Відповідальність за правопорушення у сфері ліцензування господарської діяльності

Відповідно до ч 1 ст. 20 Закону за провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без ліцензії чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування посадові особи суб'єктів господарювання несуть **адміністративну відповідальність**, передбачену Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до ч 3 ст. 20 Закону за порушення законодавства у сфері ліцензування *посадові особи органу ліцензування* несуть **адміністративну, матеріальну або дисциплінарну відповідальність**.

Анулювання ліцензії є однією з поширених санкцій, вживаних Ліцензійною палатою України.

Анулюванням ліцензії – це позбавлення ліцензіата права на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом прийняття органом ліцензування рішення про анулювання його ліцензії.

Ліцензія вважається анульованою з дня, коли ліцензіат дізнався чи повинен був дізнатися про анулювання ліцензії, але у строк, не менший за один тиждень з дня прийняття органом ліцензування рішення про анулювання виданої йому ліцензії.

Підставою для прийняття рішення про анулювання ліцензії є (ч. 2 ст. 16 Закону):

1) *заява ліцензіата про анулювання власної ліцензії*. Не є підставою для анулювання ліцензії заява ліцензіата про анулювання його ліцензії, що подана після видання органом ліцензування розпорядчого документа про проведення перевірки додержання таким ліцензіатом вимог ліцензійних умов і до закінчення строку:

- перевірки та усунення порушень ліцензійних умов (у разі їх наявності);
- у тридцять робочих днів після спливу терміну виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов (крім випадку видання протягом цього строку органом ліцензування розпорядчого документа про проведення позапланової перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов);

2) набрання чинності рішенням органу ліцензування про анулювання ліцензії або скасування такого рішення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування;

3) наявність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця), крім випадку та строку, передбачених частиною 4 статті 15 Закону, а саме, якщо ліцензіат припиняється в результаті злиття, приєднання чи

перетворення і його правонаступник має намір провадити вид господарської діяльності, на провадження якого ліцензіат мав ліцензію, такий правонаступник має право для забезпечення завершення організаційних заходів, пов'язаних з одержанням нової ліцензії на його здійснення, провадити у строк, **що не перевищує трьох місяців**, такий вид господарської діяльності на підставі раніше виданої ліцензії. Після закінчення цього строку правонаступник **зобов'язаний отримати нову ліцензію**, а раніше видана ліцензія підлягає анулюванню.;

4) подання копії свідоцтва про смерть фізичної особи-підприємця (у разі відсутності правонаступника);

5) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, встановлених для виду господарської діяльності;

6) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження;

7) акт про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії;

8) акт про відмову ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування. Відмовою ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування вважається недопуск уповноважених посадових осіб органу ліцензування до здійснення перевірки додержання ліцензіатом вимог відповідних ліцензійних умов за відсутності передбачених для цього законом підстав (зокрема, ненадання документів, інформації щодо предмета перевірки на письмову вимогу посадових осіб органу ліцензування, відмова в доступі посадових осіб органу ліцензування до місць провадження діяльності, що підлягає ліцензуванню, об'єктів, що використовуються ліцензіатом при провадженні діяльності, що підлягає ліцензуванню, або відсутність протягом першого дня перевірки за місцезнаходженням ліцензіата особи, уповноваженої представляти інтереси ліцензіата на час проведення перевірки);

9) акт про документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України "Про оборону України", та (або) дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту, застосування воєнної сили проти України;

10) несплата коштів за видачу ліцензії. (ч.2 ст. 14 Закону).

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом п'яти робочих днів з:

- дня одержання документа, передбаченого пунктом 1;
- дня виявлення відомостей, передбачених пунктом 2;
- наступного дня після закінчення строку, передбаченого пунктом 3;
- дня виявлення підстав, передбачених пунктами 4-9.

Рішення про анулювання ліцензії, прийняте з підстав, передбачених пунктами 1-3 набирає чинності з **дня його прийняття**.

Рішення про анулювання ліцензії, прийняте з підстав, передбачених пунктами 4-9, набирає чинності **через тридцять календарних днів** з дня його прийняття.

У разі анулювання ліцензії з підстав, передбачених пунктами 5-10, суб'єкт господарювання може подати заяву про отримання ліцензії на право провадження відповідного виду господарської діяльності (повністю або частково) **не раніше ніж через рік** з дня набрання чинності рішенням органу ліцензування про анулювання попередньої ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії повинно містити:

- 1) реквізити рішення про видачу ліцензії;
- 2) вид господарської діяльності, на провадження якого анулюється ліцензія;
- 3) найменування та ідентифікаційний код юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи-підприємця (серія та номер паспорта для фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку у паспорті);
- 4) підстави анулювання ліцензії.

У практиці можливі випадки неправомірного застосування органами ліцензування такої санкції, як анулювання ліцензії. Для захисту прав підприємців, які ущемляються в таких випадках, необхідна можливість судового оскарження таких дій компетентних органів. У ч. 11 ст. 16 Закону вказано, що рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено до суду.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під ліцензією та ліцензійними умовами?
2. Що Ви розумієте під поняттям ліцензування? Хто є суб'єктами правовідносин у процедурі проходження ліцензування?
3. Назвіть та охарактеризуйте три підходи до отримання ліцензії?
4. Які дані повинні міститися у заяві про видачу ліцензії?
5. У яких випадках заява про видачу ліцензії залишається без розгляду?
6. Назвіть підстави для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії.
7. Назвіть підстави для переоформлення ліцензії.
8. Назвіть підстави для видачі дубліката ліцензії.
9. Що Ви розумієте під поняттям анулювання ліцензії? Підстави для анулювання ліцензії?

ТЕМА 5. ПРАВОВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності.

5.2. Роль державного економічного контролю в умовах ринкової економіки.

5.3. Органи державної влади, що контролюють фінансово-господарську діяльність в Україні.

5.4. Функції центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну податкову політику.

5.5. Порядок проведення податкових перевірок здійснення господарської діяльності.

5.1. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності

У сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. Одним із напрямів економічної політики держави є регуляторна діяльність.

Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення ухвалення економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та в спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Регуляторна діяльність – діяльність, яка здійснюється регуляторними органами, фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, територіальними громадами і спрямована на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів.

Крім того, одним із пріоритетних напрямів реформування державного управління економікою визнано **дерегулювання**, під яким слід розуміти сукупність заходів, спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва.

Найважливішим нормативно-правовим актом, який регламентує цей аспект діяльності держави, є Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 р.

Згідно з цим законом **під регуляторними органами** розуміють Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, інші державні органи (Антимонопольний комітет України), центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого

самоврядування, а також посадову особу будь-якого із зазначених органів, якщо відповідно до законодавства ця особа має повноваження одноособово ухвалювати регуляторні акти.

До системи органів виконавчої влади <http://www.kmu.gov.ua/>, які беруть участь у загальному управлінні господарською діяльністю (без урахування галузевої специфіки), відносять:

- Міністерство економіки України <http://www.me.gov.ua/> ;
- Державна податкова служба України <https://tax.gov.ua/> ;
- Державна митна служба України <https://customs.gov.ua/> ;
- Міністерство фінансів України <http://www.minfin.gov.ua/> ;
- Державна регуляторна служба України <https://www.drs.gov.ua/> ;
- Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>;
- Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку України <http://www.nssmc.gov.ua/> ;
- Фонд державного майна України <http://www.spfu.gov.ua/>;
- Державну службу експортного контролю України <http://www.dsecu.gov.ua/>;

Природно, що в цьому переліку зазначені регуляторні органи, рішення яких можуть стосуватись абсолютно всіх суб'єктів господарювання. Водночас деякі регуляторні органи ухвалюють акти, що стосуються суб'єктів виключно певної галузі господарства (наприклад, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України <http://mtu.gov.ua/> (здійснює спрямування і координацію діяльності Державної авіаційної служби України, Державної інспекції України з безпеки на морському та річковому транспорті, Державної інспекції України з безпеки на наземному транспорті, Державного агентства автомобільних доріг України); Державна інспекція архітектури та містобудування України <https://diam.gov.ua/> та ін.).

Регуляторні органи в межах своїх повноважень ухвалюють нормативно-правові акти, інші офіційні письмові документи, які встановлюють, змінюють чи скасовують норми права, застосовуються неодноразово та щодо невизначеного кола осіб, окремі положення яких спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання.

Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю у таких сферах (ч. 3 ст. 19) ГКУ: (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran140#n140>)

- збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин – за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;
- фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин – за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

- ціни і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;
- монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;
- земельних відносин – за використанням і охороною земель;
- водних відносин і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;
- виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;
- споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг;
- зовнішньоекономічної діяльності з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) податковий та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, а також надавати, відповідно до вимог закону, фінансову і податкову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом. Основою господарської діяльності є **підприємництво**, що визначається як самостійна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Основними засобами регуляторного впливу держави є (ч. 2 ст. 12 ГК України) (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran78#n78>)

- державне замовлення (ст. 13 ГКУ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran91#n91>),
- ліцензування, патентування і квотування (ст. 14 ГКУ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran102#n102>);
- технічне регулювання (ст. 15 ГКУ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran109#n109>);
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів (ЗУ «Про ціни та ціноутворення» <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>);
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій (ст. 16 ГКУ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran122#n122>).

Державне замовлення (ст. 13 ГК України) – засіб державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання незалежно від їх форми власності.

Державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави із суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини.

Поставки продукції для пріоритетних державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування, що залучаються для цього.

Засади та загальний порядок формування державного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення пріоритетних державних потреб визначаються законом.

Особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлею) для пріоритетних державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціально визначених (специфічних) товарів, регулюються відповідно до закону;

Ліцензування, патентування і квотування у господарській діяльності (ст. 14 ГК України) є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у ст. 6 Господарського кодексу України.

Ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

У сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку. Порядок патентування певних видів підприємницької діяльності встановлюється ЗУ «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Згідно з ч. 5 ст. 14 ГК України у необхідних випадках держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи

експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Сертифікація та стандартизація – відповідно до ч. 2 ст. 15 ГК України застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим для:

а) суб'єктів господарювання, якщо на стандарти є посилання в технічних регламентах;

б) учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;

в) виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні.

Застосування нормативів та лімітів – у сфері господарювання застосовуються: технічні регламенти; стандарти; кодекси ustalеної практики; класифікатори; технічні умови.

Згідно з ч. 3 ст. 15 ГК України у разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлено технічними регламентами, дозволяється застосування положень угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування на території України;

Надання інвестиційних, податкових та інших пільг – встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до Господарського кодексу України та інших законів. Так, наприклад, згідно з ч. 5 ст. 11 ГК України суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності.

Надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій – відповідно до ст. 16 ГК України держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування; на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів; на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності; на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

Підстави та порядок застосування засобів державної підтримки суб'єктів господарювання визначаються, зокрема, Законом України «Про державну підтримку малого підприємництва».

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються Господарським

кодексом України, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку.

Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та іншими нормативними актами чинного законодавства.

5.2. Роль державного економічного контролю в умовах ринкової економіки

Серед правових форм здійснення державного регулювання економіки, особливе місце посідає державний контроль. В науці контроль визначають як систему спостереження та перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єкта управління з метою визначення обґрунтованості й ефективності ухвалених управлінських рішень та результатів їх виконання, виявлення відхилень від вимог цих рішень, інформації про ці явища керівних органів та усунення несприятливих ситуацій. Таким чином контроль виконує інформаційну та корекційну функції.

На інформаційному етапі контрольної діяльності здійснюється пошук та збирання інформації про об'єкт управління, порівнюється фактичне виконання зі встановленими цілями. *А на корекційному етапі* встановлюють спосіб та розробляють конкретні заходи щодо усунення виявлених розбіжностей, ухвалюють рішення для нормалізації діяльності підконтрольного об'єкта.

Залежно від сфери управління, яку він охоплює, виділяють такі **галузі контролю**: адміністративний, технічний, екологічний та економічний (фінансово-господарський).

Предметом застосування економічного контролю є комплекс господарських процесів і фінансових відносин сфери матеріального виробництва та невиробничої сфери. Таким чином, під предметом економічного контролю слід розуміти господарські процеси і фінансові операції підприємств, організацій та їх структурних підрозділів, які розглядаються з позицій законності, доцільності та економічної ефективності, забезпечення збереження власності, правильності формування та використання фондів, достовірності обліку та звітності, їх повноти та відповідності встановленим нормативам.

Об'єктом економічного контролю є центри фінансової відповідальності, тобто будь-яка виробнича організаційна одиниця, що очолюється керівництвом, яке

відповідає за її діяльність. Таким чином, центр фінансової відповідальності – це об'єкт контролю, стан та поведінка якого вимірюються у грошових одиницях, що дозволяє точно встановити відповідальність окремих керівників за результати господарювання.

Змістом економічного контролю в умовах ринкових відносин є система конкретних заходів, спрямованих на раціональне та ефективне господарювання підприємств усіх форм власності, дотримання ними законодавства з фінансових питань.

Щоб успішно виконувати свою роль у системі господарського управління, контроль повинен бути об'єктивним, оперативним, безперервним, всеосяжним, науковим, економічним та дієвим.

Об'єктивність контролю передбачає незацікавлене та неупереджене виконання контрольних функцій особами, що здійснюють перевірки, точну фіксацію відхилень від встановлених параметрів в діяльності об'єктів, які перевіряються та правдиве висвітлення результатів контролю.

Під оперативністю контролю слід розуміти виявлення недоліків у роботі об'єктів господарювання на якомога більш ранній стадії з метою швидкого їх усунення.

Безперервність контролю означає систематичне виконання контрольних функцій, що зумовлюється безперервним характером господарських та виробничих процесів.

Всеосяжний контроль повинен розповсюджуватися на всі сфери суспільної діяльності та на весь господарський механізм.

Науковість контролю означає використання останніх досягнень науки і техніки, передового досвіду в процесі проведення контролю. Тому контрольний процес у сучасних умовах науково-технічного прогресу повинні здійснювати висококваліфіковані фахівці, які мають глибоку професійну підготовку та спеціальні дозволи (ліцензії) на проведення окремих видів контролю.

Економічність передбачає здійснення контролю з якнайменшими витратами мінімальною чисельністю працівників, які мають спеціальні знання та навички контрольної роботи.

Дієвість контролю – це активний вплив контролюючих органів на підконтрольні об'єкти шляхом ухвалення ефективних рішень з метою усунення виявлених недоліків та їх попередження в майбутньому.

Важливим моментом у процесі здійснення контролю є коректне дотримання принципів конфіденційності та гласності.

З метою забезпечення законних прав та інтересів підприємців у ринкових умовах чинне законодавство України, зокрема ст. 232 Кримінального кодексу, передбачає відповідальність за розголошення комерційної таємниці для осіб, яким така інформація стала відома у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю, у тому числі під час здійснення контролю. Стаття 36 Господарського кодексу України визначає **комерційну таємницю** як відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання. Перелік та зміст таких відомостей, які складають комерційну таємницю, і порядок їх захисту встановлює керівник підприємства.

Законодавство України чітко визначає й відомості, **які не можуть бути комерційною таємницею**. Так, своєю постановою № 611 від 09.08.1993 р. Кабінет Міністрів України (далі КМУ) встановив, що комерційну таємницю не становлять:

– установчі документи, що дозволяють займатися підприємницькою або господарською діяльністю чи окремими її видами;

- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри завданих при цьому збитків;
- документи про платоспроможність підприємств;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Згідно з чинним законодавством підприємства зобов'язані подавати перелічені вище відомості офіційним контролюючим органам за їх вимогою. Виявлення недоліків та порушень нормативно-правових актів у діяльності юридичних і фізичних осіб за результатами перевірки такої інформації і складає сутність економічного контролю.

Таким чином, **контроль фінансово-господарської діяльності повинен бути сконцентрованим на вирішенні таких завдань:**

- забезпечення виконання державних замовлень, планових завдань та встановлених платежів до державного і місцевих бюджетів;
- виявлення внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності продукції, що виробляється, зниження витрат трудових, матеріальних та грошових ресурсів;
- зниження невиробничих витрат та збитків, попередження та виявлення нестач, випадків розкрадання і псування цінностей та нецільового використання коштів;
- підвищення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності підприємств;
- дотримання чинного законодавства та запобігання протиправній діяльності в економічній сфері.

5.3. Органи державної влади, що контролюють фінансово-господарську діяльність в Україні

Система органів, що контролюють фінансово-господарську діяльність в Україні, численна та різноманітна. Ця система, як і вся економіка країни, перебуває сьогодні в процесі реформування та становлення. Тому охарактеризувати діяльність усіх органів контролю в рамках лекції не має можливості. Однак основні їх функції розглянемо.

Більшість органів контролю є державними організаціями. Здійснюють державний економічний контроль органи загальної та спеціальної компетенції за фінансово-господарською діяльністю не підлеглих їм підприємств. Згідно з чинним законодавством органи, що контролюють окремі сторони діяльності підприємства, здійснюють свої повноваження тільки в межах своєї компетенції, яка визначається нормативно-правовими актами України. Підприємства мають право не виконувати вимоги цих органів, якщо ці вимоги виходять за межі їх повноважень.

Такими контролюючими державними органами в Україні є:

- Верховна Рада України та місцеві органи самоврядування; Президент України та його секретаріат;
- Кабінет Міністрів України і місцеві державні адміністрації;
- правоохоронні органи (Міністерства юстиції та внутрішніх справ, прокуратура, суди).
- державні спеціалізовані комітети та відомства, інспекції та департаменти (Державне казначейство, Міністерство доходів та зборів, Державна інспекція із захисту прав споживачів, Фонд державного майна та ін.);
- органи фінансово-кредитної системи (Національний банк України та комерційні банки).

Основні принципи розподілу повноважень різних гілок державної влади закріплені в Конституції України та прийнятих на її основі законах, які уточнюють функції окремих державних органів, у тому числі й контрольні. Питання про відповідність прийнятих законів та інших нормативно-правових актів Конституції України вирішує Конституційний Суд України.

Згідно зі ст. 85 Конституції до повноважень Верховної Ради України у сфері економічного контролю належать:

- затвердження та контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання;
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України; здійснення контролю за використанням позик, одержаних Україною від іноземних держав, банків та міжнародних організацій, не передбачених Державним бюджетом України.

Оскільки згідно зі ст. 75 Конституції Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в Україні, то до її компетенції входять і ті питання, що визначаються та встановлюються виключно законами України, а саме:

- засади організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- правовий режим власності;
- правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- засади зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України, порядок утворення і

погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обіг) державних цінних паперів, їх види і типи;

– порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний режим, відмінний від загального.

Згідно зі статтею 98 Конституції контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради здійснює Рахункова палата Верховної Ради України.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про Рахункову палату» від 11.07.1996 № 315/96 **рахункова палата** є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Рахункова палата є юридичною особою, має свою печатку із своїм найменуванням і ображенням Державного Герба України. Місцезнаходженням Рахункової палати є місто Київ.

Основними завданнями Рахункової палати є (ст. 2 ЗУ «Про Рахункову палату»):

– організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

– здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

– контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

– контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

– контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;

– аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;

– регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій;

– виконання інших завдань, передбачених для Рахункової палати чинним законодавством України.

Відповідно до завдань, покладених на Рахункову палату, вона здійснює такі **функції** (ст. 6):

1) здійснює контроль за виконанням законів країни та прийнятих Верховною Радою України постанов, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України;

2) здійснює за дорученням Верховної Ради України контроль за виконанням Державного бюджету України за поквартальним розподілом доходів і видатків відповідно до показників цього бюджету, в тому числі видатків по обслуговуванню внутрішнього і зовнішнього боргу України, витрачанням коштів цільових фондів;

3) перевіряє за дорученням комітетів Верховної Ради України використання за призначенням органами виконавчої влади коштів загальнодержавних цільових фондів та коштів позабюджетних фондів і подає за наслідками перевірки Верховній Раді України висновки щодо можливостей скорочення видатків по кожному фонду окремо та доцільності спрямування вилучених коштів на фінансування інших видатків Державного бюджету України;

4) контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, законність і своєчасність руху коштів Державного бюджету України, в тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів у Національному банку України, уповноважених банках та кредитних установах України;

5) надає консультації органам і посадовим особам, які обираються, затверджуються або призначаються Верховною Радою України, з питань витрачання коштів Державного бюджету України. В ході проведення перевірок і аналізу стану економіки розробляє заходи щодо вишукування можливостей і нових джерел залучення додаткових надходжень до Державного бюджету України і вносить відповідні пропозиції центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики;

6) здійснює за дорученням Верховної Ради України, комітетів Верховної Ради України контрольні функції щодо фінансування загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля та інших програм, що затверджуються Верховною Радою України;

7) контролює інвестиційну діяльність органів виконавчої влади, перевіряє законність та ефективність використання фінансових ресурсів, що виділяються з Державного бюджету України на виконання загальнодержавних програм;

8) проводить попередній аналіз до розгляду на засіданнях комітетів та Верховної Ради України звітів Антимонопольного комітету України щодо здійснення ним державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, а також звітів Фонду державного майна України та посадових осіб, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою України, щодо ефективного управління майном, що є основним національним багатством, власністю українського народу;

9) здійснює контроль за виконанням рішень Верховної Ради України про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам,

міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України, за касовим виконанням Державного бюджету України Національним банком України та уповноваженими банками;

10) перевіряє за дорученням Верховної Ради України відповідно до свого статусу кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та її апарату, допоміжних органів і служб Президента України та апарату Кабінету Міністрів України, а також витрачання коштів державними установами та організаціями, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок Державного бюджету України;

11) готує і дає висновки та відповіді на звернення органів виконавчої влади, органів прокуратури і суду з питань, що належать до її відання;

12) здійснює зв'язки з контрольними органами іноземних держав та відповідними міжнародними організаціями, укладає з ними угоди про співробітництво;

13) здійснює контроль у сфері державних закупівель.

Рахункова палата має повноваження здійснювати контрольню-ревізійні, експертно-аналітичні, інформаційні та інші види діяльності, що забезпечують єдину систему контролю за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, позабюджетних фондів», фінансово-кредитних і валютних ресурсів. Крім того, їй надано право провадити перевірки і ревізії діяльності Нацбанку України, Фонду державного майна, інших підзвітних Верховній Раді України органів, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності у межах її функції.

До функцій Кабінету Міністрів України згідно зі ст. 116 Конституції належать забезпечення і контроль за проведенням фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці та зайнятості населення; розробки і здійснення загальнодержавних програм економічного розвитку України; здійснення управління об'єктами загальнодержавної власності; забезпечення виконання Державного бюджету України; організація і здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи.

Міністерства України в межах своїх повноважень організують виконання законодавчих актів, видають на їх основи накази і контролюють їх виконання. Для реалізації своїх контрольних функцій міністерство має право притягати до дисциплінарної відповідальності керівників територіальних органів міністерств та підконтрольних підприємств.

Виконавчу владу в областях і районах та відповідний економічний контроль здійснюють місцеві державні адміністрації.

Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня, а також місцевим радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Згідно зі статтею 143 Конституції обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного розвитку відповідних територій та контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних рівнів та організують контроль за їх виконанням.

Обласні та районні адміністрації в межах, визначених Конституцією та Законом України «Про місцеві державні адміністрації», здійснюють на відповідних територіях державний контроль за:

- 1) збереженням і раціональним використанням державного майна;
- 2) станом фінансової дисципліни, обліку та звітності, виконання державних контрактів і зобов'язань перед бюджетом, належним і своєчасним відшкодуванням шкоди, завданої державі;
- 3) дотриманням виробниками продукції стандартів, технічних умов та інших вимог, пов'язаних з її якістю та сертифікацією;
- 4) дотриманням правил торгівлі, побутового, транспортного, комунального обслуговування, законодавства про захист прав споживачів.

Значна роль в організації економічного контролю належить різним спеціалізованим контролюючим органам, державним міністерствам та відомствам.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за дотриманням анти монопольних вимог у процесі створення, реорганізації або ліквідації монопольних утворень, а також придбання часток (акцій, паїв), що можуть призвести до монопольного становища підприємця на ринку.

Ліцензійна палата України здійснює контроль за дотриманням порядку видачі ліцензій органами державної виконавчої влади, а також за виконанням суб'єктами підприємницької діяльності вимог нормативних актів щодо здійснення видів підприємницької діяльності, які ліцензуються.

Основними завданнями Державного казначейства України є:

- організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за ним;
- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів. Організації, що фінансуються із Державного бюджету, не можуть переказувати кошти іншим суб'єктам із поточних рахунків без попереднього контролю органів Державного казначейства України.

Державна інспекція України з контролю за цінами контролює правильність застосування і економічного обґрунтування цін і тарифів міністерствами, відомствами та підприємствами всіх форм власності.

Державний комітет статистики України здійснює контроль за достовірністю звітних даних та порушенням звітної дисципліни.

Державний комітет України у справах захисту справ споживачів суб'єктами господарювання незалежно від форм власності, громадянами-підприємцями та іноземними юридичними особами. Комітет перевіряє у суб'єктів господарювання сфери торгівлі, громадського харчування і послуг якість товарів, дотримання обов'язкових вимог щодо безпеки товарів (робіт, послуг), а також дотримання правил торгівлі та надання послуг населенню.

Експортний контроль в Україні здійснюють Урядова комісія з політики експортного контролю та Державна служба експортного контролю в Україні.

Деякі функції у сфері економічного контролю виконують: Державний комітет України з стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт України), Державна митна служба, Державна автомобільна інспекція, Державна пожежна інспекція, Державна санітарна інспекція, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. Менш відомі контрольні функції таких органів, як Державна пробірна палата, Державна комісія з питань впровадження електронних систем та засобів контролю і управління товарним та грошовим обігом, торгово-промислової палати України, та інших. Окрім того, в Україні постійно створюються різні тимчасові слідчі комісії та комісії з питань перевірки окремих нагальних питань господарської діяльної, такі як: тимчасова комісія з питань забезпечення своєчасної оплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та ефективного використання бюджетних коштів.

Але найбільш відомими органами державного економічного контролю в Україні є Національний банк України, державна контрольно-ревізійна служба та центральний органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

Національний банк України контролює дотримання касової дисципліни, правил розрахунків під час проведення господарських операцій, використання кредитів за цільовим призначенням, здійснює емісію грошей та регулює грошові відносини в державі. Окрім того, він контролює діяльність комерційних банків, проводить їх ревізії, вносить пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності або про їх закриття, коли вони порушують чинне законодавство України про банківську діяльність.

Установи комерційних банків, виходячи зі своїх завдань фінансового контролю за ходом виробництва, періодично перевіряють кількісні та якісні показники підприємств, що кредитуються. Особливе місце при цьому відводиться контролю збереження власних обігових коштів, етапу запасів товарно-матеріальних цінностей, ефективності використання наданих кредитів, цільовому витрачанням фонду оплати праці, стану платіжної дисципліни та дотримання правил обігу готівки та касового ліміту.

Найбільш повно перевіряють діяльність підконтрольних об'єктів органи державної контрольно-ревізійної служби України. Їх головним завданням є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності, подання пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень нормативних актів та запобігання їм у подальшій діяльності. Але сфера контролю державної контрольно-ревізійної служби законодавчо обмежується міністерствами, відомствами, державними комітетами та державними фондами, а також підприємствами та організаціями, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів.

Органи державної контрольно-ревізійної служби (далі ДКРС) також мають право проводити ревізії та перевірки суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності за постановою прокурора або слідчого, а також за

дорученням Прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки.

5.4. Функції центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну податкову політику

Оскільки сьогодні найбільш поширеним правопорушенням у сфері економіки є ухилення від сплати податків, то найбільш відомим органом фінансово-господарського контролю є державна податкова служба України.

Відповідно до ст. 19¹ Податкового Кодексу України **контролюючі органи виконують такі функції:**

- 1) здійснюють адміністрування податків, зборів, платежів;
- 2) контролюють своєчасність подання платниками податків передбаченої законом звітності;
- 3) надають адміністративні послуги платникам податків, зборів, платежів;
- 4) здійснюють контроль за додержанням виконавчими органами сільських і селищних рад порядку прийняття та обліку податків і зборів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування зазначених сум до бюджету;
- 5) здійснюють контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість;
- 6) реєструють та ведуть облік платників податків, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, проводять диференціацію платників податків;
- 7) забезпечують достовірність та повноту обліку платників податків та платників єдиного внеску, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням;
- 8) формують та ведуть Державний реєстр фізичних осіб – платників податків, Єдиний банк даних про платників податків – юридичних осіб, реєстри, ведення яких покладено законодавством на контролюючі органи;
- 9) забезпечують ведення обліку податків, зборів, платежів;
- 10) забезпечують перегляд рішень контролюючих органів нижчого рівня у встановленому законодавством порядку;
- 11) вирішують відповідно до Митного кодексу України питання щодо реалізації компромісу;
- 12) здійснюють ліцензування діяльності суб'єктів господарювання з виробництва спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, оптової торгівлі спиртом, оптової та роздрібною торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами та контроль за таким виробництвом;
- 13) здійснюють контроль у сфері виробництва, обігу та реалізації підакцизних товарів, контроль за їх цільовим використанням, забезпечують міжгалузеву координацію у цій сфері;
- 14) забезпечують контроль за прийняттям декларацій про максимальні роздрібні ціни на підакцизні товари (продукцію), встановлені виробником або імпортером, та узагальненням відомостей, зазначених у таких деклараціях, для

організації роботи та контролю за повнотою обчислення і сплати акцизного податку;

15) здійснюють заходи щодо запобігання та виявлення порушень законодавства у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

16) проводять роботу щодо боротьби з незаконним виробництвом, переміщенням, обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

17) організують роботу, пов'язану із замовленням марок акцизного податку, їх зберіганням, продажем, відбором зразків, з метою проведення експертизи щодо їх автентичності та здійснюють контроль за наявністю таких марок на пляшках (упаковках) з алкогольними напоями і пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

18) забезпечують контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, які провадять роздрібну торгівлю тютюновими виробами, вимог законодавства щодо максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких виробів;

19) забезпечують контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, які провадять оптову або роздрібну торгівлю алкогольними напоями, вимог законодавства щодо мінімальних оптово-відпускних або роздрібних цін на такі напої;

20) організують роботу та здійснюють контроль за застосуванням арешту майна платника податків, що має податковий борг, та/або зупинення видаткових операцій на його рахунках у банку;

21) здійснюють погашення податкового боргу, стягнення своєчасно ненарахованих та/або несплачених сум єдиного внеску та інших платежів;

22) організують роботу з виявлення, обліку, зберігання, оцінки та розпорядження безхазяйним майном та іншим майном, що переходить у власність держави, а також з обліку, попередньої оцінки, зберігання майна, вилученого та конфіскованого за порушення митного і податкового законодавства;

23) здійснюють відстрочення, розстрочення та реструктуризацію грошових зобов'язань та/або податкового боргу, недоїмки із сплати єдиного внеску, а також списання безнадійного податкового боргу;

24) розробляють та затверджують порядки, інструкції, положення, форми розрахунків, звітів, декларацій, інших документів з питань, що належать до компетенції контролюючих органів;

25) прогнозують, аналізують надходження податків, зборів, платежів, визначених Податковим та Митним кодексами України, Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», джерела податкових надходжень, вивчають вплив макроекономічних показників, законодавства, угод про вступ до міжнародних організацій, інших міжнародних договорів України на надходження податків, зборів, платежів, розробляють пропозиції щодо збільшення їх обсягу та зменшення втрат бюджету;

26) забезпечують розвиток, впровадження та технічне супроводження інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій, автоматизацію процедур,

зокрема, контроль за повнотою та правильністю виконання митних формальностей, організують впровадження електронних сервісів для суб'єктів господарювання;

27) надають консультації відповідно до цього Кодексу, законодавства з питань сплати єдиного внеску та інформаційно-довідкові послуги з питань оподаткування й іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на контролюючі органи;

28) забезпечують інформування громадськості про реалізацію державної податкової і митної політики;

29) розробляють пропозиції до проектів міжнародних договорів України з питань оподаткування та забезпечують виконання укладених міжнародних договорів;

30) узагальнюють практику застосування законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, розробляють проекти нормативно-правових актів;

31) організують взаємодію та обмін інформацією з державними органами інших держав згідно із законодавством, міжнародними договорами України, здійснюють міжнародне співробітництво у податковій і митній сферах;

32) подають центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, звіти та інформацію про надходження податків, зборів, платежів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи;

33) забезпечують визначення в установлених цим Кодексом, іншими законами України випадках сум податкових та грошових зобов'язань платників податків, застосування і своєчасне стягнення сум передбачених законом штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи;

34) вживають заходів до виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, щодо відповідності законодавству;

35) забезпечують іншим державним органам у встановлених законом випадках доступ до інформації з баз даних центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику;

36) здійснюють контроль та забезпечують надання допомоги у стягненні податкового боргу в міжнародних правовідносинах за запитами компетентних органів іноземних держав;

37) забезпечують стягнення сум простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) за кредитами (позиками), залученими державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) або під

державні (місцеві) гарантії, а також за кредитами із бюджету в порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законами України;

38) здійснюють відомчий контроль та внутрішній аудит за додержанням вимог законодавства і виконанням службових обов'язків у контролюючих органах, на підприємствах, в установах, організаціях, що належать до сфери їх управління;

39) організовують інформаційно-аналітичне забезпечення та автоматизацію процесів адміністрування;

40) забезпечують виконання функцій та повноважень, покладених на підрозділи податкової міліції;

41) погоджують рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо встановлення ознак фіктивності емітента цінних паперів, а також щодо встановлення порядку визначення емітента цінних паперів таким, що відповідає ознакам фіктивності;

42) розглядають та погоджують фінансові плани державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання з часткою державної власності, їх дочірніх підприємств та здійснюють моніторинг виконання ними показників розрахунків з бюджетом та державними цільовими фондами, затверджених узгодженими фінансовими планами;

43) надають послуги електронного цифрового підпису;

44) звертаються до суду у випадках, передбачених законодавством;

45) здійснюють інші функції, визначені законами України.

5.5. Порядок проведення податкових перевірок здійснення господарської діяльності

Порядок проведення перевірок затверджуються відповідними нормативно-законодавчими актами, але всі вони мають відповідати загальним законодавчим вимогам.

Згідно п. 4 ст. 4 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», виключно **законами встановлюються:**

- органи, уповноважені здійснювати державний контроль у сфері господарської діяльності;
- види господарської діяльності, які є предметом державного контролю;
- повноваження органів державного контролю щодо зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг;
- вичерпний перелік підстав для зупинення господарської діяльності;
- спосіб здійснення державного контролю;
- санкції за порушення вимог законодавства і перелік порушень, які є підставою для видачі органом державного контролю припису, розпорядження або іншого розпорядчого документа.

Орган державного контролю не може здійснювати державний контроль у сфері господарської діяльності, якщо закон прямо не уповноважує такий орган на

здійснення державного контролю у певній сфері господарської діяльності та не визначає повноваження такого органу під час здійснення перевірки.

Державний контроль здійснюється за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні контролюючого органу у випадках, передбачених законом.

Дія Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю, митного контролю, контролю за дотриманням бюджетного і податкового законодавства, контролю за дотриманням порядку проведення розрахунків, за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, використанням державного та комунального майна, банківського і страхового нагляду, інших видів спеціального державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання на ринку фінансових послуг, державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, телекомунікації, поштовий зв'язок, радіочастотний ресурс України, під час проведення процедур, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також оперативно-розшукової діяльності, дізнання, прокурорського нагляду, досудового слідства правосуддя, державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки, державного нагляду (контролю) за дотриманням ліцензійних умов транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподілу, постачання природного газу, зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється ліцензійними умовами провадження господарської діяльності із зберігання природного газу.

Перевірки можна класифікувати за наступними ознаками:

За місцем проведення та обсягом документації, що перевіряється: документальні (виїзні) та камеральні⁷.

За обсягом питань, що перевіряються: комплексні, тематичні та оперативні. Комплексні перевірки, які здійснюються кількома органами державного контролю, якщо їхні повноваження на здійснення чи участь у комплексних заходах передбачені законом. Такі заходи проводяться за спільним рішенням керівників відповідних органів державного контролю

За цілями проведення: звичайні, повторні (контрольні) та зустрічні.

За способом організації перевірки діляться на 2 типи: планові та позапланові, та мають певні відмінності

Таблиця 5.1

Планові та позапланові перевірки: спільні ознаки та відмінності

Планові перевірки	Позапланові перевірки
Підстави для здійснення перевірки:	
Річні або кварталні плани здійснення перевірок, які затверджуються контролюючим органом до 1 грудня року, що передує плановому, або до 25 числа	подання суб'єктом господарювання письмової заяви до органу контролю про здійснення перевірки за його бажанням; виявлення та підтвердження

⁷ Камеральна перевірка – це перевірка, яка на підставі звітності та інших документів без виходу на об'єкт.

<p>останнього місяця кварталу, що передує плановому.</p>	<p>недостовірних даних, заявлених у документах обов'язкової звітності, поданих суб'єктом господарювання; перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення планових чи позапланових перевірок контролюючим органом; звернення фізичних та юридичних осіб про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства (перевірка у цьому разі здійснюється тільки за наявності згоди центрального органу влади); неподання у встановлений термін суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності без поважних причин, а також письмових пояснень про причини, які перешкождали поданню цих документів; настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або профзахворювання, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання.</p>
<p>Періодичність проведення та критерії (перелік питань):</p>	
<p>З урахуванням значення прийнятного ризику, всі суб'єкти господарювання, що підлягають контролю, відносяться до одного з трьох ступенів ризику: з високим, середнім та незначним.</p> <p>Залежно від ступеня ризику органом контролю визначається періодичність проведення планових перевірок та затверджується Кабінетом Міністрів України.</p> <p>В разі, якщо не затверджені критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенями ризику їх господарської діяльності, періодичність проведення планових перевірок та перелік питань для їх здійснення, то такі суб'єкти господарювання вважаються суб'єктами господарювання з незначним ступенем ризику та підлягають державному контролю не частіше одного разу на 5 років.</p> <p>Контролюючі органи оприлюднюють шляхом розміщення інформації в мережі Інтернет критерії та періодичність проведення планових перевірок, а також уніфіковані форми актів, в яких передбачається перелік питань для здійснення перевірки.</p>	<p>Періодичність проведення позапланових перевірок залежить від наявності будь-якої з підстав для її здійснення.</p> <p>Під час проведення позапланової перевірки з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у посвідченні на проведення перевірки.</p>

Строки проведення перевірки	
Не може перевищувати 15 робочих днів, а для суб'єктів малого підприємництва – 5 робочих днів, якщо інше не передбачено законом.	Не може перевищувати 10 робочих днів, а щодо суб'єктів малого підприємництва – 2 робочих днів, якщо інше не передбачено законом.
Підстави для недопущення посадових осіб контролюючих органів до здійснення перевірки	
<p>Контролюючі органи здійснюють планові перевірки за умови письмового повідомлення суб'єкта господарювання про проведення такої перевірки не пізніше як за 10 днів до дня здійснення цього заходу.</p> <p>Таке повідомлення має містити відомості про дату початку та закінчення планової перевірки, найменування юридичної особи або ПБ фізичної особи – підприємця, щодо діяльності яких здійснюється захід, та найменування контролюючого органу, і надсилається воно рекомендованим листом чи телефонограмою або особисто вручається керівнику чи уповноваженій особі суб'єкта господарювання під розписку.</p> <p>В разі недержання такого повідомлення суб'єкт господарювання має право не допустити посадових осіб контролюючого органу до здійснення планової перевірки.</p>	
Підстави, що відносять до обох типів перевірок:	
<p>порушення вимог щодо періодичності проведення перевірок, передбачених законом; відсутність у посадової особи контролюючого органу службового посвідчення; ненадання посадовою особою копії розпорядчого документу (посвідчення або направлення) на проведення перевірки, яке містить наступну інформацію:</p> <ul style="list-style-type: none"> найменування контролюючого органу; найменування суб'єкта перевірки та його місцезнаходження; номер та дата наказу, на виконання якого здійснюється перевірка; перелік посадових осіб, що беруть участь у проведенні перевірки, із зазначенням їх посад та ПБ; дата початку та закінчення перевірки; тип перевірки (планова/позапланова); підстави та предмет здійснення перевірки; інформація про здійснення попереднього заходу (його тип та строки проведення). 	

Основні етапи перевірок контролюючими органами:

Етап 1. Плановий чи позаплановий захід повинен здійснюватися у присутності керівника (його заступника), або уповноваженої особи суб'єкта господарювання

Посадові особи контролюючого органу повинні пред'явити суб'єкту перевірки службові посвідчення та посвідчення або направлення на проведення перевірки.

Якщо у суб'єкта перевірки наявний журнал здійснених перевірок, посадова особа органу державного контролю вносить до цього журналу відповідний запис перед початком перевірки.

Етап 2. Посадові особи контролюючого органу після допущення до перевірки вивчають документи, здійснюють дії, передбачені окремими порядками проведення перевірок, та зобов'язані зберігати комерційну таємницю суб'єкта господарювання, яка стала відома їм при проведенні перевірки.

Етап 3. За результатами здійснення планової чи позапланової перевірки посадова особа контролюючого органу, у разі виявлення порушень вимог законодавства, складає акт проведеної перевірки у 2-х примірниках.

У такому акті мають міститися такі відомості:

- 1) дата складання акту;
- 2) тип перевірки (планова/позапланова);
- 3) вид заходу (перевірка, ревізія, обстеження, огляд, тощо);
- 4) предмет перевірки;
- 5) найменування контролюючого органу, посади та ПІБ перевіряючих;
- 6) найменування юридичної особи або ПІБ фізичної особи – підприємця, щодо яких здійснювалась перевірка;
- 7) стан виконання суб'єктом перевірки вимог законодавства, а в разі невиконання – детальний опис виявленого порушення з посиланням на відповідну вимогу законодавства.

В останній день перевірки 2 примірники акта підписуються посадовими особами контролюючого органу, які здійснювали перевірку, та суб'єктом перевірки. Якщо суб'єкт господарювання не погоджується з актом, він підписує акт із зауваженнями, які є невід'ємною частиною акта. Один примірник акта вручається суб'єкту господарювання, а другий зберігається в контролюючому органі, що здійснював перевірку.

Етап 4. На підставі акту, в якому зафіксовано факти порушення вимог законодавства, протягом 5 робочих днів з дня завершення перевірки, в 2-х примірниках складається припис, розпорядження або інший розпорядчий документ про усунення порушень, виявлених під час проведення перевірки.

Розпорядчі документи	
<i>Припис</i> – обов'язкова для виконання у визначені строки письмова <u>вимога посадової особи контролюючого органу</u> суб'єкту господарювання, щодо усунення порушень	<i>Розпорядження</i> – обов'язкове для виконання письмове <u>рішення контролюючого органу</u> щодо усунення порушень у визначені строки.
Видається та підписується:	
посадовою особою контролюючого органу	керівником контролюючого органу
Застосування до суб'єкта господарювання санкцій, передбачених законом:	
Не передбачає	Може передбачати

Рис. 5.1. Розпорядчі документи

Етап 5. Перший примірник такого розпорядчого документу не пізніше 5 днів з моменту складання надається суб'єкту господарювання для виконання, а другий – з підписами суб'єкта господарювання щодо погоджених термінів усунення порушень, залишається в органі державного контролю.

У разі відмови суб'єкта господарювання від отримання розпорядчого документа, останній направляється рекомендованим листом, а на примірнику контролюючого органу проставляється відповідний вихідний номер та дата направлення.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під державною регуляторною політикою у сфері господарської діяльності?
2. Що таке регуляторна діяльність та дерегулювання?
3. Що Ви розумієте під регуляторними органами?
4. Які органи держави належать до системи органів виконавчої влади, що беруть участь у загальному управлінні господарською діяльністю?
5. У яких сферах держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю?
6. Які основні засоби регуляторного впливу держави Ви знаєте?

ТЕМА 6. МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 6.1. Правовий режим майна у сфері господарювання.
- 6.2. Джерела формування майна суб'єктів господарювання.
- 6.3. Прибуток суб'єкта господарювання.
- 6.4. Цінні папери у складі майна суб'єктів господарювання.
- 6.5. Регулювання відносин використання в господарській діяльності прав інтелектуальної власності.
- 6.6. Право суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці.

6.1. Правовий режим майна у сфері господарювання

Відповідно до ст. 139 ГК України **майно** – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних засобів, оборотних засобів, коштів, товарів. Зміст цих понять та перелік об'єктів, що належать до тієї або іншої економічної форми, встановлені в ст. 139 ГК України, в законах та підзаконних нормативно-правових актах з питань бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Залежно від **природних властивостей майна** виокремлюють:

➤ **рухоме майно** (матеріальні об'єкти, які можуть переміщуватися без заподіяння будь-яких ушкоджень). Правовий режим такого майна спрощений, оскільки воно зазвичай вважається товаром, призначеним для відчуження. Відтак його обіг не потребує реєстрації, хоча існують винятки;

➤ **нерухоме майно** (земля (земельні ділянки) і розташовані на ній об'єкти, переміщення яких є неможливим без їхнього знецінення та зміни призначення). Нерухомі речі зазвичай є незамінними (індивідуалізованими) і мають спеціальний правовий режим, що полягає в реєстрації прав на таке майно. Правовий режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти й інше майно.

Залежно від **економічної форми**, якої набуває **майно** у процесі здійснення господарської діяльності, виділяють наступні його типи:

основні засоби, оборотні засоби, кошти, нематеріальні активи, товари.

Визначення «основні засоби» міститься в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 **«Основні засоби»**, затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92, згідно з яким **основні засоби** – матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

До основних засобів виробничого і невиробничого призначення згідно з ч. 3 ст. 139 ГК України належать будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання,

інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних засобів.

Відповідно до ст. [138.3.3](#). Податкового Кодексу України основні засоби класифікуються наступним чином табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Класифікація основних засобів підприємства

Групи	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
група 1 – земельні ділянки	-
група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
група 3 – будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої – земельні поліпшення, створені для виконання спеціальних функцій з передачі енергії, речовини, сигналу, інформації тощо будь-якого походження та виду на відстань (лінії електропередачі, трубопроводи, водопроводи, теплові та газові мережі, лінії зв'язку тощо);	10
група 4 – машини та обладнання	5
з них:	
електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи, комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 20000 гривень	2
група 5 – транспортні засоби	5
група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
група 7 – тварини	6
група 8 – багаторічні насадження	10
група 9 – інші основні засоби	12
група 10 – бібліотечні фонди	-
група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	-
група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	5
група 13 – природні ресурси	-
група 14 – інвентарна тара	6
група 15 – предмети прокату	5
група 16 – довгострокові біологічні активи	7

Оборотні засоби (оборотні активи) – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Оборотними засобами відповідно до ч. 4 ст. 139 ГК України є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Мінфіну України від 18 жовтня 1999 р. № 242, **нематеріальний актив** – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований.

Строки нарахування амортизації нематеріальних активів (138.3.4 ПКУ)

Групи	Строк дії права користування
група 1 - права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище)	Відповідно до правовстановлюючого документа
група 2 - права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою відповідно до закону, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо)	Відповідно до правовстановлюючого документа
група 3 - права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті	Відповідно до правовстановлюючого документа
група 4 - права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, в тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті	Відповідно до правовстановлюючого документа, але не менш як 5 років
група 5 - авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (баз даних), фонограми, відеограми, передач (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті.	Відповідно до правовстановлюючого документа, але не менш як 2 роки
група 6 - інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо)	Відповідно до правовстановлюючого документа

Якщо відповідно до правовстановлюючого документа строк дії права користування нематеріального активу не встановлено, такий строк корисного використання визначається платником податку самостійно, але не може становити менше двох та більше 10 років.

Ч. 5 ст. 139 ГК України у складі майна суб'єктів господарювання виділяє кошти, під якими розуміє гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Під **товарами** у складі майна суб'єктів господарювання ч. 6 ст. 139 ГК України визнає вироблену продукцію (товарні запаси), виконані роботи та послуги. Є й інші визначення цього поняття. Крім того, товарами є продукція будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому, газоподібному стані, включаючи електроенергію, а також послуги, пов'язані з поставкою товарів.

Вироблена (готова) продукція – це запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками і відповідають технічним умовам і стандартам. Продукція, яка не відповідає наведеним вимогам (крім браку), та роботи, які не прийняті замовником, показуються у складі незавершеного виробництва.

Виконані роботи – це будь-яка діяльність, пов'язана з проектуванням, будівництвом нових, розширенням, реконструкцією, капітальним ремонтом та реставрацією об'єктів і споруд виробничого та невиробничого призначення, технічним переозброєнням діючих підприємств, а також супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи (зображення земної поверхні на планах і картах і точних вимірювань на місцевості), буріння, сейсмічні дослідження (дослідження земної кори), аеро- та супутникова фотозйомки та інші, якщо вартість виконання цих послуг не перевищує вартості самого будівництва.

Під **послугами** зазначений закон розуміє будь-яку закупівлю, крім товарів та робіт, включаючи підготовку спеціалістів, забезпечення транспортом і зв'язком, освоєння технологій, наукові дослідження, медичне та побутове обслуговування.

Цінні папери, як зазначено в ч. 7 ст. 139 ГК України, є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Види і правовий режим цінних паперів, що належать до майна суб'єктів господарювання встановлені положеннями гл. 17 ГК України.

6.2. Джерела формування майна суб'єктів господарювання

Загальні, найпоширеніші джерела, з яких формується майно суб'єктів господарювання, встановлює ст. 140 ГК України. Зокрема, це:

1) *грошові та матеріальні внески засновників*, як правило, є джерелом формування статутного капіталу господарських товариств (ст. 86 ГК України), майна виробничого кооперативу (ст. 100 ГК України) на стадії заснування цих суб'єктів. За рахунок майнових внесків (вступних, членських, цільових тощо) учасників формується майно об'єднання підприємств (ст. 123 ГК України). При утворенні державного унітарного підприємства компетентним органом державної

влади останній наділяє таке підприємство майном – відокремленою частиною державної власності (ч. 1 ст. 73 ГК України). Так само комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування на базі відокремленої частини комунальної власності (ч. 1 ст. 78 ГК України).

2) **доходи від реалізації продукції (робіт, послуг)** є основним джерелом формування майна суб'єктів господарювання-підприємців після їх утворення.

Відповідно до п.7 П(С) БО 15 «Дохід» **дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)** – загальний дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг без вирахування наданих знижок, повернення раніше проданих товарів та непрямих податків і зборів (податку на додану вартість, акцизного збору тощо).

3) **доходи від цінних паперів** – сума коштів або вартість майна, отриману (нараховану) платником податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів.

До доходів від цінних паперів слід також відносити і дивіденд – платіж, який здійснюється юридичною особою-емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав (інвестиційних сертифікатів) у зв'язку з розподілом частини прибутку такого емітента.

4) **капітальні вкладення і дотації з бюджету. Капітальні вкладення** як джерело формування майна суб'єкта господарювання – це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних засобів. При цьому розрізняють державні і недержавні капітальні вкладення. *Державні капітальні вкладення* – це інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних засобів, джерелом фінансування яких є кошти державного бюджету, державних підприємств та організацій, а також місцевих бюджетів. У їх складі виділяють державні централізовані капітальні вкладення – інвестиції, що спрямовані на створення і відновлення основних засобів і фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та бюджетних позичок.

Недержавні капітальні вкладення – це інвестиції, що фінансуються за рахунок коштів інвесторів із недержавними формами власності, а саме: власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичкових фінансових коштів інвестора; залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, облігацій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян; коштів іноземних інвесторів (іноземні інвестиції, як прями, так і портфельні, капітальні трансферти, кредити).

Дотації – це асигнування з державного бюджету на покриття збитків, доплати на безповоротній основі.

Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування

капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі.

Дотації також можуть надаватися суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

5) *надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів* (комплексів), що належать суб'єктам господарювання, придбання майна інших суб'єктів – одне з джерел формування майна, що поділяється на кілька складових:

а) виручка від продажу майнових об'єктів;

б) надходження у вигляді орендної плати як платежу за користування об'єктом оренди;

в) придбання майна інших суб'єктів (у власність, господарське відання або оперативне управління) відповідно до укладених договорів.

б) *кредити банків та інших кредиторів* – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент. Кредит поділяється на фінансовий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит та кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики.

7) *безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян* складають незначне за розміром джерело формування майна суб'єктів господарювання.

Майно суб'єктів господарювання може формуватися також за рахунок інших джерел, не заборонених законом. Правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлюється Господарським кодексом України та іншими законами з урахуванням видів майна, зазначених у ст. 139 ГК України (основні засоби, оборотні засоби, кошти, товари, цінні папери тощо).

6.3. Прибуток суб'єкта господарювання

Прибуток (доход) суб'єкта господарювання можна назвати особливим майновим фондом суб'єкта господарювання. Правовий режим прибутку включає: поняття прибутку, порядок і методи обчислення прибутку, зобов'язання суб'єкта господарювання зі сплати податків з прибутку та механізм його здійснення, права суб'єкта господарювання з використання прибутку.

Прибуток є основним узагальнюючим показником фінансових результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання. Згідно з ч. 1 ст. 142 ГК України **прибуток (доход) суб'єкта господарювання** визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Схема формування чистого прибутку суб'єкту господарювання наведена на рис. 6.1.

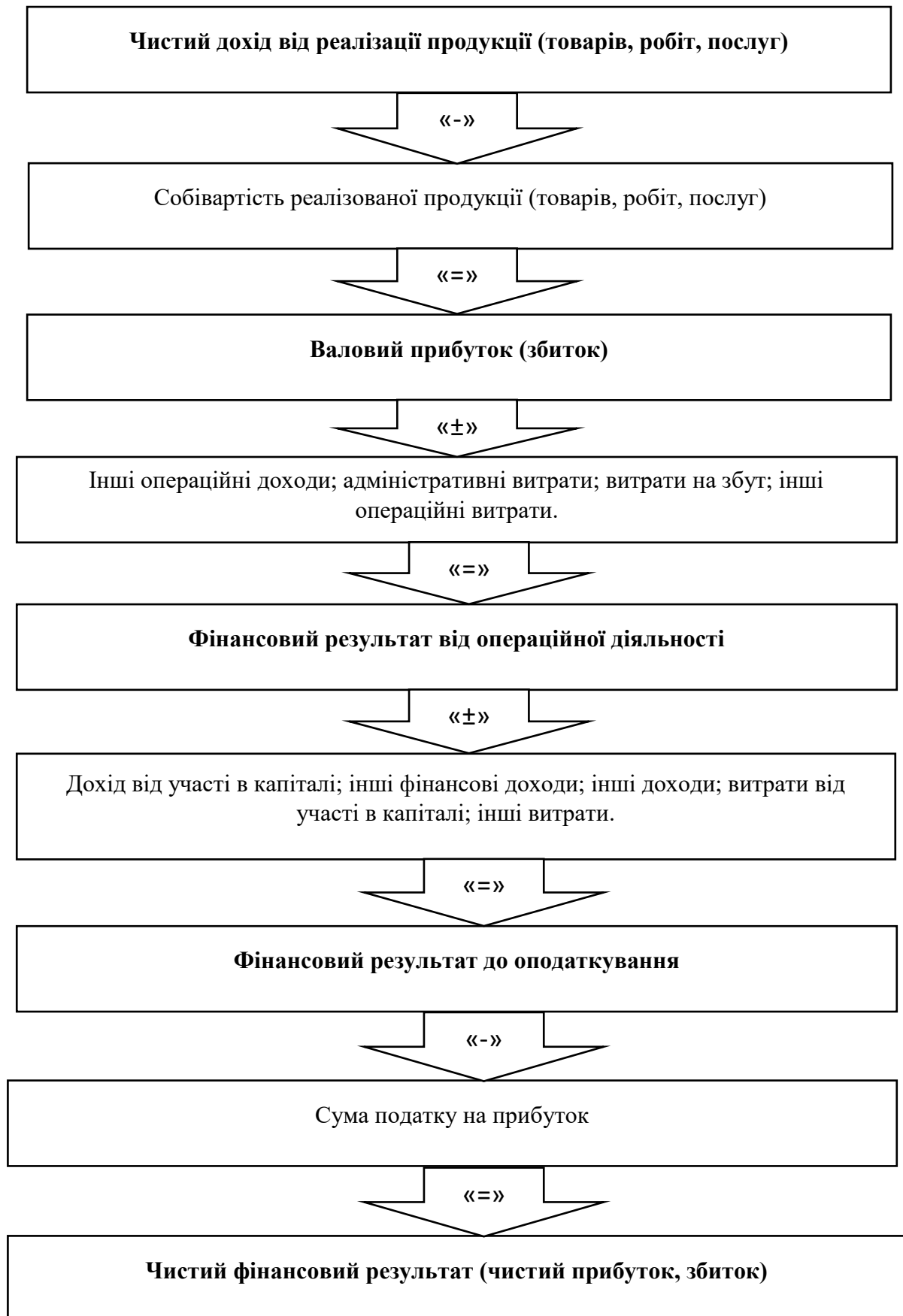

Рис. 6.1. Схема формування чистого прибутку суб'єктів господарювання.

Для цілей оподаткування прибутку суб'єктів господарювання, а також організації бухгалтерського обліку і звітності в законодавстві використовується поняття «**валовий дохід**», під яким розуміють загальну суму доходу платника податку від усіх видів діяльності, яка отримана протягом звітного періоду у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) зоні, так і за її межами. Для більшості суб'єктів господарювання основну частину прибутку (доходу) складає дохід від реалізації товарів (робіт, послуг).

Під валовими витратами розуміють суму будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які здійснюються як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбані (виготовлені) для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

Під терміном «амортизація основних засобів і нематеріальних активів» розуміють поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань. Суми амортизаційних відрахувань визначаються шляхом застосування норм амортизації (показників споживання основних фондів, встановлених законодавством) до балансової вартості кожної з груп основних засобів на початок звітного періоду.

Порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів. Законодавством практично не встановлені нормативи розподілу прибутку. Ці питання віднесені до компетенції самих суб'єктів господарювання. Зокрема у господарських товариствах створюються фонди прибутку, що розподіляється, який виплачується учасникам, і прибутку, що не розподіляється, який залишається у розпорядженні господарського товариства і спрямовується перш за все у фонд розвитку виробництва.

Держава може впливати на вибір суб'єктами господарювання напрямів та обсягів використання прибутку (доходу) через нормативи, податки, податкові пільги та господарські санкції відповідно до закону.

6.4. Цінні папери у складі майна суб'єктів господарювання

Цінні папери є особливим видом майна суб'єктів господарювання (ч. 7 ст. 139 ГК України). Їх правовому режиму присвячені, зокрема, положення гл. 17 ГК України (ст. 163-166), а також норми гл. 14 (ст. 194-198) ЦК України. Відносини, що виникають під час розміщення та обігу цінних паперів, регулюються Законом України № 3480-IV від 23 лютого 2006 р. «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (далі – Закону).

Суб'єкти господарювання, якщо це входить до їх компетенції, мають право випускати (емітувати) цінні папери, реалізовувати їх, а також придбавати цінні папери, випущені іншими суб'єктами господарювання.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і

особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. (ч. 1 ст. 194 ЦК України, ч. 1 ст. 8 Закону).

Цінний папір відрізняється від інших документів тим, що він завжди є документом майнового характеру. Але на відміну від інших документів, що фіксують певні майнові права (боргових розписок, страхових полісів, заповітів тощо), цінний папір може бути реалізований лише шляхом його пред'явлення. Інакше кажучи, цінний папір це такий документ, пред'явлення якого потрібне для здійснення засвідченого ним майнового права.

Цінний папір має бути складений у визначеній законом формі і повинен мати всі необхідні реквізити, перелік яких щодо конкретних видів цінних паперів встановлюється законодавством.

Однією з головних ознак цінного паперу є те, що в ньому мають бути чітко засвідчені права володіння чи визначені ті юридичні можливості, на здійснення яких має право законний володілець цінного паперу (одержання доходу у вигляді дивідендів або процентів чи певного майна).

Цінні папери характеризуються також можливістю передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам. Способи передачі та можливі обмеження щодо передачі залежать від виду цінного паперу і можуть бути різними – від вільного обігу до повного **індосаменту** (передавальний напис на ордерному цінному папері, що посвідчує перехід прав на цінний папір та прав за цінним папером до іншої особи в установленому законодавством порядку).

Здійснення суб'єктивного права, засвідченого або передбаченого цінним папером, можливе лише шляхом пред'явлення цінного паперу. Тому втрата цінного паперу, за загальним правилом, тягне за собою неможливість реалізувати втілене в ньому право. Разом з тим закон передбачає можливість відновлення іменних цінних паперів, яке провадиться державними органами, підприємствами, установами і організаціями, що випустили ці папери. Що стосується особи, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, то вона може в порядку, встановленому гл. 7 р. IV Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р., просити суд про визнання папера недійсним і про відновлення її прав на втрачений цінний папір.

Види цінних паперів закріплені в ст. 8 Закону, згідно з якою цінні папери поділяються:

а) за порядком їх розміщення (видачі) на:

- емісійні;
- не емісійні.

Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України.

Неемісійні цінні папери характеризуються тим, що видаються емітентом конкретному набувачу. При випуску неемісійних цінних паперів не вимагається

здійснювати реєстрацію емісії. Неемісійні цінні папери називають комерційними цінними паперами, адже зазвичай вони є наслідком укладення комерційних правочинів.

На відміну від емісійних цінних паперів, у яких існує один боржник і значна кількість кредиторів – осіб, які придбали емісійні цінні папери одного випуску, комерційні цінні папери передбачають одного боржника і, як правило, одного кредитора. До комерційних цінних паперів належать вексель, коносамент, закладна та ін.

б) за формою існування на:

- документарні;
- бездокументарні;

Документарним цінним папером є паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

Бездокументарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів, тобто уся інформація про власників таких паперів і їх повноваження закріплюється у спеціальному електронному реєстрі. Тобто у бездокументарних цінних паперів відсутній матеріальний об'єкт (документ).

в) за формою випуску:

– **на пред'явника** – права, посвідчені цим цінним папером, належать його пред'явникові. Це казначейські зобов'язання, акції на пред'явника, ощадні сертифікати та облігації внутрішніх і місцевих позик.

– **іменні** (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері); Іменні емісійні цінні папери існують виключно в бездокументарній формі.

– **ордерні** (права, посвідчені цим цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу. Існують виключно в документарній формі. Ордерними цінними паперами є вексель і коносамент.

Іменні цінні папери відрізняються від цінних паперів на пред'явника тим, що останні, на відміну від іменних, не фіксують імені свого держателя. Для належної легітимації за цінними паперами на пред'явника достатньо пред'явити такий цінний папір.

Дещо складнішою є ситуація з розмежуванням ордерних та іменних цінних паперів. Враховуючи те, що у ордерних, як і в документарних іменних цінних паперах, може бути зафіксоване ім'я уповноваженої особи. Однак на відміну від іменних цінних паперів, обов'язковим реквізитом яких є ім'я уповноваженої особи, ордерні можуть передаватися шляхом *бланкового індосаменту*, тобто шляхом здійснення передавального напису без зазначення ім'я набувача. Крім того, характерною ознакою іменних цінних паперів є те, що власники таких паперів фіксуються не тільки у тексті цінного паперу, а також у спеціальному реєстрі, який веде емітент або інша особа. У випадку ж з ордерними цінними паперами реєстр їх власників не ведеться.

У цінних паперах на пред'явника не вказується ім'я їх власників, натомість ордерні цінні папери обов'язково фіксують ім'я першого власника і нового держателя при передачі їх шляхом вчинення іменного індосаменту. При передачі ордерного цінного паперу шляхом вчинення бланкового індосаменту, їх обіг є подібним до обігу цінних паперів на пред'явника, адже достатньо передати документ новому держателю. Однак кожний держатель ордерного цінного паперу з бланковим індосаментом може в будь-який момент поставити своє ім'я в тексті документа або передати його за іменним індосаментом.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів (п. 7 ст. 8 Закону):

1) **пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносяться:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН (фондів операцій з нерухомістю);
- г) акції корпоративного інвестиційного фонду.

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- г) ощадні (депозитні) сертифікати;
- д) векселі;
- е) облігації міжнародних фінансових організацій.

3) **іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться:

- а) іпотечні облігації;
- б) заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

б) **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. До

товарних цінних паперів відносяться коносамент, деякі приватизаційні папери, закладні та складські свідоцтва.

Відповідно до ч.1 ст. 9 Закону, **акція** – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акція є неподільною. Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути меншою, ніж одна копійка.

Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції. У разі існування акцій у документарній формі власникові акцій видається сертифікат акції (акцій). У якому зазначаються вид цінного паперу, найменування акціонерного товариства, серія і номер сертифіката, міжнародний ідентифікаційний номер цінного паперу, тип і клас акцій, номінальна вартість акції, кількість акцій, що належить власникові за таким сертифікатом, ім'я (найменування) власника,

підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою емітента (уповноваженої особи). Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку можуть встановлюватися додаткові реквізити сертифіката акції (акцій).

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів – прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. Прості акції надають їх власникам однакові права і не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства. Надання будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за простими акціями забороняється.

Привілейовані акції надають їх власникам *переважні, стосовно власників простих акцій, права* на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі у проспекті їх емісії зазначається черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства. Привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів, якщо це передбачено проспектом їх емісії.

Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати **25 відсотків**.

Реєстрацію випуску акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку Обіг акцій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення акцій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Акція корпоративного інвестиційного фонду (ст. 10 Закону) – це цінний папір, емітентом якого є корпоративний інвестиційний фонд та який посвідчує майнові права його власника (учасника корпоративного інвестиційного фонду), включаючи право на отримання дивідендів (для закритого корпоративного інвестиційного фонду), частини майна корпоративного інвестиційного фонду у разі його ліквідації, право на управління корпоративним інвестиційним фондом, а також немайнові права, передбачені законодавством про інститути спільного інвестування.

Акції корпоративного інвестиційного фонду є виключно простими та існують у бездокументарній формі.

Строк розміщення акцій відкритого та інтервального корпоративних інвестиційних фондів не обмежується.

Акції корпоративного інвестиційного фонду можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів, крім відкритого та інтервального корпоративних інвестиційних фондів.

Особливості емісії, обігу, обліку та погашення акцій корпоративного інвестиційного фонду визначаються законодавством про інститути спільного інвестування.

Облігація (ст. 11 Закону) – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії (для державних облігацій України – умовами їх розміщення).

Перехід права власності на облігації емітента до іншої особи не є підставою для звільнення емітента від виконання зобов'язань, що підтверджуються облігацією.

Облігації можуть існувати виключно в бездокументарній формі.

Емітент, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облігації.

Відсоткові облігації – облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів або за якими відсоткова ставка дорівнює нулю.

Цільові облігації – облігації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення), а також шляхом сплати

коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів, облігацій (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).

Дисконтні облігації – облігації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації, яка виплачується власнику облігації під час її погашення становить доход (дисконт) за облігацією.

Погашення відсоткових та дисконтних облігацій здійснюється виключно коштами, крім конвертованих облігацій. *Погашення цільових облігацій* здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг, а також сплати коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облігацій (для державних облігацій України – умовами їх розміщення).

Облігація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, кратну 1 гривні, а якщо це передбачено проспектом облігацій (рішенням про розміщення облігацій, а для державних облігацій – умовами їх розміщення), - в іноземній валюті, кратну одиниці такої іноземної валюти.

Емітент може розміщувати іменні облігації та облігації на пред'явника.

Корпоративні облігації (ст. 12 Закону) - це іменні облігації, емітентом яких є юридична особа (крім міжнародної фінансової організації), що здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку, а також інші юридичні особи у встановлених законом випадках. Вони розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу.

Корпоративні облігації підтверджують зобов'язання емітента за ними та не дають право на участь в управлінні емітентом.

Не допускається розміщення корпоративних облігацій для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також покриття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Юридична особа має право розміщувати відсоткові та/або дисконтні облігації на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами.

Кошти, залучені від емісії цільових корпоративних облігацій, використовуються на цілі, визначені проспектом або рішенням про емісію таких облігацій.

Реєстрацію випуску корпоративних облігацій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

Конвертовані корпоративні облігації (ст.14 Закону) – це облігації, емісія яких здійснюється акціонерним товариством та передбачає зобов'язання емітента з виплати доходів, погашення облігацій шляхом конвертації таких облігацій на відповідну кількість акцій цього емітента або шляхом виплати номінальної вартості такої облігації за вибором власника такої облігації у порядку, передбаченому проспектом або рішенням про емісію цінних паперів.

Емітент конвертованих корпоративних облігацій може здійснювати емісію виключно іменних облігацій.

Порядок емісії, обігу, погашення та скасування реєстрації випуску конвертованих корпоративних облігацій встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Реєстрацію випуску конвертованих корпоративних облігацій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

Казначейське зобов'язання України (ст.20 Закону) – це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- довгострокові – понад п'ять років;
- середньострокові – від одного до п'яти років;
- короткострокові – до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника. Розміщуються у документарній або бездокументарній формі. У разі розміщення казначейських зобов'язань України у документарній формі видається сертифікат.

У сертифікаті казначейського зобов'язання України зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження емітента, сума платежу, дата виплати грошового доходу, дата погашення, зазначення місця, в якому повинно бути здійснено погашення, дата і місце видачі казначейського зобов'язання України, серія та номер сертифіката казначейського зобов'язання України, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою емітента. У сертифікаті іменного казначейського зобов'язання України також зазначається ім'я власника.

Умови розміщення казначейських зобов'язань України можуть передбачати їх погашення шляхом зменшення зобов'язань перед Державним бюджетом України власника казначейського зобов'язання України на вартість цього зобов'язання.

Інвестиційні сертифікати (ст.21 Закону) – це цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Емітентом інвестиційних сертифікатів виступає інвестиційний фонд, інвестиційна компанія або компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду.

Інвестиційні сертифікати можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів.

Ощадні (депозитні) сертифікати (ст.26 Закону) – це цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Ощадний (депозитний) сертифікат є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі).

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі.

В ощадному (депозитному) сертифікаті зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Права за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом передаються в порядку, встановленому для відступлення права вимоги. Передача прав за ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника здійснюється шляхом передачі ощадного (депозитного) сертифіката.

Доход за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

Вексель (ст. 28 Закону) – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у документарній формі.

Державний дериватив (ст.30 Закону) – це цінний папір, що розміщується державою на міжнародних фондових ринках і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера в разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати.

Емісія державних деривативів є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Рішення про розміщення державних деривативів та умови їх розміщення приймається згідно з Бюджетним кодексом України та законами України.

Коносамент (ст. 137 – ст.141 Кодексу торговельного мореплавства від 23.05.1995 № 176/95-ВР) – товаророзпорядчий документ, цінний папір, що

видається морським перевізником вантажу його відправнику, що засвідчує прийняття вантажу до перевезення і містить зобов'язання доставити вантаж до пункту призначення і передати його одержувачу.

Коносамент виконує три основні функції:

1) свідчить про укладення договору перевезення вантажу морським шляхом, за яким перевізник зобов'язується доставити вантаж та видати отримувачу;

2) засвідчує факт прийняття вантажу для перевезення;

3) є товаросупроводжуючим документом, оскільки дає право на одержання вантажу тому, на кого він виписаний.

З природи товаророзпорядчих цінних паперів коносамент посвідчує право на розпорядження майном після здійснення перевезення. Нормативне регулювання обігу такого цінного паперу визначається Кодексом торговельного мореплавства.

Пайовий коносамент – товаророзпорядчий документ, що видається перевізником або вантажоодержувачем з підтвердженням капітаном судна. Використовується в разі часткового продажу вантажоодержувачем товару до того, як він прийняв поставку. Пайовий коносамент — це розпорядження про передачу певної частини вантажу, що перевозиться в порту призначення іншій особі.

Застрахований коносамент – являє собою поєднання транспортного документа зі страховим полісом і є доказом як прийому вантажу до перевезення, так і його страхування, застосовується при перевезенні вантажів у контейнерах.

Лінійний коносамент – видається судноплавною компанією або від її імені та покриває перевезення на судах, що курсують за регулярними маршрутами відповідно до встановленого і опублікованого розкладу.

Коносамент із застереженнями, тобто «нечистий» або «брудний» – це коносамент, в якому зроблено позначки про пошкодження вантажу та / або упаковки.

Місцевий коносамент – з посиланням на наскрізний коносамент, по якому вантаж прийнято до перевезення. Місцеві коносаменти мають службове значення для звітності лінії, порту і не є товаророзпорядчими документами.

Прямий коносамент – коносамент, що покриває відвантаження між безпосередніми портами завантаження і розвантаження на одному і тому ж судні.

Збірний або вантажний коносамент – коносамент на декілька вантажів, призначених для різних вантажоодержувачів.

Наскрізний коносамент – передбачає перевантаження вантажу на інше судно в проміжному пункті і покриває все перевезення вантажу від порту завантаження до місця кінцевого призначення. Такі перевезення можливі, коли у перевізника наявні декілька регулярних ліній в різних напрямках або, як інший варіант, за домовленістю між двома перевізниками. Вантаж приймається в порту відправлення і доставляється до порту перевалки, аж потім за маршрутом мандрує в кінцевий пункт призначення. Зазвичай перевізники, що спільно перевозять вантаж по наскрізного коносаменту, наперед обумовлюють свої взаємні зобов'язання – кожен перевізник відповідає тільки за ту ділянку маршруту, на

якій він здійснює перевезення. При наскрізному коносаменті важлива наявність чітких позначок про передачу вантажу від одного перевізника до іншого.

6.5. Регулювання відносин щодо використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності

Згідно зі ст. 154 ГК України відносини, пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються ГК України та іншими законами. До відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України та іншими законами.

Інтелектуальна власність має ряд специфічних ознак, які суттєво впливають на характер комерціалізації: 1) нематеріальність (відсутність матеріально-речовинного змісту); 2) відсутність фізичного зносу; 3) можливість одночасного використання одного об'єкта багатьма суб'єктами.

У ст. 155 ГКУ визначаються об'єкти прав інтелектуальної власності у сфері господарювання. Ними визнаються:

- винаходи та корисні моделі;
- промислові зразки;
- сорти рослин і породи тварин;
- торговельні марки (знаки для товарів і послуг);
- комерційне (фірмове) найменування;
- географічне зазначення;
- комерційна таємниця;
- комп'ютерні програми;
- інші об'єкти, передбачені законом.

Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти встановлені в книзі четвертій «Право інтелектуальної власності» Цивільного кодексу України.

Основними об'єктами промислової власності є результати винахідництва та промислові зразки. Чинне законодавство встановило вимоги, яким мають відповідати винахід, корисна модель і промисловий зразок.

Винахід – це технічне рішення в будь-якій галузі суспільно корисної діяльності, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим, має винахідницький рівень і придатне для використання.

Корисна модель – це конструктивне виконання пристрою, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим і промислово придатним. Винаходи і корисні моделі - близькі між собою результати технічної творчості.

Промисловий зразок – це нове конструктивне рішення виробу, що визначає його зовнішній вигляд і придатне для здійснення промисловим способом.

Загальні умови захисту прав на об'єкти промислової власності визначаються ГК, ЦК та законами. Це, зокрема, закони України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р., «Про охорону прав на винаходи і корисні

моделі» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 р., «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р., «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 р., «Про племінне тваринництво» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на знаки товарів і послуг» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 05.11.1997 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 р., «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. тощо.

Ст. 156 ГК України зазначає, що право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель відповідно до законодавства України засвідчується *патентом* (документ, що засвідчує авторство на винахід та виключне право на використання його протягом певного строку), на промисловий зразок – *свідоцтвом про державну реєстрацію*.

Винахід відповідає умовам патентоздатності, якщо він є новим, має винахідницький рівень і є промислово придатним. *Корисна модель* відповідає умовам патентоздатності, якщо вона є новою і промислово придатною. Винахід чи корисна модель визнаються новими, якщо вони не є частиною рівня техніки, що включає всі відомості, які стали загальнонодоступними у світі до дати подання заявки до патентного відомства, або, якщо заявлено пріоритет, до дати їх пріоритету. Рівень техніки включає також зміст будь-якої іншої заявки на видачу в Україні патенту (у тому числі міжнародної заявки, в якій зазначена Україна) у тій редакції, в якій цю заявку було подано раніше.

Винахід, корисна модель визнаються промислово придатними, якщо їх може бути використано в промисловості або в іншій сфері господарської діяльності.

Винахід має винахідницький рівень, якщо для фахівця цей рівень не є очевидним, тобто не впливає явно із рівня техніки. Слід звернути увагу, що йдеться про так званій «середній» рівень фахової оцінки наявності чи відсутності в об'єкта винахідницького рівня, тобто до нього не повинно ставитися завищених вимог.

Промисловий зразок відповідає умовам патентоспроможності, якщо він є новим. Промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність його суттєвих ознак не стала загальнонодоступною у світі до дати подання заявки до патентного відомства, або, якщо не заявлено пріоритет, до дати її пріоритету.

Суб'єктам господарювання належить право попереднього використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка за умов, передбачених Цивільним кодексом України. Володілець патенту може передавати свої права щодо використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка як вклад у статутний фонд підприємства.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом у випадках і порядку, передбачених законом. Використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається застосування її на товарах та при наданні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, що проводяться в Україні, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з впровадженням зазначених товарів і послуг у господарський (комерційний) обіг.

Торговельна марка (ТМ) – це будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для того, щоб споживач міг відрізнити товари (послуги), які вироблені (надаються) однією особою, від товарів (послуг), вироблених (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути: слова, букви, цифри, образотворчі елементи, комбінації кольорів, будь-які поєднання вище перерахованих елементів.

Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного використання торговельної марки без його дозволу. Суб'єкти права на торговельну марку можуть проставляти попереджувальне маркування, яке вказує на те, що торговельна марка, яка застосовується, зареєстрована в Україні. Суб'єкти права на торговельну марку, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть на підставі договору з виробником товару (послуг) використовувати свою торговельну марку з торговельною маркою виробника, а також замість його торговельної марки. Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку може бути передано як внесок до статутного капіталу суб'єкта господарювання. У разі банкрутства суб'єкта господарювання право на торговельну марку оцінюється разом з іншим майном цього суб'єкта (ст. 157 ГК України).

Вартість торговельної марки визначається при продажу ліцензії на його використання іншій особі і залежить від значущості, привабливості і запам'ятовування самої торговельної марки. Західні і провідні вітчизняні підприємства дуже уважно відносяться до розробки власної торговельної марки. Вартість розробки ТМ може починатися з \$500 і може досягати 50 тисяч доларів і більше. Тривалість використання ТМ також впливає на його вартість. Трапляється, що “розкручена” торговельна марка (бренд) стає дорожче вартості підприємства, що його використовує. Так, наприклад, сталося з усім відомими ТМ “Coca-Cola”, “ADIDAS”, “Marllboro”, “Nescafe”, “MacDonald’s” і ін.

Ст. 159 ГК України зазначають суб'єкт господарювання – юридична особа або громадянин-підприємець може мати **комерційне найменування**.

Комерційне найменування – засіб індивідуалізації, що дозволяє відрізнити одну особу з-поміж інших. «Світоч», «Калсберг» або «Оболонь» – все це комерційні найменування підприємств, які виробляють певну продукцію або надають послуги.

Громадянин-підприємець має право заявити як комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Відомості про комерційне найменування суб'єкта господарювання вносяться за його поданням до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом. Суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше.

ЦКУ не прирівнює комерційне (фірмове) найменування до найменування юридичної особи. І якщо останнє зобов'язана мати кожна юридична особа, то володіння комерційним (фірмовим) найменуванням передбачено як право.

Право на використання географічного зазначення (ст. 160 ГКУ) мають лише суб'єкти господарювання, які виробляють товари (надають послуги), щодо яких здійснено державну реєстрацію відповідного географічного зазначення.

Географічне зазначення може використовуватися для різних продуктів, багато з яких ми користуємося майже кожен день. Велика кількість з цих об'єктів інтелектуальної власності має не тільки регіональне, а й національне і, навіть, міжнародне значення (швейцарські годинники). До них, наприклад, відносяться такі позначення:

сирів («chedдер» (Великобританія), «фета», «халлумі» (Греція), «пармезан» (Італія), Рокфор (Франція) ;

спиртних напоїв («шампанське», «коньяк» (Франція), «портвейн» (Португалія); «текіла» (Мексика, а саме 5 штатів: Халиско, Гуанахуато, Мичоакан, Наярит і Тамауліпас. Тільки ці райони мають кліматичні і ґрунтові умови, придатні для дозрівання блакитної агави з якого робиться текіла).

безалкогольних напоїв («капучино», «латте» (Італія); Єсентуки (Росія), Миргородська (Миргород Полтавська обл), Свалява (Закарпаття).

м'ясних продуктів («мисливські ковбаски» (Польща), «салямі» (Італія), «шпикачки» (Чехія) та ін.

У якості географічного зазначення може виступати назва населеного пункту, області, історичної провінції. Географічні зазначення є національним надбанням кожної країни.

Використанням географічного зазначення суб'єктом господарювання вважається: застосування його на товарах, для яких зареєстровано це географічне зазначення, а також на упаковці; застосування в рекламі, проспектах, рахунках, друкованих виданнях, офіційних бланках, вивісках тощо.

Географічне зазначення, подібно знаку для товарів та послуг, несе певний меседж покупцеві – воно говорить, що продукт або виріб було виготовлено в особливому місці, і, відповідно, має деякі характеристики, які можуть бути виявлені тільки в цьому місці. При розгляді географічних зазначень в якості категорії інтелектуальної власності *важливо відрізнити їх від товарних знаків*: в той час як товарний знак ідентифікує підприємство, яке пропонує на ринок деякі товари та послуги, географічне зазначення ідентифікує географічний район, якому приписується в основному ця риса, репутація або інша характеристика продукту. Однак географічні зазначення схожі з товарним знаком за своєю концепцією і можуть бути використані для стимулювання національного і регіонального економічного розвитку, і використовуватися в стратегічному плані підприємствами.

Суб'єкти господарювання, які здійснюють посередницьку діяльність, можуть використовувати свою торговельну марку разом з географічним зазначенням товару виробника не інакше як на підставі договору.

На відміну від реєстрації товарного знаку, яке дається на десять років з можливістю подальшого продовження цього терміну, реєстрація кваліфікованого зазначення походження товару діє **безстроково**. Однак свідоцтво про право на використання останнього діє протягом десяти років. Поряд з цим Законом передбачена можливість продовження терміну дії Свідоцтва за умови надання

підтвердження спеціально уповноваженого органу в тому, що власник свідоцтва виробляє товар у географічному місці, зазначеному в Реєстрі, а характеристики товару відповідають тим, які внесені до Реєстру.

Основною та загальною для всіх вище розглянутих об'єктів інтелектуальної власності функцією яких є забезпечення індивідуалізації виробників та їх товарів, робіт, послуг : так, **товарний знак** індивідуалізує товари конкретного суб'єкта господарювання та допомагає відрізнити їх від товарів його конкурентів, **комерційне (фірмове) найменування** дозволяє відрізнити самого суб'єкта господарювання від його конкурентів, а вказівка **географічного походження товару** служить для позначення існуючих місцевостей, міст, районів або країн, з якими в тісному зв'язку перебуває вироблений товар.

6.6. Право суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці

Згідно з ч. 1 ст. 36 ГК України відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його **комерційною таємницею**.

Комерційній таємниці властиві **такі ознаки**:

по-перше, інформація має дійсну або потенційну комерційну цінність унаслідок її невідомості третім особам.

по-друге, до інформації, що складає комерційну таємницю, немає вільного доступу на законній підставі. Згідно зі ст. 505 ЦК України абсолютна таємність інформації не потрібна. Інформацію слід вважати секретною, поки вона не стає загальновідомою або легкодоступною особам, які належать до тих кіл, які звичайно пов'язані з подібною інформацією.

по-третє, прийняття власником інформації заходів щодо охорони її секретності. До них можуть бути віднесені різноманітні заходи технічного, організаційного та юридичного характеру, спрямовані на те, щоб захистити інформацію від несанкціонованого доступу третіх осіб. При визначенні того, чи були прийняті належні, адекватні заходи для збереження комерційної таємниці, слід враховувати ті зусилля і грошові кошти, що були витрачені її законним володільцем для розробки секретної інформації, цінність цієї інформації для нього та його конкурентів, сферу дії тих заходів, що були прийняті законним володільцем для збереження цієї інформації в таємниці, а також простоту або складність одержання цієї інформації законним чином іншими особами. Комерційна таємниця і банківська таємниця розрізняються за двома основними критеріями: за рівнем визначення відомостей, що складають таємницю, та правовим оформленням такого визначення.

Склад відомостей, що складають комерційну таємницю, визначається самостійно суб'єктом господарювання (за винятком тих, які відповідно до законодавства не можуть складати комерційну таємницю), у той час як коло відомостей, що складають банківську таємницю, визначений Законом. Відповідно, обсяг і коло відомостей, що складають комерційну таємницю, різний у різних суб'єктів господарювання, на відміну від відомостей, що складають банківську таємницю, який є однаковим для всіх банків. Для оформлення правового режиму

комерційної таємниці необхідне закріплення його на рівні локальних актів, у той час як банківська таємниця не вимагає спеціального оформлення на локальному рівні. Суб'єкт господарювання самостійно визначає коло осіб, які мають право доступу до комерційної таємниці. Що ж стосується банківської таємниці, то коло осіб, які мають право її одержувати, встановлюється законом і не може бути розширене або звужене банком. Разом з тим банківська таємниця не виключає існування комерційної таємниці самого банку як самостійного суб'єкта господарських відносин, що, однак, не може бути включена до банківської таємниці.

Регулювання комерційної таємниці має відбуватися на підставі сполучення нормативно-правового регулювання, здійснюваного державою, і локального (недержавного) регулювання, здійснюваного самими суб'єктами господарювання. Практично відносини щодо регулювання та охорони комерційної таємниці як один з видів відносин суб'єкта господарювання регулюються загальними нормативно-правовими актами та локальними актами суб'єкта господарювання.

Законодавче закріплення усіх видів інформації, що входить до складу комерційної таємниці суб'єкта господарювання, є неможливим через різноманіття відомостей, здатних бути цінними для суб'єкта.

Правова кваліфікація інформації як комерційної таємниці не є незмінною та абсолютною, вона може змінюватися залежно від часу, зміни виду діяльності та інших обставин.

Одним з перспективних шляхів удосконалення регулювання і захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання є активізація впровадження у сферу господарювання етичних кодексів (кодексів поведінки), прийнятих суб'єктами господарювання та їх об'єднаннями, що передбачають, зокрема, зобов'язання працівників щодо збереження комерційної таємниці.

Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю – це право на індивідуалізацію способу її використання, що включає право на захист від стороннього втручання в її використання, у тому числі неправомірний доступ до неї.

Це суб'єктивне право суб'єкта господарювання, що включає **три елементи**:

1) можливість самого суб'єкта господарювання діяти певним чином – визначати склад інформації, що складає комерційну таємницю, режим її конфіденційності, вживати заходів щодо збереження її таємності, розпоряджатися нею тощо;

2) можливість вимагати, щоб зобов'язані особи діяли відповідно до чинного законодавства і не порушували його право;

3) можливість звертатися за захистом до уповноважених державних органів у разі порушення права на комерційну таємницю, зокрема шляхом неправомірного збирання, розголошення і використання комерційної таємниці.

Суб'єкт господарювання – володілець комерційної таємниці має такі правомочності:

1) установлювати, змінювати і скасовувати режим комерційної таємниці відповідно до закону;

2) використовувати комерційну таємницю в господарській діяльності (у тому числі у виробництві товарів, робіт або послуг), передавати іншим особам на

підставі договорів, а також включати зазначену інформацію в господарський обіг іншими способами;

3) на судовий захист у встановленому порядку від діянь (дій або бездіяльності), що порушують установлений відповідно до законодавства режим комерційної таємниці або створюють загрозу порушення такого режиму.

Суб'єктом права на комерційну таємницю (володільцем комерційної таємниці) є юридична особа – суб'єкт господарювання або фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності.

Оскільки право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю, як і будь-яке інше право, має певні межі, не повинне допускатися зловживання цим правом. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю не може бути використане для приховування правопорушень і завдання збитку державним і суспільним інтересам, а також правам і законним інтересам інших суб'єктів господарювання.

Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю закріплюється в таких локальних актах: установчих документах (статуті або засновницькому договорі), Правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, Положенні про комерційну таємницю суб'єкта господарювання і правилах її зберігання, Положенні про дозвільну систему доступу до комерційної таємниці тощо.

У регулюванні відносин щодо встановлення та охорони комерційної таємниці повинен дотримуватися певний баланс приватних інтересів суб'єкта господарювання і публічних інтересів. Тому для найбільш ефективної реалізації права на комерційну таємницю, при визначенні переліку відомостей, що складають цю таємницю, суб'єкту господарювання слід враховувати як законодавчі обмеження, так і власні інтереси.

До відомостей, що не можуть складати комерційну таємницю, відносять: відомості, зазначені в постанові Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;

– відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Враховуючи положення вказаної постанови, до комерційної таємниці зазвичай відносять таку інформацію:

- рівень прибутку і цінова політика;
- фінансові та адміністративні плани розвитку компанії;
- відомості про укладені або заплановані контракти (договори);
- дані про контрагентів (постачальників і клієнтів).
- власні винаходи та раціоналізаторські пропозиції, які ще не захищені авторським або патентним правом;
- власні аналітичні огляди ринку, маркетингові дослідження.

Для завершення формування інституту комерційної таємниці як інституту господарського законодавства та удосконалення законодавства в цій сфері необхідне прийняття спеціального Закону, що регулюватиме визначення, використання, поширення, зберігання та захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під майном підприємства? З чого складається майно підприємства?
2. Що Ви розумієте під основними засобами підприємства? Класифікація основних засобів підприємства.
3. Чим відрізняються основні засоби підприємства від оборотних засобів?
4. Що Ви розумієте під нематеріальними активами підприємства?
5. Чим відрізняється товар від виробленої (готової) продукції?
6. Що Ви розумієте під виконаними роботами та послугами?
7. Назвіть найпоширеніші джерела, з яких формується майно суб'єктів господарювання, відповідно до ст. 140 ГК України.
8. Що Ви розумієте під валовими доходами та валовими витратами?
9. Що Ви розумієте під амортизацією основних засобів і нематеріальних активів?
10. Дайте характеристику цінному паперу.
11. Які є види цінних паперів відповідно до вітчизняного законодавства?
12. Чим відрізняються емісійні цінні папери від неемісійних?
13. Чим відрізняються документарні цінні папери від без документарних?
14. Як поділяються цінні папери в залежності від форми випуску?
15. Чим іменні цінні папери відрізняються від цінних паперів на пред'явника?
16. Чим відрізняються ордерні цінні папери від іменних цінних паперів?
17. Що Ви розумієте під пайовими цінними паперами? Які цінні папери до них відносяться?
18. Що Ви розумієте під борговими цінними паперами? Які цінні папери до них відносяться?
19. Що Ви розумієте під іпотечними цінними паперами? Які цінні папери до них відносяться?

20. Що Ви розумієте під приватизаційними цінними паперами?
21. Що Ви розумієте під похідними цінними паперами?
22. Що Ви розумієте під товаророзпорядчими цінними паперами?
23. Що Ви розумієте під акцією? Види акцій.
24. Що Ви розумієте під облигацією Види облигацій? Чим облигації відрізняється від акцій?
25. Що Ви розумієте під казначейськими зобов'язаннями?
26. Що Ви розумієте під ощадними (депозитними) сертифікатами?
27. Що Ви розумієте під векселем?
28. Що Ви розумієте під коносаментом. Види коносаменту.
29. Що Ви розумієте під інтелектуальною власністю. Об'єкти прав інтелектуальної власності.
30. Назвіть та охарактеризуйте основні об'єкти промислової власності.
31. Особливості захисту та використання прав об'єктів промислової власності.
32. Особливості захисту та використання права інтелектуальної власності на торговельну марку.
33. Що Ви розумієте під комерційним найменуванням?
34. Що Ви розумієте під правом на використання географічного зазначення?
35. Що таке комерційна таємниця? Ознаки комерційної таємниці.
36. Перерахуйте склад відомостей, що складають комерційну таємницю.
37. Що відносить до відомостей, що не можуть складати комерційну таємницю?

ТЕМА 7. ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ

- 7.1. Поняття та функції господарського договору.
- 7.2. Класифікація господарських договорів.
- 7.3. Порядок укладання господарських договорів.
- 7.4. Порядок зміни та розірвання господарських договорів.
- 7.5. Заходи із забезпечення виконання господарських зобов'язань.

7.1. Поняття та функції господарського договору

Поняття «господарський договір» законодавством України не визначене. Ст. 173 ГК України лише дає загальне визначення **господарського зобов'язання** – ним визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, в силу якого один суб'єкт (зобов'язальна сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язальної сторони виконання її обов'язку.

Господарські зобов'язання виникають з таких підстав (ст. 174 ГК):

- 1) господарські договори;
- 2) прийняття нормативно-правових актів, які встановлюють певні обов'язки для суб'єктів господарювання;
- 3) створення об'єктів інтелектуальної власності;
- 4) завдання шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав.

Основними видами господарських зобов'язань є:

– **майново-господарські зобов'язання** (п. 1 ст. 175 ГКУ) – це цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, з огляду на які зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь іншої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і юридичними особами, які не є суб'єктами господарювання, на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та громадянами, які не є суб'єктами господарювання, не вважаються господарськими і регулюються іншими актами законодавства;

– **організаційно-господарські зобов'язання** (п. 1 ст. 176 ГКУ) – це господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-

господарських повноважень, з огляду на які зобов'язана сторона повинна здійснити на користь іншої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Ці зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору

– **соціально-комунальні зобов'язання** (п. 1 ст. 177 ГКУ) – суб'єкти господарювання зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організовувати їх професійну підготовку.

Крім того, суб'єкти господарювання можуть мати публічні зобов'язання (ст. 178 ГКУ), коли відповідно до закону та своїх установчих документів вони зобов'язані здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до них звертається на законних підставах, і не мають права відмовити за наявності в них такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими.

Господарський договір – це угода суб'єктів господарювання, що спрямована на встановлення, зміну або припинення між ними господарських зобов'язань і передбачає їх співробітництво в досягненні визначених нею господарських (комерційних результатів).

Господарський договір, як і будь-який інший, виконує в економіці ряд функцій, а саме:

1) *регулятивну* – договір регулює відносини між сторонами на підставі закону, але з урахуванням специфіки конкретного господарського зв'язку;

2) *координаційну* – договір як засіб узгодження, координації їхніх дій відповідно до економічних інтересів і намірів;

3) *інформаційну* – договір завдяки формальній визначеності його умов включає в себе інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам, у відповідних випадках – юрисдикційним органам, третім особам;

4) *контрольну* – за допомогою договору здійснюється контроль за ефективністю діяльності суб'єктів господарювання;

5) *гарантійну* – лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава тощо);

6) *правозахисну* – договір є правовою формою відносин, тобто формою, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу).

7.2. Класифікація господарських договорів

Різноманітність господарської діяльності обумовлює широке коло господарських договорів. Тому їх класифікують за кількома критеріями.

1. За суб'єктним складом розрізняють договори ст. 626 ЦКУ:

1) *двосторонні* (постачання продукції, купівля-продаж):

2) *багатосторонні* (договір лізингу).

2. Залежно від розподілу прав і обов'язків виділяють договори ч. 2-3 ст. 626 ЦКУ:

1) *односторонньо-зобов'язальні* (тільки одна сторона зобов'язана вчинити певні дії на користь іншої, а остання має лише права – договір позики);

2) *двосторонньо-зобов'язальні* (обидві сторони пов'язані взаємними правами та обов'язками – договір купівлі-продажу).

3. Залежно від характеру переміщення матеріальних благ договори бувають:

1) *відплатними* – дія однієї сторони обов'язково потребує відповідної майнової дії іншої (купівля-продаж, постачання);

2) *безоплатними* – надання майна здійснюється лише однією стороною без одержання зустрічного надання від іншої сторони (договір безоплатного користування майном).

4. Залежно від юридичної підстави укладання договорів вони бувають:

1) *планованими* – укладаються на підставі державних замовлень, обов'язкових для прийняття певними господарськими суб'єктами: державними підприємствами, підприємствами-монополістами;

2) *вільно регульованими* – укладаються на підставі господарських намірів сторін, юридично виражених суттєвими умовами договорів.

5. Залежно від способу та часу виникнення правовідносин розрізняють договори:

1) *консенсуальні* – для їх укладання необхідне узгодження волі сторін за усіма суттєвими умовами (договір купівлі-продажу, постачання);

2) *реальні* – для їх укладання необхідне не тільки узгодження волі сторін, а й виконання певних дій: передача речі – об'єкта договору (договір позики, договір перевезення).

6. За способом оферти і визначення змісту виділяють ч. 4 ст. 179 ГКУ

1) *договір вільного волевиявлення*, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

2) *приблизний договір*, рекомендований органом управління суб'єктам господарювання для використання під час укладання ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені приблизним договором, або доповнювати його зміст;

3) *типовий договір*, затверджений Кабінетом Міністрів України і сторони не можуть відступати від його змісту, але мають право конкретизувати його умови.

4) *договір приєднання*, запропонований однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти в разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту. Тому іншій стороні залишаються або прийняти умови такого договору, або не вступати у договір (перевезення вантажів, страхування тощо).

7. За регулятивними функціями розрізняють:

1) *попередній договір* – назначає умови, на яких сторони зобов'язуються у певний строк укласти у майбутньому господарський договір. Такий договір породжує обов'язок укласти до визначеного терміну основний договір, а в разі ухиляння від його укладання – відшкодувати збитки потерпілій стороні;

2) *основний договір* – це договір, укладання якого передбачене попереднім договором.

8. Залежно від періодів виконання обов'язків існують:

1) *генеральні договори* – укладаються на весь період діяльності, яка регулюється. Генеральний договір визначає суттєві умови співробітництва сторін протягом, усього періоду здійснення відповідної діяльності будівництво АЕС);

2) *поточні (разові) договори* – укладаються на підставі генерального договору як такт, що розраховані на певні (короткі) проміжки часу. Поточні договори, як правило, не включають умов, непередбачених генеральним договором (інакше це був би новий (окремий) договір), а лише їх конкретизують.

9. За ознакою взаємного становища сторін у договірних відносинах:

1) *вертикальні* – укладаються між нерівноправними суб'єктами - органом господарського керівництва та підпорядкованим йому підприємством; певні умови договору є обов'язковими для підпорядкованої сторони і не можуть корегуватися навіть із застосуванням судової процедури (переддоговірного спору);

2) *горизонтальні* – укладаються між рівноправними суб'єктами; при цьому всі умови договору сторони погоджують між собою, а в разі виникнення спору, можуть звернутися до суду.

10. За сукупністю критеріїв (економічним змістом та юридичними ознаками):

1) *договори на реалізацію майна* (купівлі-продажу, поставки, міни/бартеру, контрактації сільськогосподарської продукції, забезпечення електроенергією, газом, водою тощо);

2) *договори на передачу майна в користування* (безоплатне користування майном, оренда, лізинг);

3) *підрядні договори* (підряд на капітальне будівництво, підряд на виконання проектно-вишукувальних, дослідно-конструкторських та інших робіт);

4) *транспортні договори* (перевезення вантажів, буксирування, тайм-чартеру, подачі та забирання вагонів, експлуатації залізничної під'їзної колії та ін.);

5) *договори на надання банківських послуг* (договори на розрахунково-касове обслуговування, банківського кредитування, факторингу та ін.);

6) *договори на надання інших послуг* (щодо охорони об'єктів, зберігання майна та ін.);

7) *договори про спільну діяльність* – договори про кооперацію, про спільну інвестиційну діяльність, про заснування господарської організації корпоративного типу, що діє на підставі статуту (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, статутне господарське об'єднання), та ін.;

8) *засновницькі договори* (договори, що відіграють роль установчого документа господарської організації корпоративного типу - повного товариства, командитного товариства, договірних господарських об'єднань - асоціації, корпорації).

7.3. Порядок укладання господарських договорів

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов.

Істотними умовами, згідно з ч. 2 ст. 180 ГК України, вважаються такі умови які необхідні і достатні для укладення договору, або умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута угода.

Відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК сторони господарського договору при його укладенні повинні узгодити **предмет, ціну та строк дії договору**. Законодавством ці умови визначені як істотні і без досягнення угоди за цими умовами договір не може бути укладений. Без визначення того, що є предметом договору, неможливо укласти договір. *Умови про предмет* повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент), кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги щодо їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються обов'язковими для сторін нормативними документами, а якщо вони відсутні – в договірному порядку.

Ціна в господарському договорі встановлюється за домовленістю сторін. У випадках, встановлених законодавством, застосовуються ціни (тарифи, ставки), які встановлені або регулюються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Зміна ціни після укладення договору допускається лише у випадках і на умовах, які встановлені договором або законом, але *зміна ціни в договорі після його виконання не допускається*. За згодою сторін в господарському договорі можуть бути передбачені доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості чи виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. Якщо ціна буде визнана такою, яка порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умов договору щодо ціни.

Під строком дії господарського договору слід розуміти час, протягом якого існують господарські зобов'язання сторін, які виникли на підставі цього договору. На зобов'язання, які виникли у сторін до укладення ними господарського договору не поширюються умови укладення договору в тому випадку, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за порушення умов договору, яке мало місце під час дії договору.

Господарський договір за загальним правилом укладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну

листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом Підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлені спеціальні вимоги до форми та порядку укладання даного виду договорів.

Укладання господарського договору – це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів господарювання щодо встановлення умов договору, які відповідають їх реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акта.

Загальний порядок укладення господарських договорів визначається у ч. 1 ст. 181 ГКУ. Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення цього виду договорів.

Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. Якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках. Сторона, яка одержала проект договору (ч. 3 ст. 181 ГКУ), в разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження в договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, у цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною і включити в договір усі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода має бути підтверджена в письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо). Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона - виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишились неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

Якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

Розрізняють конкурентні (торги: аукціони, тендери; конкурси) і неконкурентні способи укладання договорів.

Неконкурентні способи укладання господарських договорів:

1) шляхом проведення прямих переговорів повноважними представниками сторін, що завершуються підписанням договору як єдиного документа:

2) шляхом направлення однією стороною іншій стороні проекту договору та узгодження позицій сторін щодо його умов.

Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

У разі якщо сторони не досягли згоди з **усіх істотних умов** господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

Зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцяти денний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або в разі недержання відповіді у встановлений термін з урахуванням часу поштового обігу, зацікавлена сторона має право передати спір на вирішення суду.

Форми господарських договорів:

1) *Усна форма* (застосовується як виняток щодо договорів (двосторонніх та багатосторонніх правочинів), що повністю виконуються під час їх укладання (частина 1 статті 206 Цивільного кодексу України), крім правочинів, що підлягають державній реєстрації та/або нотаріальному посвідченню, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність).

2) *Письмова форма*;

Види письмової форми, що застосовуються при укладанні господарських договорів:

повна письмова форма господарського договору – єдиний документ, підписаний сторонами, до якого додаються супроводжуючі процес його укладання документи: підписаний сторонами текст договору з усіма додатками, протокол розбіжностей (якщо він мав місце), протокол узгодження розбіжностей (якщо розбіжності узгоджувалися і між сторонами було досягнуто компромісу щодо спірних умов договору), судові рішення (якщо спір передавався на розгляд судовим органам);

скорочена письмова форма – як комплект листів, телеграм, факсограм та інших документів, якими сторони обмінювалися в процесі встановлення договірної зв'язку, якщо зміст цих документів свідчить про наміри сторін встановити договірний зв'язок та істотні умови договору; застосування такої

форми забороняється при укладанні організаційно-господарських договорів (стаття 186 Господарського кодексу України);

типова форма – сторони договору не можуть відступати від типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України чи іншим уповноваженим органом держави, але мають право конкретизувати його умови;

стандартний договір, що являє собою бланк, зміст і порядок заповнення якого визначені правилами, встановленими актами законодавства чи на їх підставі суб'єктом господарських відносин;

нотаріальна форма: застосовується у передбачених законом випадках або за домовленістю сторін.

7.4. Порядок зміни та розірвання господарських договорів

Підстави для зміни або розірвання договору передбачені у ЦК України, згідно з якими зміна або розірвання договору допускається:

– *за згодою сторін*, якщо ця можливість обумовлена в договорі, а в актах законодавства закріплено право вимагати цього (крім договорів на користь третьої особи). Зміна або розірвання виникають з моменту висловлювання наміру скористатись своїм правом (ст. 651 ЦК України);

– *за взаємною згодою у зв'язку з істотними змінами обставин* (ст. 652 ЦК України): на відміну від форс-мажору – виконання можливе, проте не є вигідним для сторін. Наприклад, договір купівлі-продажу після прийняття закону про необхідність отримати ліцензію для реалізації товару, в результаті чого постачальник не має наміру займатись поставкою. При цьому істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

– *у разі односторонньої відмови* від договору в повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом (наприклад, згідно зі ст. 849 ЦК України, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків);

– *за рішенням суду* на вимогу однієї із сторін у разі:

1) істотного порушення договору іншою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК України);

2) якщо сторона-ініціатор зміни або розірвання договору не отримала відповіді протягом 20 днів, або отримала негативну відповідь іншої сторони (ч. 4 ст. 188 ГК України): з причин інших, не пов'язаних з істотними змінами обставин;

3) якщо договір не приведений у відповідність до істотних змін обставин або щодо його розірвання не досягнуто згоди сторін (ч. 2 ст. 652 ЦК України) за наявності одночасно таких умов:

а) при укладенні договору сторони не могли передбачити можливість настання таких змін;

б) зміни у зв'язку з причинами, які сторона договору не може усунути;

- в) виконання договору на нових умовах порушує майновий баланс;
- г) договір не містить положень, що ризик змін повинна нести зацікавлена сторона.

Згідно зі ст. 188 ГК України зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку **не допускаються**, якщо інше не передбачено законом або договором. Згідно з вимогами цієї статті ГК України сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором у вигляді додаткової угоди про зміну умов договору, його розірвання, проведення новації, надання відступного замість виконання зобов'язання тощо. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, в двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. Рішення може являти собою:

- згоду на зміну (розірвання) договору – повертається підписаний екземпляр додаткової угоди зацікавленій стороні;
- відмову від зміни (розірвання) договору або ненадання відповіді на зроблену пропозицію у встановлений законом строк;
- згоду змінити договір, проте на інших умовах – оформлюється протокол узгодження розбіжностей до додаткової угоди.

У разі, якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, зацікавлена сторона має право передати спір на вирішення суду. Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності цим рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Згідно зі ст. 654 ЦК України зміна або розірвання договору здійснюється у тій формі, в якій укладено основний договір (наприклад, нотаріально посвідчена письмова форма, державна реєстрація договору).

Ст. 206 ГК України зазначає, що господарське зобов'язання може бути розірвано сторонами відповідно до правил, встановлених ст. 188 ГК України. Державний контракт підлягає розірванню у разі зміни або скасування державного замовлення, яким передбачено припинення дії контракту, з моменту, коли про це стало відомо сторонам зобов'язання. Наслідки розірвання державного контракту для його сторін визначаються відповідно до закону.

Договір вважається зміненим або розірваним з моменту:

- підписання додаткової угоди;
- нотаріального посвідчення та/або державної реєстрації (ст. 640 ЦК України);
- набрання чинності рішення суду (ч. 3 ст. 653 ЦК України).

Наслідками зміни та розірвання договору є: у разі зміни договору – зобов'язання виконувати договір на нових умовах; у разі розірвання – припинення зобов'язань за договором.

За загальним правилом ч. 4 ст. 653 ЦК України з моменту зміни або розірвання договору сторони не можуть вимагати того, що було ними вже виконано, за виключенням випадку, коли це передбачено законом або договором.

Господарські договори можуть бути припинені у разі:

1) неналежного виконання договору (ст. 599 ЦК України, ст. 203 ГК України);

2) передачі кредитору відступного (ст. 600 ЦК України): на заміну грошей, іншого майна, інші дії тощо. Умовами є: обов'язкова згода кредитора; розмір, строки та порядок передання відступного обумовлюються окремою угодою;

3) зарахування зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги (ст. 601 ЦК України, 203 ГК України). Умовами є: зустрічні вимоги, однорідні вимоги, строк виконання настав або обумовлений вимогою. Для зарахування достатньо листа за підписом керівника підприємства-ініціатора. Проте краще оформляти двосторонню угоду для сповіщення про можливість зарахування іншої сторони (наприклад, знаходження активів в податковій заставі). Згідно з ч. 5 ст. 203 ГК України не допускає зарахування у випадку спливу строку позовної давності;

4) домовленості сторін заміною первісного зобов'язання новим зобов'язанням (новація) між тими ж сторонами. (ст. 604 ЦК України, ст. 204 ГК України). Наприклад, борг з купівлі-продажу перевести у зайомне зобов'язання. Новація припиняє додаткові зобов'язання, пов'язані з первісним зобов'язанням, якщо інше не встановлено договором;

5) прощення боргу (ст. 605 ЦК України), якщо не порушує права третіх осіб (наприклад, якщо стосовно кредитора порушено справу про банкрутство, він не може простити борг за іншим зобов'язанням);

6) поєднання боржника та кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК України, ч. 2 ст. 204 ГК України), наприклад правонаступництво у разі злиття або приєднання);

7) неможливості виконання зобов'язання у зв'язку з обставинами, за які сторони не відповідають (ст. 607 ЦК України, ст. 205 ГК України);

8) смерті фізичної особи – боржника, якщо саме він повинен виконати зобов'язання (ст. 608 ЦК України), смерті фізичної особи-кредитора, якщо зобов'язання нерозривно пов'язано з його особою;

9) ліквідації юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, передбачених законом (наприклад, відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю громадянина, переходить до вищої організації або ліквідаційної комісії) (ст. 609 ЦК України).

7.5. Заходи із забезпечення виконання господарських зобов'язань

Заходи щодо забезпечення виконання господарських зобов'язань встановлюються ст.199 – ст.202 Господарського кодексу України та гл. 49 Цивільного кодексу України.

Виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі, інакше він є нікчемним (недійсним).

Неустойка регламентується параграфом другим 49 глави ЦК України. Неустойка поділяється на пеню та штраф. **Неустойкою** (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Штраф – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми *невиконаного або неналежно виконаного* зобов'язання. **Пеня** – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми *несвоєчасно виконаного* грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ст. 549 ЦК України).

Право на неустойку витікає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Проте кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання (випадок чи непереборна сила).

Сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі і не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

За **договором поруки** поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником як солідарний боржник, якщо договором поруки не встановлено додаткової (субсидіарної) відповідальності поручителя.

До поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у пишу зобов'язанні, в тому числі і ті, що забезпечували його виконання. Поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Порука припиняється:

- з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;

- якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;

- після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом 6 місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не висуне вимог до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом 1 року від дня укладення договору поруки.

Банківська гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банкам, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненою стороною у розмірі повної грошової суми, зазначеної в письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана

сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності).

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії подається в письмовій формі. Гарант має право висунути управленій стороні лише ті претензії, висування яких допускається гарантійним листом.

Якщо гарант після висування до нього вимоги кредитора дізнався про недійсність основного зобов'язання або про його припинення, він повинен негайно повідомити про це кредитора і боржника. Повторна вимога кредитора, одержана гарантом після такого повідомлення, підлягає задоволенню.

Гарант має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється в разі:

- 1) сплати кредиторів суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредиторів від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант має право на зворотню вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

З огляду на **заставу** кредитор (заставоутримувач) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (правом застави).

Заставоутримувач має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, встановлених договором. За договором на заставоутримувача може бути покладений обов'язок отримувати під предмета застави плоди та доходи.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наступна застава майна, що вже заставлене, допускається, якщо інше не встановлено попереднім договором застави або законом. Перший заставоутримувач має переважне право перед наступними заставоутримувачами на задоволення своїх вимог за рахунок заставленого майна.

У разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставоутримувач набуває права звернення стягнення на предмет застави, яке здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, провадиться

шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право застави припиняється у разі:

- 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не замінив предмет застави;
- 3) реалізації предмета застави;
- 4) набуття заставоутримувачем права власності на предмет застави;
- 5) виникнення інших випадків, передбачених законом.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, то підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її в себе до виконання боржником зобов'язання. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо прана на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом.

Кредитор не має права користуватися річчю, яку він притримує у себе.

До кредитора, який притримує в себе річ боржника, не переходить право власності на неї.

Вимоги кредитора, який притримує річ у себе, задовольняються з її вартості.

Питання для самоперіврки:

1. Що Ви розумієте під господарськими зобов'язанням? З яких підстав вони виникають?
2. Назвіть та охарактеризуйте основні види господарських зобов'язань.
3. Що Ви розумієте під господарським договором? Які функції він виконує?
4. Класифікація господарських договорів.
5. Чим відрізняється консенсуальний господарський договір від реального?
6. Що є істотними умовами господарського договору?
7. Процедура укладання господарського договору.
8. Які є неконкурентні способи укладання господарських договорів?
9. Перерахуйте підстави для зміни або розірвання договору.
10. З якого моменту договір вважається зміненим або розірваним?
11. У якому разі господарські договори можуть бути припинені?
12. Чим відрізняється штраф від пені?
13. Особливості договору поруки.
14. Що Ви розумієте під банківською гарантією?
15. Що Ви розумієте під заставою?

ТЕМА 8. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

- 8.1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності.
- 8.2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності.
- 8.3. Відшкодування збитків у сфері господарської діяльності.
- 8.4. Штрафні та оперативно-господарські санкції.
- 8.5. Адміністративно-господарські санкції.

8.1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності

Однією з центральних і дискусійних проблем господарського права є з'ясування питання про те, чим є господарсько-правова відповідальність, у чому полягає її сутність, якими є її зміст та виконувані відповідним правовим інститутом функції.

За ст. 216 ГКУ учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГКУ, іншими законами та договором. З буквального розуміння змісту наведеної норми похідним є те, що **господарсько-правова відповідальність** – це, по-перше, відповідальність за господарські правопорушення, і по-друге, така відповідальність існує лише у сфері господарювання.

Характерні (видові) ознаки господарсько-правової відповідальності:

– суб'єктами господарсько-правової відповідальності є переважно суб'єкти господарювання, хоча не виключена можливість її застосування і до інших учасників відносин у сфері господарювання у випадках і в порядку, передбачених ГКУ (господарсько-правова відповідальність осіб, які не є підприємцями, виникає, якщо вони виступають засновниками суб'єктів господарювання, в порядку, встановленому установчими документами і законом, наприклад, у разі несвоєчасного сплачування внесків до статутного фонду господарського товариства – згідно з ч. 3 ст. 88 ГКУ);

– така відповідальність є реакцією на протиправну поведінку суб'єкта господарювання, яка може виражатися у конкретному факті (недостача поставленого товару, псування товару або знищення товару) або порушенні правил здійснення господарської діяльності (порушення ліцензійних умов провадження господарської діяльності, порушення вимог економічної конкуренції тощо);

– ця відповідальність полягає у зменшенні благ суб'єкта господарювання, однак вона спрямована не на саму особу суб'єкта господарювання, а на його майнову базу. Виняток можуть становити випадки застосування адміністративно-господарських санкцій організаційного характеру (скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання та його ліквідації у разі здійснення ним діяльності, що суперечить закону чи установчим документам);

– даний вид відповідальності передбачається в законі та/або договорі (законодавством передбачена відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції (ст. 216 ГКУ);

– забезпечується державним примусом, що виражається у реалізації заходів відповідальності судовими або іншими державними органами (згідно із ч. 5 ст. 231 ГКУ у разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішено в судовому порядку за заявою заінтересованої сторони);

– застосовується як за принципом вини (для відшкодування збитків суб'єкт, права та законні інтереси якого порушено, повинен довести: факт і розмір збитків; протиправність поведінки іншого суб'єкта господарських правовідносин; причинний зв'язок між поведінкою винної сторони та збитками; відсутність своєї вини у їх виникненні або запобіганні збиткам (гл. 25 ГКУ), так і без врахування її наявності (у разі порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів (обов'язкових платежів) або їх несплати чи неповної сплати сума, яку належить сплатити, стягується до відповідного бюджету (ч. 1 ст. 242 ГКУ).

Господарсько-правова відповідальність – це несення суб'єктами господарювання несприятливих економічних та/або правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством санкцій за господарські правопорушення.

Важливу роль в організації господарської діяльності відіграють **принципи господарсько-правової відповідальності**, закріплені в ст. 216 ГКУ, згідно з якими:

– потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

– у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення чи обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. Тому незалежно від форми стимулюючого впливу господарсько-правова відповідальність може спрямовувати свою дію як на приватні економічні інтереси суб'єкта господарювання, так і на публічні інтереси, носієм яких виступає орган державної влади та місцевого самоврядування, наділений господарською компетенцією. За таких обставин господарсько-правова відповідальність виступає правовим засобом забезпечення (дотримання) загального господарського правопорядку, що опосередковує приватні та публічні інтереси у сфері господарювання.

Згідно із ч. 1 ст. 217 ГКУ господарськими санкціями вважаються заходи

впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Отже, тлумачення поняття «господарсько-правова відповідальність» розкривається через поняття «господарські санкції». Тобто правовим засобом реалізації відповідальності у сфері господарювання є господарські санкції як заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, наслідком застосування яких є настання несприятливих економічних та/або правових наслідків.

Господарсько-правову відповідальність можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1. Залежно від структури правопорушень господарсько-правова відповідальність буває:

– *часткова* – у разі, якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням (ч. 1 ст. 196 ГКУ);

– *солідарна* – цей вид відповідальності може застосовуватися в умовах, установлених законом чи договором, і можливий лише тоді, коли є кілька суб'єктів господарювання на боці боржника. Кредитор може вимагати сплати штрафних санкцій чи покриття збитків як від будь-якого учасника, так і від усіх разом (у разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єкту, якому завдано збитків (ст. 227 ГКУ);

– *субсидіарна (додаткова)* – договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи (члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу (ч. 1 ст. 108 ГКУ).

2. За обсягом відповідальності правопорушника господарсько-правова відповідальність поділяється так:

– *повна* – полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої правопорушенням, у еквівалентному (рівному) розмірі. Означає відшкодування контрагенту чи державі усіх видів збитків (шкоди): втрат чи пошкоджень майна, понесених додаткових витрат, неотримання доходів у повному обсязі (громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (ч. 2 ст. 128 ГКУ);

– *обмежена* – передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню. У нормах права, що визначають обмежений розмір відповідальності, встановлюється максимальний розмір збитків або припис не стягувати з боржника певні види збитків (якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності (ст. 219 ГКУ). У таких випадках розмір завданої правопорушенням шкоди перевищує розмір відшкодування;

– *підвищена* – цей вид відповідальності передбачає відшкодування

збитків у більшому розмірі, ніж розмір завданої майнової шкоди. Наприклад, за статтями 230, 231 ЦКУ у разі вчинення правочину під впливом обману або насильства винна сторона відшкодовує іншій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду. Підвищений розмір відповідальності може встановлюватися і домовленістю сторін.

3. Залежно від видів зобов'язань господарсько-правова відповідальність буває:

– *відповідальність в організаційно-господарських зобов'язаннях* – зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, внаслідок яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (в разі якщо суб'єкти господарювання зловживають монопольним становищем на ринку, АМК України має право прийняти рішення про примусовий поділ монопольних утворень (ч. 3 ст. 40 ГКУ);

– *відповідальність у майново-господарських зобов'язаннях* – зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, на підставі яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання цього зобов'язання, що випадково виникла після прострочення (ч. 1 ст. 220 ГКУ).

8.2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності

Підстави притягнення до відповідальності в господарському праві співпадають із загальними підставами притягнення до юридичної відповідальності. **Підставою господарсько-правової відповідальності** учасника господарських відносин (підставою застосування господарських санкцій) є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Відмінними рисами господарсько-правової відповідальності від інших видів юридичної відповідальності (цивільно-правової, адміністративної та ін.) є те, що вона *настає незалежно від вини правопорушника*.

Згідно із ч. 2 ст. 218 ГКУ учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської

діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Сторони договору можуть передбачити певні обставини (форс-мажор), які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

За невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено чинним законодавством. Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності.

Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта. Так, засновники Товариства з додатковою відповідальністю, повного товариства та повні учасники командитного товариства з метою погашення боргових зобов'язань самих товариств додатково відповідають належним їм на праві власності майном.

Своєрідність господарсько-правової відповідальності полягає в тому, що склад господарського правопорушення залежить від виду такої відповідальності і **складається з чотирьох елементів:**

1) факту протиправної господарської поведінки – поведінки господарюючого суб'єкта, що суперечить вимогам закону або договору;

2) наявності збитків чи інших негативних наслідків для інших учасників господарських правовідносин: втрати або пошкодження майна, зайвих (додаткових) витрат суб'єкта господарювання, неотриманого прибутку, підризу репутації підприємства; при цьому необхідно довести не лише наявність збитків, але й їх розмір;

3) причинного зв'язку між протиправною поведінкою і завданими збитками;

4) вини, про наявність якої в господарському праві свідчать два елементи: а) наявність у суб'єкта господарських відносин реальної можливості діяти правомірно і попередити настання негативних наслідків (збитків); б) неприйняття ним усіх необхідних заходів для недопущення протиправної поведінки і попередження настання збитків.

Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності.

Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

8.3. Відшкодування збитків у сфері господарської діяльності

В Господарському Кодексі України законодавець закріпив *чотири види господарсько-правових санкцій*:

- відшкодування збитків,
- штрафні санкції,
- оперативно-господарські санкції,
- адміністративно-господарські санкції.

Важливим застереженням є те, що господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Найбільш поширеним видом майнової відповідальності за умови невиконання або неналежного виконання господарських зобов'язань є відшкодування завданих збитків. Цю форму відповідальності передбачено як ГКУ (статті 224–229), так і ЦКУ (статті 623, 624, глава 82), численними законами.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Під збитками слід розуміти витрати, зроблені управненою стороною, втрату або пошкодження її майна, а також неодержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Склад збитків визначено у ст. 225 ГКУ, згідно з якою ними вважаються:

- 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- 3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Треба мати на увазі, що у сфері господарювання застосовується як принцип повного відшкодування збитків, так і обмеження застосування цього принципу, що відбувається шляхом: а) заборони стягувати певну складову збитків (за порушення умов договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт виконавець зобов'язаний відшкодувати замовнику реальні збитки у межах ціни робіт, в яких виявлено недоліки, якщо договором установлено, що вони підлягають відшкодуванню в межах загальної ціни робіт за договором; упущена вигода підлягає відшкодуванню у випадках, установлених законом (згідно із ч. 2 ст. 900 ЦКУ); б) заборони стягувати збитки взагалі (у разі застосування виключної неустойки).

Для визначення розміру збитків застосовуються такі правила:

– у разі задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, зазвичай (якщо інше не передбачено законом або договором) враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення вимоги;

– у разі, якщо вимогу не задоволено в добровільному порядку, враховуються ціни, що існували на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Проте суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, виходячи з конкретних обставин, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи від строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єктові, якому завдано збитків, відповідно до вимог ст. 196 ГКУ та статей 543, 544 ЦКУ (якщо, наприклад, завдання збитків покупцеві за договором поставки було завдано в результаті невиконання контрагентами постачальника договірних зобов'язань). Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути у порядку регресу збитки з третіх осіб. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

ГКУ встановлює особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань (ст. 229), передбачаючи, що:

1) учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до встановлених законом вимог;

2) обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом;

3) у разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом НБ України на день висунення вимог.

Відшкодування збитків застосовується в претензійно-позовному порядку.

8.4. Штрафні та оперативно-господарські санкції

Штрафними вважаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається законом

або договором. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону. У разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг) (ч. 4 ст. 231 ГКУ).

Передбачено різні способи встановлення розміру санкцій за договором:

- у відсотковому відношенні до невиконаної суми зобов'язання;
- у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;
- у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Певні особливості має встановлення санкцій за порушення господарського зобов'язання, де хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту.

За такі порушення штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);
- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньогосподарських відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання - господарською організацією.

Законодавство встановлює порядок застосування штрафних санкцій (співвідношення між збитками і неустойкою) .

За загальним правилом якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (*залікова неустойка*) .

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій (*виключна неустойка*);
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції (*штрафна неустойка*) ;
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (*альтернативна неустойка*).

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, - уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк. За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у доход держави.

Господарський кодекс України (ч. 1 ст. 233) передбачає можливість зменшення розміру штрафних санкцій судом у разі, якщо: 1) належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора (при цьому має враховуватися ступінь виконання зобов'язання боржником, майновий стан сторін, їх майнові та інші інтереси, що заслуговують на увагу); 2) порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин (суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій).

Важливим застереженням, яке містять норми господарського законодавства, є положення про те, що сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 193 ГКУ.

Одним із видів санкцій, що традиційно застосовуються за порушення господарських зобов'язань, є оперативно-господарські санкції, правові засади застосування яких визначені господарським законодавством.

За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися *оперативно-господарські санкції* – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ч. 1 ст. 235 ГК України). До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Ця форма санкцій застосовується незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

Характерні риси цих санкцій:

- а) застосовуються лише в господарсько- договірних відносинах;
- б) застосовуються на розсуд кредитора; в) передбачаються законом або договором; г) мета застосування – захист інтересів кредитора; г) юридичні підстави застосування – договір; д) фактичні підстави – невиконання (неналежне виконання договірних зобов'язань).

Відкритий перелік оперативно-господарських санкцій, що їх сторони можуть застосовувати з відповідною фіксацією в договорі, передбачений ч. 1 ст. 236 ГКУ:

1) *одностороння відмова* від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною:

а) відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником, без згоди другої сторони;

б) відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

2) *відмова управненої сторони* зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) *встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій* належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

4) *відмова від установа* на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно- господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди із застосуванням оперативно- господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

8.5. Адміністративно-господарські санкції

Згідно із вимогами ч. 1 ст. 238 ГКУ за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Адміністративно-господарські санкції можуть бути встановлені виключно законами.

Характерні риси цих санкцій:

1) застосовуються у вертикальних відносинах;

2) юридичні підстави застосування – закон (зокрема гл. 27 ГКУ), фактичні – неправомірне поведінка;

3) відкритий перелік таких санкцій передбачений ст. 239 ГКУ;

4) порядок застосування – здебільшого адміністративний (за рішенням компетентних органів), у ряді випадків - судовий;

5) у разі застосування санкцій законом (у тому числі ст. 249 ГКУ) передбачено гарантії прав суб'єктів господарювання, зокрема: а) право на оскарження до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу

місцевого самоврядування щодо застосування до суб'єкта господарювання адміністративно-господарських санкцій; б) право на відшкодування в передбаченому законом порядку збитків, завданих у зв'язку з неправомірним застосуванням адміністративно-господарських санкцій;

б) спеціальні строки застосування таких санкцій: згідно із ст. 250 ГК України адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення, якщо інше не передбачено спеціальними законами (зокрема ст. 42 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Залежно від характеру спрямування адміністративно-господарські санкції можуть бути господарсько-організацій-ними та адміністративно- майновими.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно- господарські санкції:

- вилучення прибутку (доходу) (ст. 240 ГКУ);
- адміністративно-господарський штраф (ст. 241 ГКУ);
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- застосування антидемпінгових заходів (ст. 244 ГКУ);
- припинення експортно-імпортних операцій(ст. 245 ГКУ);
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання (ст. 246 ГКУ);
- скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання (ст. 247 ГКУ);
- інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГКУ та іншими законами.

Питання для самоперевірки:

1. Поняття та основні ознаки господарсько-правової діяльності.
2. На яких принципах базується господарсько-правово відповідальність?
3. Які види господарсько-правової відповідальності ви знаєте?
4. Визначте основні функції господарсько-правової відповідальності.
5. Які підстави господарсько-правової відповідальності?
6. Які форми господарсько-правової відповідальності ви знаєте?
7. Визначте особливості застосування такої форми господарсько-правової відповідальності, як відшкодування збитків.
8. У яких випадках і в якому порядку застосовується стягнення штрафних санкцій?
9. Визначте поняття та види оперативно-господарських санкцій.
10. У яких випадках застосовуються адміністративно-господарські санкції?
11. Які види адміністративно-господарських санкцій ви знаєте?

ТЕМА 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

9.1. Поняття банкрутства та його правове значення.

9.2. Процедури у справах про банкрутство, які застосовуються до боржника-юридичної особи: позасудові та судові процедури.

9.3. Ліквідаційна процедура.

9.4. Визнання неплатоспроможності фізичної особи та фізичної особи-підприємця.

9.1. Поняття банкрутства та його правове значення

Регулювання процедури банкрутства суб'єктів господарської діяльності здійснюється Господарським кодексом України (ГКУ) від 16.01.2003 № 436-IV та Кодексом України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII (КзПБ).

Слід зазначити, що законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом не поширюється на банки, які виводяться з ринку або ліквідуються відповідно до законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Положення КзПБ не застосовні й до юридичних осіб - казенних підприємств. Свою специфіку має провадження у справах про банкрутство боржників, які ведуть діяльність, пов'язану з державною таємницею. Таке провадження здійснюють з урахуванням особливостей, передбачених законодавством про державну таємницю. Варто звернути увагу також на те, що процедура розгляду справ про банкрутство страховиків; професійних учасників ринку цінних паперів; емітентів чи управителів іпотечних сертифікатів, управителів фонду фінансування будівництва чи управителів фонду операцій з нерухомістю; фермерських господарств; державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, має певні особливості, закріплені в розд. VII книги 3-ї КзПБ. Питанням провадження у справах про банкрутство, пов'язаних з іноземною процедурою банкрутства, відведено розд. VIII книги 3-ї КзПБ.

З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом своєї господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості.

Суб'єкт господарювання має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їх вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта господарювання – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення. Тобто інститут банкрутства забезпечує звільнення ринкової економіки від неефективних господарюючих суб'єктів, які повинні функціонувати на засадах самофінансування і нести самостійну відповідальність за власнимизобов'язаннями.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що у суб'єкта господарювання є кредитори, тобто особи, які мають документовані майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому Законом про банкрутство порядку може призвести до ліквідації суб'єкта господарської діяльності.

Розглядаючи **банкрутство** суб'єкта господарювання як юридичне явище, слід підкреслити його **характерні риси**:

1) банкрутство встановлюється господарським судом як юридичний факт, що породжує певні наслідки;

2) зміст установленого господарським судом факту банкрутства - це неспроможність суб'єкта господарювання повною мірою розрахуватися по своїх боргах у зв'язку з перевищенням суми боргових зобов'язань боржника над його активами;

3) неплатоспроможність боржника має бути стійкою і не піддаватися усуненню попри здійснені заходи з відновлення платоспроможності суб'єкта, що зумовлює застосування спеціальної судової процедури – ліквідаційної процедури, спрямованої на ліквідацію заборгованості банкрута.

Згідно зі ст. 1 КзПБ **банкрутство** – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури. Неплатоспроможність - неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених КзПБ.

Ініціювати процедуру банкрутства юридичної особи, як кредитор, так і сам боржник – юридична особа. Провадження у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи або фізичної особи-підприємця може бути відкрито лише за заявою боржника. Кредиторами неплатоспроможних боржників є юридичні або фізичні особи, а також органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають в установленому порядку підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника (ч. 1 ст. 210 Господарського кодексу України).

Статтею 215 ГКУ передбачено відповідальність за порушення законодавства про банкрутство, зокрема за фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне банкрутство.

Під фіктивним банкрутством потрібно розуміти завідомо неправдиву заяву боржника до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Важливо зазначити, що в разі встановлення факту фіктивного банкрутства, тобто фактичної платоспроможності боржника, суд має відмовити боржникові в задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосувати санкції, передбачені законом.

Умисним банкрутством є стійка неплатоспроможність боржника, зумовлена цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи боржника, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства чи інтересам кредиторів, охоронюваним законом.

Приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії під час процедур неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів і держави, тягнуть за собою кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону.

9.2. Процедури у справах про банкрутство, які застосовуються до боржника-юридичної особи

Засновники (учасники, акціонери) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, центральні органи виконавчої влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані своєчасно вживати заходів для запобігання банкрутству боржника.

У разі виникнення ознак банкрутства керівник боржника зобов'язаний надіслати засновникам (учасникам, акціонерам) боржника, власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника відомості щодо наявності ознак банкрутства. Засновники (учасники, акціонери) боржника, власники майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитори боржника, інші особи в межах заходів щодо запобігання банкрутству боржника можуть надати боржнику фінансову допомогу в розмірі, достатньому для погашення грошових зобов'язань боржника перед кредиторами, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування і відновлення платоспроможності боржника (санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство). У разі отримання боржником фінансової допомоги він бере на себе відповідні зобов'язання перед особами, які надали таку допомогу.

Законодавство передбачає дві форми процедур, які можуть бути застосовані до боржника-юридичної особи: позасудові та судові.

До позасудової процедури належить процедура санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство, яку врегульовано ст. ст. 4 та 5 КзПБ.

Згідно з ч. 5 ст. 4 КзПБ **санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство** – це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Ініціювати процедуру санації до відкриття провадження у справі про банкрутство має право боржник. Але здійснити це можна за рішенням засновників (учасників, акціонерів) боржника.

Процедуру санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство здійснюють відповідно до затвердженого плану санації.

У плані санації визначають:

- розміри, порядок і строки погашення вимог кредиторів, які беруть участь у санації;
- заходи щодо виконання плану санації та нагляду за виконанням плану санації;
- обсяг повноважень керуючого санацією (у разі його призначення).

До плану санації має бути додано ліквідаційний аналіз, який свідчить про

вигідність для кредиторів виконання цього плану на противагу ліквідації боржника. До плану санації може бути додано фінансовий аналіз, який підтверджує здатність боржника виконувати умови плану санації.

Для схвалення плану санації боржник скликає збори кредиторів, які відповідно до плану беруть участь у санації. Одночасно із цим на офіційному веб-порталі судової влади України потрібно розмістити оголошення про проведення зборів кредиторів.

Збори кредиторів можна скликати не раніше ніж через 10 днів після розміщення зазначеного оголошення.

Протягом п'яти днів із дня схвалення кредиторами плану санації боржник подає до господарського суду за своїм місцезнаходженням заяву про затвердження плану санації.

До заяви про затвердження плану санації потрібно додати:

- план санації;
- документи, що підтверджують схвалення плану санації;
- список кредиторів із зазначенням їхнього найменування або ім'я, місцезнаходження або місця проживання чи перебування, ідентифікаційного коду або реєстраційного номера облікової картки платника податків (за наявності) та суми заборгованості.

Протягом 5 днів із дня отримання заяви про затвердження плану санації господарський суд виносить одну з таких ухвал, а саме:

- 1) ухвалу про прийняття заяви про затвердження плану санації;
- 2) ухвалу про відмову у прийнятті заяви про затвердження плану санації.

Господарський суд публікує повідомлення про прийняття до розгляду заяви про затвердження плану санації на офіційному веб-порталі судової влади України.

За заявою боржника або кредитора господарський суд протягом п'яти днів із дня прийняття заяви проводить судові засідання у справі для розгляду питань про призначення керуючого санацією. На засіданні господарський суд має заслухати кожного присутнього кредитора, який має заперечення щодо плану санації. Важливо зазначити, що господарський суд повинен розглянути заяву про затвердження плану санації не пізніше ніж через місяць із дня прийняття відповідної заяви до розгляду. Результатом розгляду заяви про затвердження плану санації є постанова господарським судом або ухвали про затвердження плану санації, або ухвали про відмову в затвердженні плану санації.

Затверджений господарським судом план санації є обов'язковим для всіх кредиторів, вимоги яких було до нього внесено.

Суд може припинити процедуру санації боржника в разі порушення виконання плану санації. Припинення процедури санації боржника відбувається за заявою боржника або кредитора в разі наявності підстав вважати, що такий план санації не буде виконано.

Результатом виконання плану санації є звіт про виконання плану санації, який підлягає затвердженню господарським судом. Для цього боржник або керуючий санацією (у разі його призначення) подає до господарського суду заяву про затвердження звіту про виконання плану санації. До заяви потрібно додати:

- звіт про виконання плану санації;

– докази надсилання копії заяви та звіту кредиторам, які беруть участь у санації, інвесторам і боржнику (якщо заяву подав керуючий санацією).

Господарський суд розглядає заяву про затвердження звіту про виконання плану санації протягом 10 днів із дня її надходження.

За результатами розгляду заяви про затвердження звіту про виконання плану санації господарський суд постановляє одну з таких ухвал:

- 1) ухвала про затвердження звіту про виконання плану санації;
- 2) ухвала про відмову в затвердженні звіту про виконання плану санації.

Санація боржника – юридичної особи до відкриття провадження у справі про банкрутство в певній послідовності, а саме:

- 1) Ініціювання процедури санації боржника – має право боржник(ч. 1 ст. 5 КзПБ)
- 2) Підготовка плану санації боржника, в якому визначають:
 - розміри, порядок і строки погашення вимог кредиторів, які беруть участь у санації;
 - заходи щодо виконання плану санації та нагляду за виконанням плану санації;
 - обсяг повноважень керуючого санацією (у разі його призначення).

До плану санації має бути додано ліквідаційний аналіз, який свідчить про вигідність для кредиторів виконання цього плану на противагу ліквідації боржника. До плану санації може бути додано фінансовий аналіз, який підтверджує здатність боржника виконувати умови плану санації. (ч. ч. 2, 3 ст. 5 КзПБ);

3) Скликання зборів кредиторів для схвалення плану санації (ч. 4 ст. 5 КзПБ);

4) Подання до господарського суду заяви про затвердження плану санації (ч. 5 ст. 5 КзПБ);

5) Публікація повідомлення про прийняття заяви про затвердження плану санації (ч. 7 ст. 5 КзПБ);

6) Розгляд господарським судом заяви про затвердження плану санації(ч. ч. 7, 8 ст. 5 КзПБ);

7) Виконання плану санації (ч. 10 ст. 5 КзПБ);

8) Звіт про виконання плану санації (ч. 11 ст. 5 КзПБ).

Якщо ж усі вжиті заходи щодо запобігання банкрутству боржника – юридичної особи не дали бажаного результату, то до боржника буде застосовано судові процедури. До боржника можуть бути застосовані такі судові процедури:

- розпорядження майном боржника;
- санація боржника;
- ліквідація боржника.

Відкриття провадження у справі про банкрутство

Насамперед варто зазначити, що справу про банкрутство юридичної особи розглядає господарський суд за місцезнаходженням самої юридичної особи.

Подати заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство може кредитор або боржник. Заяву подають у письмовій формі. Вимоги до позовної

заяви встановлено у ст. 34 КзПБ.

Боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), а також в інших випадках, передбачених КзПБ (ч. 6 ст. 34 КзПБ).

Ухвалою про прийняття заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство вирішують питання щодо призначення арбітражних керуючих. Роль арбітражного керуючого досить важлива на всіх етапах процедури банкрутства. Із числа арбітражних керуючих призначають розпорядника майна, керуючого санацією та ліквідатора.

Дані про перебування юридичної особи у процесі провадження у справі про банкрутство вносять до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. N 755-IV).

Не пізніше ніж на наступний день із дня постановлення ухвали суду про відкриття провадження у справі господарський суд на офіційному веб-порталі судової влади України оприлюднює повідомлення про відкриття провадження у справі боржника.

Інформацію про відкриття провадження у справі про банкрутство додатково може бути оприлюднено на офіційному веб-сайті державного органу з питань банкрутства, а також у будь-який інший спосіб, не заборонений законом.

Господарський суд має право за клопотанням сторін або учасників справи чи за власною ініціативою вжити заходів для забезпечення вимог кредиторів.

Так, за клопотанням розпорядника майна, кредиторів або з власної ініціативи господарський суд може заборонити боржнику вчиняти без згоди арбітражного керуючого правочини, а також зобов'язати боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, учинити чи утриматися від учинення певних дій або вжити інших заходів для збереження майна боржника (у тому числі через позбавлення боржника права розпоряджатися його нерухомим майном або цінними паперами без згоди розпорядника майна або суду, який розглядає справу про банкрутство; накладення арешту на конкретне рухоме майно боржника), про що він виносить ухвалу (ч. 1 ст. 40 КзПБ).

Також господарський суд має право скасувати або змінити заходи щодо забезпечення вимог кредиторів.

Одночасно з відкриттям провадження у справі про банкрутство вводять мораторій на задоволення вимог кредиторів.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів – це зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), строк виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до дня введення мораторію (ч. 1 ст. 41 КзПБ).

Упродовж дії мораторію на задоволення вимог кредиторів:

- заборонено стягнення на підставі виконавчих та інших документів, що містять майнові вимоги (зокрема, і на предмет застави), за якими стягнення здійснюють у судовому або в позасудовому порядку відповідно до законодавства, крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих із боржника грошових сум (у тому числі одержаних від продажу майна боржника), перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, а також у разі виконання рішень у немайнових спорах;
- заборонено виконання вимог, на які поширюється мораторій;
- не підлягає нарахуванню неустойка (штраф, пеня), не застосовують до них і інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо задоволення всіх вимог, на які поширюється мораторій;
- підлягає зупиненню перебіг позовної давності на період дії мораторію;
- не підлягає застосуванню індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошового зобов'язання, три проценти річних від простроченої суми тощо.

Потрібно зауважити, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється на вимоги поточних кредиторів, виплату заробітної плати та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю громадян, виплату авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги за виконавчими документами немайнового характеру, що зобов'язують боржника вчинити певні дії чи утриматися від їх учинення.

Мораторій не поширюється на будь-які дії довірчого власника щодо об'єкта довірчої власності, довірчим засновником якої є боржник. Дія мораторію не поширюється на процедуру обов'язкового звернення стягнення на об'єкт довірчої власності.

Не поширюється дія мораторію і на задоволення вимог кредиторів у разі одночасного задоволення вимог кредиторів у процедурі розпорядження майном керуючим санацією згідно з планом санації, а також ліквідатором у ліквідаційній процедурі в порядку черговості, установленій КзПБ.

Щодо стягнення грошових коштів за вимогами кредиторів за зобов'язаннями, на які не поширюється дія мораторію, то таке стягнення провадять із рахунка боржника в установі банку. Звичайно, контроль за цими стягненнями здійснює арбітражний керуючий.

Дія мораторію припиняється з дня закриття провадження у справі про банкрутство.

Процедура розпорядження майном боржника

Під **розпорядженням майном** потрібно розуміти систему заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, здійснення аналізу його фінансового стану, а також визначення наступної процедури (санації чи ліквідації) (ч. 1 ст. 44 КзПБ).

Уведення процедури

В ухвалі про відкриття провадження зазначають про введення процедури розпорядження майном. Тобто суд уводить цю процедуру одночасно з відкриттям провадження у справі про банкрутство.

Щодо звільнення працівників. Працівників боржника може бути звільнено після відкриття провадження у справі про банкрутство та призначення господарським судом розпорядника майна відповідно до вимог законодавства про працю (ст. 66 КзПБ).

Процедуру розпорядження майном боржника вводять строком до 170 календарних днів.

Ключову роль у процедурі розпорядження майном відіграє розпорядник майна.

Розпорядник майна – арбітражний керуючий, призначений господарським судом для здійснення процедури розпорядження майном. Обов'язки розпорядника майна визначено в ч. 3 ст. 44 КзПБ.

Призначення розпорядника майна не є підставою для припинення повноважень керівника чи органу управління боржника.

Повноваження керівника боржника та виконавчих органів його управління, покладені на них відповідно до законодавства чи установчих документів, може бути припинено в разі, якщо вони не вживають заходів для забезпечення збереження майна боржника, створюють перешкоди діям розпорядника майна чи допускають інші порушення законодавства.

Про припинення повноважень керівника боржника або органів управління боржника господарський суд виносить відповідну ухвалу.

Виявлення кредиторів

Протягом 30 днів із дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство конкурсні кредитори зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують.

Господарський суд зобов'язаний прийняти заяву кредитора, подану з дотриманням вимог КзПБ та ГПК, про що постановити ухвалу, у якій визначити дату попереднього засідання суду.

Заяви з вимогами кредиторів господарський суд розглядає на попередньому засіданні суду.

Вимоги кредиторів, заявлені після закінчення строку, установленого для їх подання, господарський суд розглядає в порядку черговості їх отримання на судовому засіданні, яке проводять після попереднього засідання господарського суду.

За результатами розгляду зазначених заяв господарський суд постановляє:

- 1) ухвалу про визнання вимог кредиторів;
- 2) ухвалу про відхилення (повністю або частково) вимог кредиторів.

На підставі зазначених ухвал формують реєстр вимог кредиторів. Вести реєстр вимог кредиторів зобов'язаний розпорядник майна.

Збори кредиторів

Збори кредиторів проводять за місцезнаходженням боржника. При цьому збори кредиторів мають право визначити інше місце їх проведення.

До компетенції зборів кредиторів належить прийняття рішення про:

- 1) визначення кількісного складу й обрання членів комітету кредиторів;
- 2) дострокове припинення повноважень комітету кредиторів або окремих його членів;
- 3) схвалення плану санації боржника та схвалення внесення змін до нього;
- 4) звернення до господарського суду з клопотанням про введення наступної процедури у справі про банкрутство;
- 5) обрання арбітражного керуючого в разі відсторонення від виконання повноважень арбітражного керуючого, визначеного Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою;
- 6) інші питання, передбачені КзПБ, зокрема й ті, що належать до компетенції комітету кредиторів (ч. 5 ст. 48 КзПБ).

Збори кредиторів на час дії процедур банкрутства обирають комітет кредиторів. У складі комітету кредиторів має бути не менше **ніж сім осіб**.

Рішення зборів (комітету) кредиторів вважають прийнятним, якщо за нього проголосувала більшість голосів кредиторів, присутніх на зборах (комітеті) кредиторів.

Протягом процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права приймати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення господарських товариств або участь в інших господарських товариствах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника;
- відчуження або обтяження нерухомого майна боржника, в тому числі його передачу в заставу, внесення зазначеного майна до статутного капіталу іншого підприємства або господарського товариства;
- надання позик (кредитів), надання поруки, гарантій, а також передачу в довірче управління майна боржника.

Завершення процедури розпорядження майном

Від результату процедури розпорядження майном залежить те, якою буде наступна судова процедура, а саме: процедура санації, ліквідації або закриття провадження у справі про банкрутство.

Важливим моментом у процедурі розпорядження майном є схвалення зборами кредиторів плану санації, відповідно до якого й відбудуватиметься наступна судова процедура – процедура санації.

Отже, після закінчення процедури розпорядження майном боржника господарський суд ухвалює одне з таких судових рішень:

1) ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном у межах граничних строків, визначених КзПБ;

2) ухвалу про введення процедури санації та затвердження плану санації - у разі схвалення плану санації боржника зборами кредиторів і погодження його забезпеченими кредиторами в порядку, установленому КзПБ; постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

3) ухвалу про закриття провадження у справі про банкрутство.

Отже, процедура розпорядження майном і повноваження розпорядника майна припиняються з дня визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури або введення процедури санації.

Санація боржника (під час провадження у справі про банкрутство)

Санація - це система заходів, які здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом і його ліквідації, спрямованих на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів за допомогою реструктуризації підприємства, боргів й активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Уведення процедури

Процедуру санації боржника вводить господарський суд ухвалою про введення процедури санації.

Із числа арбітражних керуючих господарський суд призначає керуючого санацією.

Керуючий санацією – арбітражний керуючий, а у випадках, передбачених КзПБ, – керівник боржника, призначений господарським судом для здійснення процедури санації боржника (ч. 1 ст. 1 КзПБ). Права й обов'язки керуючого санацією встановлено в ч. ч. 5 та 6 ст. 50 КзПБ.

Про введення процедури санації оприлюднюються повідомлення на офіційному веб-порталі судової влади України.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника не може обмежувати повноваження керуючого санацією щодо розпорядження майном боржника.

Варто зауважити, що процедуру санації боржника може бути **припинено** достроково. Дострокове припинення можливе в разі невиконання умов плану санації та/або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, через що господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

План санації

Процедура санації відбувається згідно з планом санації, схваленим зборами кредиторів під час процедури розпорядження майном.

У плані санації обов'язково зазначається розмір вимог кожного класу кредиторів, які були б задоволені у разі введення процедури ліквідації боржника.

План санації може бути змінений у порядку, встановленому для його затвердження.

План санації має містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника.

План санації має передбачати строк відновлення платоспроможності боржника. Платоспроможність вважається відновленою за умови погашення вимог кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів.

План санації обов'язково повинен передбачати забезпечення погашення заборгованості боржника з виплати заробітної плати.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути:

- реструктуризація підприємства;
- репрофілювання виробництва;
- закриття нерентабельних виробництв;
- відстрочення, розстрочення або прощення боргу чи його частини;
- виконання зобов'язання боржника третіми особами;
- задоволення вимог кредиторів в інший спосіб, що не суперечить КзПБ;
- ліквідація дебіторської заборгованості;
- реструктуризація активів боржника;
- продаж частини майна боржника;
- виконання зобов'язань боржника власником боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань;
- відчуження майна та погашення вимог кредиторів шляхом заміщення активів;
- звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації;
- одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог цього Кодексу позачергово за рахунок продажу майна боржника;
- одержання позик та кредитів, придбання товарів у кредит;
- інші заходи з відновлення платоспроможності боржника.

Під реструктуризацією підприємства розуміється здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

У разі якщо планом санації передбачено звільнення працівників, праця яких не може бути задіяна під час його виконання, керуючий санацією до передбачуваного звільнення має подати первинній профспілковій організації відповідну інформацію, а також провести консультації з профспілками щодо вжиття заходів для запобігання звільненню, зведення кількості звільнених працівників до мінімальної або пом'якшення наслідків звільнення. Вихідна

допомога в такому разі виплачується за рахунок боржника або коштів від продажу майна боржника, або кредиту, одержаного для цієї мети.

План санації боржника повинен передбачати погашення вимог кредиторів з урахуванням черговості, встановленої КзПБ, якщо самі кредитори не схвалили рішення про погіршення умов їхнього класу.

План санації державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, має бути попередньо погоджений з органом, уповноваженим управляти державним майном.

З метою відновлення платоспроможності боржника планом санації має бути передбачено:

- збільшення статутного капіталу боржника (ст. 53 КзПБ);
- продаж під час процедури санації майна боржника як єдиного майнового комплексу (ст. 54 КзПБ);
- відчуження під час процедури санації майна боржника через заміщення активів (ст. 55 КзПБ);
- продаж під час процедури санації частини майна боржника (ст. 56 КзПБ).

Звіт керуючого санацією

Після проведення процедури санації боржника керуючий санацією подає зборам кредиторів звіт. Подати його потрібно за 15 днів до закінчення строку проведення процедури санації, визначеного планом санації, а також у разі наявності підстав для припинення процедури санації (ч. 1 ст. 57 КзПБ).

Звіт керуючого санацією мають розглянути збори кредиторів не пізніше ніж через 10 днів із дня його надходження та не пізніше ніж до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації.

Звіт керуючого санацією, розглянутий зборами кредиторів, і протокол зборів кредиторів не пізніше ніж через п'ять днів із дня проведення таких зборів потрібно надіслати до господарського суду. Господарський суд, розглянувши звіт керуючого санацією, виносить або ухвалу про затвердження звіту керуючого санацією, або ухвалу про відмову в затвердженні звіту керуючого санацією.

Отже, процедура санації боржника може закінчитися щодо боржника наступним чином:

1. Закриття провадження у справі у зв'язку з виконанням плану санації та відновленням платоспроможності боржника
2. Припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури
3. Схвалення змін до плану санації та продовження строку процедури санації.

9.3. Ліквідаційна процедура

Якщо санацію не проводили або вона не дала потрібного результату, то вдаються до ліквідаційної процедури.

Господарський суд ухвалює постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Строк проведення процедури ліквідації не може перевищувати 12 місяців.

Повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури господарський суд оприлюднює на офіційному веб-порталі судової влади України.

З дня ухвали господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:

- господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу, крім укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу у процедурі ліквідації тощо;

- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

- у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань, у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

- продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому цим Кодексом;

- скасовуються арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, та інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

- припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, члени виконавчого органу (керівник) банкрута звільняються з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (органу, уповноваженого управляти майном) майна банкрута.

Протягом 15 днів з дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу документацію, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до закону. Ліквідатор має право замовити виготовлення дублікатів печатки та штампів у разі їх втрати.

З метою виявлення кредиторів з вимогами за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, господарський суд здійснює офіційне оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури на офіційному веб-порталі судової влади України.

Повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури має містити:

- найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом;
- найменування господарського суду, у провадженні якого знаходиться справа про банкрутство;
- дату ухвалення господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- відомості про ліквідатора.

Ключовою особою в ліквідаційній процедурі є ліквідатор. **Ліквідатор** – арбітражний керуючий, призначений господарським судом для здійснення ліквідаційної процедури. Ліквідатора господарський суд призначає в постанові про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Відповідні посадові особи банкрута протягом 15 днів із дня призначення ліквідатора зобов'язані передати йому бухгалтерську та іншу документацію, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута. У разі ухиляння від цього обов'язку такі посадові особи банкрута нестимуть відповідальність згідно із законом. У разі втрати печатки та штампів ліквідатор має право замовити виготовлення їхніх дублікатів.

Повноваження ліквідатора визначено в ст. 61 КзПБ.

Ліквідатор забезпечує належне оформлення, упорядкування та зберігання всіх, зокрема й фінансово-господарських, документів банкрута протягом ліквідаційної процедури (ч. 1 ст. 67 КзПБ).

До ліквідаційної маси входять усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання.

Майно, визначене родовими ознаками, що належить банкруту на праві володіння або користування, також уходить до складу ліквідаційної маси.

Індивідуально визначене майно, що належить банкруту на підставі речових прав, крім права власності та господарського відання, не може бути зараховано до складу ліквідаційної маси.

Згідно з ч. 2 ст. 213 ГК до складу ліквідаційної маси входять також майнові активи осіб, які відповідають за зобов'язаннями неплатоспроможного боржника відповідно до закону або установчих документів боржника.

Державне майно, яке не ввійшло до статутного капіталу господарського товариства у процесі приватизації (корпоратизації) і перебуває на балансі банкрута, не входить до складу ліквідаційної маси.

Майнові права інтелектуальної власності, виключні майнові права на які зберігаються за закладом вищої освіти державної форми власності, не входять до складу ліквідаційної маси та підлягають поверненню закладу вищої освіти державної форми власності, який уніс їх до статутного капіталу господарського товариства.

Під час процедури ліквідації ліквідатор здійснює продаж майна банкрута, який відбувається на аукціоні.

Початковою вартістю продажу майна банкрута є його вартість, визначена ліквідатором.

Аукціон відбувається в електронній торговій системі.

Електронна торгова система – це дворівнева інформаційно-телекомунікаційна система, що складається з центральної бази даних й авторизованих електронних майданчиків (ч. 1 ст. 69 КзПБ).

Замовником аукціону в цьому випадку є ліквідатор.

За розумною ціною через організацію роздрібною торгівлі ліквідатор може здійснювати безпосередній продаж або продаж на комісійних умовах товарів, що швидко псуються.

Також за розумною ціною через організацію роздрібною торгівлі ліквідатор може здійснювати безпосередній продаж або продаж на комісійних умовах виробничих запасів, малоцінних і швидкозношуваних предметів, ринкова вартість яких не перевищує однієї мінімальної заробітної плати (ч. 1 ст. 63 КзПБ).

Переможцем аукціону є учасник, який запропонував найвищу ціну на час закінчення аукціону.

Порядок продажу майна боржника на аукціоні встановлено розд. V книги 3-ї КзПБ.

Кошти, одержані від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів. Для цього законодавством встановлено відповідну черговість.

Черговість задоволення вимог кредиторів:

I. Перша черга:

1) вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам банкрута (які працюють і які звільнені); грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей; інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника; гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків; гарантії та компенсації під час службових відряджень; гарантії для працівників, направлених для підвищення кваліфікації; гарантії для донорів; гарантії для працівників, направлених на обстеження до медичного закладу; соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідна допомога, належна працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин, і нараховані на ці суми страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

2) вимоги щодо виплати заборгованості з компенсації збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти України;

3) вимоги кредиторів за договорами страхування;

4) витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді;

5) витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проведено за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів

II. Друга черга. Вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації в ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування

України за громадян, які застраховані в цьому Фонді, у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України; зобов'язань зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово; з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України, а також вимоги громадян - довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників)

III. Третя черга:

1) вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

2) вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом

IV. Четверта черга. Вимоги кредиторів, не забезпечені заставою

V. П'ята черга. Вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства

VI. Шоста черга. Інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняють у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги, крім випадків, установлених КзПБ.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняють пропорційно до суми вимог, що належить кожному кредитору однієї черги.

Після завершення всіх розрахунків із кредиторами ліквідатор подає до господарського суду звіт і ліквідаційний баланс.

Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки кредиторів постановляє ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів майна не залишилося, господарський суд постановляє ухвалу про ліквідацію юридичної особи - банкрута.

У разі якщо господарський суд дійшов висновку, що ліквідатор не виявив або не реалізував майнові активи банкрута в повному обсязі, суд постановляє ухвалу про призначення нового ліквідатора.

Якщо майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, його вважають таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність.

Слід зауважити, що господарський суд може постановити ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише якщо залишок її майнових активів менший, ніж потрібно для продовження господарської діяльності згідно із законодавством.

Ухвалу про ліквідацію юридичної особи - банкрута надсилають державному реєстратору для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи - банкрута, а також власнику майна.

Запис про припинення юридичної особи – банкрута вносять до державного реєстру. Згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» таким реєстром є Єдиний

державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

9.4. Визнання неплатоспроможності фізичної особи та фізичної особи-підприємця

До фізичної особи (яка не є суб'єктом підприємницької діяльності) може бути застосовано процедуру банкрутства. Відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) кожна фізична особа за наявності певних підстав може подати стосовно себе заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Під **неплатоспроможністю** розуміється неспроможність боржника - фізичної особи виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених КзПБ (ч. 1 ст. 1 КзПБ).

У такому випадку **боржник** – це фізична особа, не спроможна виконати свої зобов'язання, строк виконання яких настав.

Цивільним законодавством України передбачено правові наслідки нездатності фізичної особи виконати свої майнові зобов'язання й погасити борги. Тобто стосовно фізичної особи, яка є нездатною виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги, може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність і введено процедуру реструктуризації боргів боржника або таку особу може бути визнано банкрутом у справі про неплатоспроможність із застосуванням процедури задоволення вимог кредиторів за правилами, передбаченими КзПБ (ст. 48¹ ЦК).

Слід зазначити, що виключно фізична особа та ФОП може ініціювати процедуру банкрутства стосовно себе.

Жоден із кредиторів не може ініціювати процедуру банкрутства стосовно фізичної особи та ФОП.

Як і будь-яка інша процедура, процедура банкрутства фізичної особи має підстави й наслідки її проведення.

Провадження у справах про неплатоспроможність боржника - фізичної особи, фізичної особи - підприємця здійснюється в порядку, визначеному для юридичних осіб

Про відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи - підприємця вноситься відповідний запис до державного реєстру. Згідно із Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань" від 15.05.2003 р. N 755-IV таким реєстром є Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Спочатку розглянемо, які ж є **підстави звернення фізичної особи до господарського суду** із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. До них відносяться:

– розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

– боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним із кредитних та інших зобов'язань протягом двох місяців;

– ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення.

Також існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконувати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності; ст. 115 КзПБ).

Подання заяви боржником – фізичною особою (ст. 116 КзПБ)

Боржник – фізична особа подає до господарського суду за своїм місцезнаходженням заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

До заяви додаються наступні документи:

– документи, що підтверджують наявність (відсутність) у боржника статусу фізичної особи-підприємця;

– конкретизований список кредиторів і боржників із зазначенням загальної суми грошових вимог кредиторів (боржників), а також щодо кожного кредитора (боржника) - його імені або найменування, його місцезнаходження або місця проживання, ідентифікаційного коду юридичної особи або реєстраційного номера облікової картки платника податків та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті), суми грошових вимог (загальної суми заборгованості, заборгованості за основним зобов'язанням та суми неустойки (штрафу, пені) окремо), підстав виникнення зобов'язань, а також строку їх виконання згідно із законом або договором;

– опис майна боржника, що належить йому на праві власності, із зазначенням місцезнаходження або місця зберігання майна;

– копії документів, що підтверджують право власності боржника на майно;

– перелік майна, що перебуває у заставі (іпотеці) або є обтяженим в інший спосіб, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кожного кредитора, на користь якого вчинено обтяження майна боржника, - ім'я або найменування, місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті), сума грошових вимог, підстава виникнення зобов'язань, а також строк їх виконання згідно із законом або договором;

– копії документів про вчинені боржником (протягом року до дня подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність) правочини щодо належного йому нерухомого майна, цінних паперів, часток у статутному капіталі, транспортних засобів та угоди на суму не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

- відомості про всі наявні рахунки боржника (у тому числі депозитні рахунки), відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах в Україні та за кордоном, їх реквізити, із зазначенням сум грошових коштів на таких рахунках;
- копія трудової книжки (за наявності);
- відомості про роботодавця (роботодавців) боржника;
- декларація про майновий стан боржника за формою, затвердженою державним органом з питань банкрутства;
- докази авансування боржником на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень;
- інформація про наявність (відсутність) непогашеної судимості за економічні злочини.

Декларація про майновий стан подається боржником за три роки (за кожен рік окремо), що передували поданню до суду заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Декларація повинна містити інформацію щодо майна, доходів та витрат боржника і членів його сім'ї, що перевищують 30 розмірів мінімальної заробітної плати.

До членів сім'ї боржника належать особи, які перебувають у шлюбі з боржником (у тому числі якщо шлюб розірвано протягом трьох років до дня подання декларації), а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою чи піклуванням боржника, інші особи, які спільно з ним проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких з боржником не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Прийняття заяви (ст. 117 КзПБ)

У разі відсутності підстав для відмови у прийнятті заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність або для повернення такої заяви господарський суд не пізніше п'яти днів із дня надходження заяви постановляє ухвалу про прийняття заяви до розгляду.

Господарський суд у справі про неплатоспроможність боржника призначає арбітражного керуючого

Ухвала про прийняття заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника до розгляду надсилається сторонам, арбітражним керуючим, визначеним автоматизованим відбором, до органу державної виконавчої служби, приватному виконавцю, у якого виконавче провадження перебуває на виконанні, до контролюючого органу, визначеного Податковим кодексом України за місцем проживання боржника, до державного органу з питань банкрутства.

Господарський суд ухвалою про прийняття заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника має право вирішити питання щодо вжиття заходів для забезпечення вимог кредиторів.

До заходів для забезпечення вимог кредиторів належать:

- заборона боржнику укладати правочини;
- зобов'язання боржника передати майно, інші цінності на зберігання третім особам;

- вчинення або утримання від вчинення певних дій;
- заборона боржнику розпоряджатися його нерухомим майном та цінними паперами;
- накладення арешту на конкретне майно боржника;
- інші заходи для збереження майна боржника;
- заборона виїзду боржника за кордон (ч. 2 ст. 118 КзПБ).

Після прийняття заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність проводиться підготовче засідання суду. У підготовчому засіданні господарський суд розглядає подані документи, а також вирішує інші питання, пов'язані з розглядом заяви.

За наслідками підготовчого засідання господарський суд постановляє одну з таких ухвал:

- 1) про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність;
- 2) про відмову у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність (ч. 3 ст. 119 КзПБ).

З моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника:

- пред'явлення кредитором вимог до боржника та задоволення таких вимог може відбуватися лише в межах провадження у справі про неплатоспроможність та у порядку, передбаченому цим Кодексом;
- арешт майна боржника та інші обмеження боржника щодо розпорядження належним йому майном можуть бути застосовані виключно господарським судом у межах провадження у справі про неплатоспроможність, а попередньо накладені арешти та обмеження можуть бути зняті на підставі ухвали господарського суду;
- припиняється нарахування штрафів та інших фінансових санкцій, а також відсотків за зобов'язаннями боржника;
- здійснення корпоративних прав боржника та реалізація майнових прав відбуваються з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом;
- вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів;
- строк виконання всіх грошових зобов'язань боржника вважається таким, що настав;
- будь-яке відчуження та розпорядження майном боржника здійснюються виключно в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Господарський суд за клопотанням арбітражного керуючого або з власної ініціативи може прийняти рішення про тимчасову заборону боржнику без дозволу суду виїжджати за кордон на період здійснення провадження у справі про неплатоспроможність, якщо боржник вчиняє дії, спрямовані на перешкоджання проведенню стосовно нього процедур, передбачених цим Кодексом.

До фізичної особи - боржника судом може бути застосовано тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України до закриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Із метою виявлення всіх кредиторів здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність

боржника, тобто розміщення інформації на офіційному веб-порталі судової влади України.

Із моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів строком на **120 днів**. Протягом дії мораторію діють обмеження:

- зупиняється виконання боржником грошових зобов'язань, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін виконання яких настав до відкриття провадження у справі про неплатоспроможність;

- зупиняється стягнення з боржника за всіма виконавчими документами, крім виконавчих документів за вимогами про стягнення аліментів чи про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, а також крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум, у тому числі одержаних від продажу майна боржника, або перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж;

- не нараховується неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення вимог, на які поширюється мораторій;

- зупиняється перебіг позовної давності щодо вимог до боржника;

- не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань боржника.

Мораторій не поширюється на:

- 1) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;

- 2) виплату та стягнення аліментів;

- 3) виконання вимог за виконавчими документами немайнового характеру, що зобов'язують боржника вчинити певні дії чи утриматися від їх вчинення;

- 4) задоволення вимог кредиторів у процедурі реструктуризації боргів боржника відповідно до затвердженого плану та у процедурі погашення боргів боржника відповідно до КзПБ.

Дія мораторію припиняється з дня закриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Попереднє засідання суду проводиться не пізніше 60 днів із дня відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Керуючий реструктуризацією не пізніше ніж за 10 днів до дня попереднього засідання суду зобов'язаний надіслати суду, кредиторам і боржнику звіт про результати перевірки декларації боржника.

В ухвалі за результатами попереднього засідання суду, зокрема, зазначаються:

- 1) обов'язок керуючого реструктуризацією провести збори кредиторів, які мають відбутися не пізніше 14 днів із дня постановлення такої ухвали;

- 2) дата засідання господарського суду, яке має відбутися не пізніше 60 днів із дня постановлення такої ухвали, на якому буде розглянуто погоджений

кредиторами план реструктуризації боргів або прийнято рішення про перехід до процедури погашення боргів чи про закриття провадження у справі (ст. 122 КзПБ).

Протягом трьох робочих днів після постановлення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду арбітражний керуючий згідно з цією ухвалою письмово повідомляє кредиторів про місце й час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення (ч. 1 ст. 123 КзПБ).

Провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи може бути закрито за клопотанням зборів кредиторів, сторони у справі або з власної ініціативи. Суд приймає таке рішення, якщо:

1) боржник у декларації про майновий стан зазначив неповну та/або недостовірну інформацію про майно, доходи й витрати боржника та членів його сім'ї, якщо боржник протягом семи днів після отримання звіту керуючого реструктуризацією про результати перевірки такої декларації не надав суду виправлену декларацію про майновий стан із повною й достовірною інформацією щодо майна, доходів і витрат боржника та членів його сім'ї;

2) майно членів сім'ї боржника було придбано за кошти боржника та/або зареєстровано на іншого члена сім'ї з метою ухилення боржника від погашення боргу перед кредиторами;

3) судовим рішенням, що набрало законної сили й не було скасовано, боржник був притягнутий до адміністративної або кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю;

4) боржник не має фінансових можливостей виплачувати заборгованість за кредитом в іноземній валюті, забезпеченим квартирою або житловим будинком, що є єдиним місцем проживання сім'ї боржника, на умовах, передбачених КзПБ.

До боржника - фізичної особи застосовуються такі судові процедури:

- реструктуризація боргів боржника
- погашення боргів боржника (разом із визнанням боржника банкрутом)

Реструктуризація боргів боржника – судова процедура у справі про неплатоспроможність фізичної особи, що застосовується з метою відновлення платоспроможності боржника шляхом зміни способу й порядку виконання його зобов'язань згідно з планом реструктуризації боргів боржника.

Важливим документом у процедурі реструктуризації боргів боржника є план реструктуризації. План реструктуризації боргів боржника розробляється з метою відновлення платоспроможності боржника.

У процедурі реструктуризації призначається керуючий реструктуризацією.

Керуючий реструктуризацією – арбітражний керуючий, призначений господарським судом у справі про неплатоспроможність фізичної особи для здійснення реструктуризації боргів боржника.

Борги, що не підлягають реструктуризації:

- щодо сплати аліментів;
- щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;
- щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування;

– щодо сплати інших обов'язкових платежів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Податковий борг, що виник протягом трьох років до дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника, визнається безнадійним і списується у процедурі реструктуризації боргів боржника.

Подання проекту плану реструктуризації (ч. 4 ст. 116 КзПБ)

Разом із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник зобов'язаний подати пропозиції щодо реструктуризації боргів (проект плану реструктуризації боргів).

Арбітражний керуючий бере участь у розробленні плану реструктуризації боргів боржника.

Розгляд плану реструктуризації на зборах кредиторів (ч. 5 ст. 123 КзПБ)

Арбітражний керуючий забезпечує розгляд плану реструктуризації боргів боржника зборами кредиторів.

Рішення про затвердження плану реструктуризації боргів приймається конкурсними та забезпеченими кредиторами окремо.

План реструктуризації боргів та зміни до нього вважаються схваленими, якщо їх підтримали всі забезпечені кредитори та **не менше 50 відсотків** конкурсних кредиторів.

Голоси заінтересованих осіб не враховуються для визначення необхідної більшості голосів.

Затвердження господарським судом плану реструктуризації боргів боржника (ст. 126 КзПБ)

Керуючий реструктуризацією протягом **трьох днів** із дня схвалення зборами кредиторів погодженого з боржником плану реструктуризації боргів подає до господарського суду заяву про затвердження плану реструктуризації боргів.

Господарський суд розглядає заяву про затвердження плану реструктуризації боргів боржника протягом 10 днів із дня її отримання.

Господарський суд або затверджує план реструктуризації боргів боржника, або постановляє ухвалу про відмову в затвердженні плану реструктуризації.

У разі постановлення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні плану реструктуризації боргів боржника збори кредиторів мають право звернутися до суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом або про закриття провадження у справі про неплатоспроможність.

План реструктуризації боргів боржника набирає чинності з дня його затвердження господарським судом і є обов'язковим для боржника та кредиторів (ч. 1 ст. 127 КзПБ).

Крім договорів, які передбачені планом реструктуризації боргів, боржник протягом реструктуризації не має права:

1) здійснювати правочини щодо відчуження або обтяження нерухомого та рухомого майна боржника, включаючи майнові та немайнові об'єкти, цінні папери тощо, вартість яких перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати;

2) укладати договори позики, довічного утримання, уступки вимоги, переведення боргу, передачі в довірче управління майна боржника;

3) бути поручителем за зобов'язаннями інших осіб.

Ст. 590 ЦК передбачає наслідки затвердження плану реструктуризації боргів боржника для звернення стягнення на предмет застави. Згідно з ч. 4 ст. 590 ЦК у разі схвалення судом відповідно до законодавства про банкрутство плану реструктуризації боргів боржника за основним зобов'язанням, якщо він відмінний від заставодавця, заставодержатель, який голосував проти схвалення плану реструктуризації боргів боржника – фізичної особи, набуває права звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

Виконання плану реструктуризації боргів боржника (ст. 128 КзПБ)

Із дня затвердження плану реструктуризації боргів боржник починає погашення вимог кредиторів згідно з умовами такого плану.

У разі порушення боржником плану реструктуризації боргів кредитори, вимоги яких включено до такого плану, мають право звернутися до господарського суду з клопотанням про закриття провадження у справі або про введення процедури погашення боргів боржника.

Звіт про виконання плану реструктуризації боргів (ст. 129 КзПБ)

Не пізніше п'яти днів після закінчення строку виконання плану реструктуризації боргів боржника, а також за наявності підстав для дострокового припинення процедури реструктуризації боргів боржник зобов'язаний надати суду і кредиторам, включеним до плану реструктуризації боргів, звіт про виконання плану реструктуризації боргів.

Розгляд господарським судом звіту про виконання плану реструктуризації боргів боржника має один із таких результатів, а саме:

– постановлене господарським судом рішення про закриття провадження у справі про неплатоспроможність у зв'язку з виконанням боржником плану реструктуризації боргів;

– постановлене господарським судом рішення про невиконання боржником плану реструктуризації боргів, визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника.

Якщо процедура реструктуризації боргів боржника була без результату або її не проводили, порушується питання щодо визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника.

Якщо протягом 120 днів із дня відкриття провадження у справі про неплатоспроможність не схвалено плану реструктуризації боргів боржника або прийнято рішення про перехід до процедури погашення боргів боржника, господарський суд ухвалює постанову про визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника.

На офіційному веб-порталі судової влади України протягом трьох днів із дня прийняття відповідної постанови суду оприлюднюється повідомлення про визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника.

Під погашенням боргів боржника – фізичної особи розуміють судову процедуру у справі про неплатоспроможність фізичної особи, щозастосовується з

метою задоволення вимог кредиторів за рахунок реалізації майна банкрута.

Господарський суд постановою про визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника призначає керуючогореалізацією майна.

Керуючий реалізацією – арбітражний керуючий, призначений господарським судом у справі про неплатоспроможність фізичної особи для здійснення реалізації майна банкрута та задоволення вимог кредиторів. Керуючий реалізацією майна спільно з боржником проводить інвентаризацію майна боржника та визначає його вартість. Проводиться інвентаризація не пізніше 30 днів із дня введення процедури погашення боргів боржника.

Не все майно боржника підлягає реалізації у процедурі погашення боргів боржника. Майно, що підлягає реалізації, становить ліквідаційну масу.

До складу ліквідаційної маси включається все майно боржника, що перебуває у його власності, а також те, що буде отримано боржником увласність після визнання його банкрутом і до завершення процедури погашення боргів боржника. До складу ліквідаційної маси може бути включено майно, що є часткою боржника у спільній власності. У такому разі за правилами ЦК здійснюється виділ частки боржника із спільного майна.

До складу ліквідаційної маси не включається:

– житло, яке є єдиним місцем проживання сім'ї боржника (квартира загальною площею не більше 60 квадратних метрів або житловою площею не більше 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї боржника чи житловий будинок загальною площею не більше 120 квадратних метрів) та не є предметом забезпечення;

– інше майно боржника, на яке згідно із законодавством не може бути звернено стягнення (перелік майна вказано в додатку до Закону України "Про виконавче провадження" від 02.06.2016 р. N 1404-VII).

Також до складу ліквідаційної маси не включаються кошти, що перебувають на рахунках боржника у пенсійних фондах і фондах соціального страхування.

Слід зазначити, що продаж майна боржника здійснюється шляхом проведення аукціону. Аукціон відбувається в електронній торговій системі.

Електронна торгова система – це дворівнева інформаційно-телекомунікаційна система, що складається з центральної бази даних та авторизованих електронних майданчиків (ч. 1 ст. 69 КзПБ). Замовником аукціону є арбітражний керуючий, призначений господарським судом. Переможцем аукціону є учасник, який запропонував найвищу ціну на час закінчення аукціону. Порядок продажу майна боржника на аукціоні здійснюється відповідно до Розділу V. Книга Третя КзПБ.

Задоволення вимог кредиторів

Кошти, отримані від продажу майна боржника, вносяться на окремий банківський рахунок. Банківський рахунок відкриває керуючий реалізацією.

Вимоги кредиторів за зобов'язаннями боржника, забезпеченими заставою майна фізичної особи, задовольняються за рахунок такого майна.

Витрати, пов'язані з провадженням у справі про неплатоспроможність, а саме витрати на оплату судового збору, сплату винагороди й відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних із виконанням своїх повноважень, оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу, а також витрати на проведення аукціону відшкодовуються у повному обсязі до задоволення вимог кредиторів.

Існує встановлена законодавством черговість задоволення вимог кредиторів, включених до реєстру вимог кредиторів.

Черговість задоволення вимог кредиторів:

Перша черга – задовольняються вимоги до боржника щодо сплати аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

Друга черга – задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та проводяться розрахунки з іншими кредиторами;

Третя черга – сплачуються неустойки (штраф, пеня), внесені до реєстру вимог кредиторів.

Варто зазначити, що вимоги кожної наступної черги задовольняються за рахунок коштів від продажу майна боржника після повного задоволення вимог попередньої черги, крім установлених випадків.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно до суми вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги.

Не задоволені за рахунок реалізації предмета застави вимоги кредиторів за зобов'язаннями боржника, забезпеченими заставою майна, задовольняються у другу чергу.

Після закінчення процедури погашення боргів боржника господарський суд постановляє ухвалу про завершення процедури погашення боргів боржника та закриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Закриття провадження у справі про банкрутство

У разі постановлення ухвали про завершення процедури погашення боргів боржника та закриття провадження у справі про неплатоспроможність господарський суд ухвалює рішення про звільнення боржника – фізичної особи від боргів.

Після завершення судових процедур у справі про неплатоспроможність фізична особа не звільняється від подальшого виконання певних вимог кредиторів, а саме:

- 1) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;
- 2) сплати аліментів;
- 3) виконання інших вимог, які нерозривно пов'язані з особистістю фізичної особи (ч. 2 ст. 134 КзПБ).

Закриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи має негативні наслідки стосовно самої особи.

Стаття 135 КзПБ визначає обмеження, які настають для особи, яку

визнано банкрутом.

Обмеження стосовно фізичних осіб, визнаних банкрутом:

- протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом не може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність за її заявою;
- протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом така особа зобов'язана перед укладенням договорів (позики, кредитних договорів, договорів поруки чи договорів застави) письмово повідомляти про факт своєї неплатоспроможності інші сторони таких договорів;
- протягом трьох років після визнання фізичної особи банкрутом вона не може вважатися такою, яка має бездоганну репутацію.

Питання для самоперевірки:

1. Правове регулювання відносин, пов'язаних з відновленням платоспроможності боржника та банкрутством.
2. Поняття неплатоспроможності.
3. Поняття банкрутства та підстави застосування процедури банкрутства.
4. Характеристика сторін процедури банкрутства. Конкурсні та поточні кредитори: правова характеристика.
5. Правовий статус комітету кредиторів, порядок його формування.
6. Заходи щодо запобігання банкрутству боржника.
8. Позасудові процедури.
7. Підстави порушення справи про банкрутство.
8. Проведення у справах про банкрутство, характеристика його основних стадій.
9. Санація. План санації: порядок складання та затвердження.
12. Ліквідаційна процедура.
10. Наслідки визнання боржника банкрутом. Черговість задоволення вимог кредиторів.
11. Мирова угода у справі про банкрутство.
15. Припинення провадження у справі про банкрутство.
12. Проведення у справах про банкрутства фізичної особи-підприємця

ТЕМА 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 10.1. Поняття та види фінансової діяльності.
- 10.2. Правовий статус банків і банківської діяльності.
- 10.3. Правові основи страхової діяльності.
- 10.4. Правові основи аудиторської діяльності.

10.1. Поняття та види фінансової діяльності

Фінансова діяльність у сфері господарювання – це діяльність, пов'язана з обігом коштів (фінансів). Вона може здійснюватися суб'єктами господарювання на професійних засадах з метою задоволення відповідних потреб інших осіб (професійна фінансова діяльність). Особливостям правового регулювання фінансової діяльності присвячена гл. 35 Господарського кодексу України.

Згідно з ч. 2 ст. 333 Господарського кодексу України фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає:

- 1) грошове й інше фінансове посередництво;
- 2) страхування;
- 3) допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Грошове та інше фінансове посередництво – це діяльність, пов'язана з отриманням і перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями.

Страхованням у сфері господарювання – це діяльність, спрямована на покриття довготермінових і короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання.

Допоміжною діяльністю у сфері фінансів і страхування – це недержавне керування фінансовими ринками, біржові операції з фондовими цінностями, інші види діяльності (посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінювання страхового ризику та збитків, інші види допоміжної діяльності).

До фінансових установ, які надають фінансові послуги належать: банки, страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, лізингові компанії, фонди недержавного пенсійного забезпечення тощо.

Основними нормативними актами, що регулюють фінансову діяльність в Україні є: Господарський кодекс України, Закони України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV, «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III, «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР, «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 № 3480-IV, «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 року № 2908-III, «Про фінансовий лізинг» від 4 лютого 2021 року № 1201-IX та ін..

10.2. Правовий статус банків і банківської діяльності

Одним з видів фінансової діяльності є **банківська діяльність**, яка здійснюється організаціями зі спеціальним правовим статусом – банками.

Відповідно до п 12 ст. 2 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» **банківська діяльність** – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Згідно з ч. 1 ст. 344 ГК України, ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону.

Банки – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

До банківської системи входять:

1. *Національний банк України* – центральний банк України, центральний орган державного управління у сфері банківської діяльності. **Національний банк України** (ч. 1 ст. 335 ГКУ) – центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні.

2. *Комерційні банки* – організації, що безпосередньо здійснюють банківські операції; створюються в певних організаційно-правових нормах (публічного акціонерного товариства, пайового банку);

3. *Філії іноземних банків*, що створені і діють на території України.

4. *Державний банк* – це банк, сто (100) відсотків статутного капіталу якого належать державі (ст. 7 ЗУ «Про банки та банківську діяльність»). Створюється за рішенням Кабінету Міністрів України (ст. 337 ГКУ). Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України. Найменування державного банку повинно містити слово «державний». Органами управління державного банку є наглядова рада і правління банку. До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, призначені *Верховною Радою України, Президентом України і Кабінетом Міністрів України* у кількості п'ять членів від кожного відповідно. Термін повноважень членів наглядової ради державного банку п'ять років. **Членом наглядової ради державного банку** може бути громадянин України, який має вищу економічну або юридичну освіту, або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів та/або права і при цьому має досвід роботи в органі законодавчої влади чи на керівних посадах центральних органів виконавчої влади України.

5. *Кооперативні банки* – це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. (ст. 8 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» та 338 ГКУ). Відповідно до закону можуть створюватися *місцеві та центральні кооперативні*

банки. **Мінімальна кількість учасників місцевого** (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу.

Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Статутний капітал кооперативного банку, поділяється на паї. Рівень мінімального розміру встановлюється НБУ та на березень 2017 року не може бути меншим **500 млн. грн.**⁸

Залежно від комплексу банківських послуг, що надаються цими організаціями, розрізняють

а) *універсальні банки* (можуть здійснювати різні види банківської діяльності та банківських операцій);

б) *спеціалізовані*, а саме; ощадні, іпотечні, інвестиційні, розрахункові (клірингові). Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Банки створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Фінансове посередництво здійснюється банками у формі банківських операцій (ст. 339 ГКУ). **Основними видами банківських операцій є:**

– **депозитні** (ст. 340 ГКУ) – полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається у письмовій формі.

– **розрахункові** (ст. 341 ГКУ) – спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері.

⁸ Ст. 31 ЗУ «Про банки та банківську діяльність» **мінімальний розмір статутного капіталу** на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень.

– **кредитні** (ст. 345 ГКУ) – полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції,

– **факторингові** – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів

– **лізингові операції** – банки мають право придбавати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у лізинг

Правове регулювання банківської діяльності здійснюється за допомогою:

1. Господарського Кодексу (ст. 334-351);

2. Цивільний Кодекс (Гл. 71-74);

3. ЗУ «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV (містить 74 статті): визначає правовий статус Нацбанку, в тому числі розмір і джерела формування статутного капіталу, функції, керівні органи, операції, організаційні основи та структуру, повноваження НБУ (щодо здійснення грошово-кредитної політики, управління готівковим грошовим обігом, організації розрахунків та грошового обігу, банківського контролю і банківського нагляду, організації банківської статистики), основи взаємовідносини ПБУ з вищими органами держави;

4. «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (містить 79 статей): визначає правовий статус комерційних банків (поняття, види та організаційно-правові форми банків, порядок їх створення та ліцензування діяльності, вимоги до активів банку, банківських операцій, порядок управління банками, вимоги до їх посадових осіб, засади державного регулювання банківської діяльності, порядок призначення тимчасової адміністрації та ліквідації банків);

5. Підзаконні нормативно-правові акти Національного банку України та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

10.3. Правові основи страхової діяльності

Різновидом фінансової діяльності є страхування. Це – професійна діяльність спеціалізованих організацій (страхових компаній або страховиків) щодо падання учасникам відносин у сфері господарювання (страхувальникам) страхових послуг, спрямованих на захист їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування страхових випадків за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Залежно від підстав надання страхових послуг розрізняють:

– *добровільне* – здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком (страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування здоров'я на випадок хвороби; страхування наземного транспорту (крім залізничного), страхування повітряного транспорту; страхування інвестицій, медичних витрат тощо (ст. 6 ЗУ «Про страхування»).

– *обов'язкове страхування* – здійснюється на основі закону (медичне страхування, страхування спортсменів вищих категорій, страхування життя і

здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини, особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, авіаційне страхування цивільної авіації, страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну тощо ст. 7 ЗУ «Про страхування»). Всього законодавством передбачено 40 видів обов'язкового страхування.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Страховий ризик – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Страхова виплата – грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Франшиза – частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Основними учасниками правовідносин у сфері страхування є страховики (суб'єкти страхової діяльності), страхувальники (особи, яким надаються страхові послуги), спеціально уповноважений державний орган у сфері страхування як різновиду фінансових послуг (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг).

Види договору страхування (ст. 4 ЗУ «Про страхування»):

- *особисте страхування* – пов'язане з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням;
- *майнове страхування* – пов'язане з володінням, користуванням і розпорядженням майном;
- *страхування відповідальності* – пов'язане з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі.

Страхування у сфері господарювання регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких:

1. Господарський кодекс: містить положення щодо страхування як різновиду фінансової діяльності (ст. 252), суб'єктів такої діяльності (ст. 353), законодавство про страхування у сфері господарювання (ст. 355);

2. Цивільний кодекс України: глава 67 (статті 979-999) регулює договірні відносини щодо страхування;

3. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР (в ред. Закону від 11.08.2013) встановлює вимоги щодо страховиків, їх майнових активів, здійснюваних ними операцій, державного регулювання сфери страхування та ін.;

4. Акти Уряду;

5. Відомчі нормативно-правові акти.

10.4. Правові основи аудиторської діяльності

Аудит (ст. 3 ЗУ «Про аудиторську діяльність») – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими організаціями, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення.

У сфері господарювання значна роль належить **аудиторській діяльності**, яка визначається ч. 1 ст. 4 Закону «Про аудиторську діяльність» (в редакції Закону від 14.09.2006 р. № 140-V) як підприємницька діяльність, яка включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг.

До організаційного забезпечення аудиту відносять:

- легалізацію аудиторської фірми (аудитора) шляхом державної реєстрації;
- сертифікацію аудиторів;
- ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів, які одноособово надають аудиторські послуги.

Методичне забезпечення аудиту включає в себе:

- розроблення і затвердження програми підготовки аудиторів;
- затвердження норм і стандартів аудиту.

Своєю чергою ч. 2 ст. 4 названого Закону закріплюється зміст поняття «аудит» – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах і відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.

За підставами проведення аудиту класифікують на:

1. добровільний – проводиться за ініціативою суб'єктів господарювання;
2. обов'язковий – проводиться у передбачених законом випадках, а саме для:

а) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

б) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств в та інших фінансових посередників;

в) емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів;

г) в інших випадках, передбачених законами України.

Аудитором може бути (ст. 4 ЗУ «Про аудиторську діяльність») фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України.

Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа-підприємець або у складі аудиторської фірми з дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа-підприємець лише після включення його до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів.

Аудиторам забороняється безпосередньо займатися іншими видами підприємницької діяльності, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав.

Аудиторська фірма – юридична особа, створена відповідно до законодавства, яка здійснює виключно аудиторську діяльність.

Право на здійснення аудиторської діяльності мають аудиторські фірми, включені до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів.

Загальний розмір частки засновників (учасників) аудиторської фірми, які не є аудиторами, у статутному капіталі не може перевищувати 30 відсотків.

Керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор.

Проведення аудиту є обов'язковим для (ст. 8 ЗУ «Про аудиторську діяльність»):

1) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності публічних акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

2) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, публічних акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів, які здійснюють публічне розміщення, та похідних (деривативів), а також при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Аудиторська палата України – самоврядний орган що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів (ч. 1 ст. 365 ГК).

Функції Аудиторської палати визначені ч. 3 ст. 14 Закону «Про аудиторську діяльність», відповідно до якої Аудиторська палата України:

– здійснює сертифікацію суб'єктів, що мають намір займатися аудиторською діяльністю;

- затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту;
- веде Реєстр аудиторських фірм та аудиторів, які одноособово надають аудиторські послуги;
- здійснює заходи із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок та організації контролю за якістю аудиторських послуг.

Згідно з ч. 2 ст. 362 ГК аудиторська діяльність регулюється Господарським кодексом, законом про аудиторську діяльність та іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Основним нормативно-правовим актом законодавства про аудиторську діяльність є Закон України від 22 квітня 1993 р. «Про аудиторську діяльність». Важливе значення для правового регулювання здійснення аудиту мають положення Закону України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Більш детально ці питання врегульовані Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, затвердженими Міністерством фінансів України.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під фінансовою діяльністю у сфері господарювання?
2. Якими нормативно-правовими актами регулюється фінансова діяльність в Україні?
3. Що Ви розумієте під банківською діяльністю? Що входить до банківської системи України?
4. Якими нормативно-правовими актами регулюється банківська діяльність в Україні?
5. Що Ви розумієте під страхуванням? Які існують форми страхування в Україні?
6. Що Ви розумієте під аудиторською діяльністю? Організаційне та методичне забезпечення аудиторської діяльності.
7. Як класифікують аудит за підставами проведення?
8. Хто може бути аудитором в Україні?
9. Що таке аудиторська фірма?
10. Поняття та функції аудиторської палати України.

ТЕМА 11. БАНКІВСЬКІ РАХУНКИ ТА РОЗРАХУНКИ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

11.1. Банківський рахунок. Види банківських рахунків.

11.2. Готівкові кошти на підприємстві. Умови обігу готівкових коштів.

11.3. Безготівкові форми оплати.

11.1. Банківський рахунок. Види банківських рахунків

Згідно зі ст. 342 Господарського кодексу України рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків *за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін*. Порядок відкриття рахунків в установах банків за межами України встановлюється законом.

Суб'єктам господарювання, які мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунків за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також інших розрахунків, пов'язаних з фінансовим забезпеченням їх діяльності.

Суб'єкт підприємництва має право відкривати рахунки для зберігання грошових коштів, здійснення всіх видів операцій у будь-яких банках України та інших держав за своїм вибором і за згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Основним законодавчим актом, яким регламентуються відносини у сфері безготівкових розрахунків, є Закон України «Про платіжні послуги». Відповідно до ст. 10 цього Закону банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам – інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам). Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом – власником рахунка.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору.

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать:

1) *рахунки за спеціальними режимами* їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;

2) *поточні рахунки типу «Н»*, що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

3) *поточні рахунки типу «П»*, що відкриваються в національній валюті постійним представництвом;

4) *поточні (накопичувальні) рахунки* виборчих фондів та фонду референдуму;

5) *інвестиційні рахунки*, що відкриваються нерезидентам-інвесторам в уповноважених банках України⁹. для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів (відкриваються банками в Національному банку України).

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Особливості режимів функціонування вкладних (депозитних), поточних та кореспондентських рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України й договорами, що укладаються клієнтами й обслуговуваними їх банками.

11.2. Готівкові кошти на підприємстві. Умови обігу готівкових коштів

Слова «нал» і «безнал» вже міцно закріпилися у нашому лексиконі. Сьогодні кожен, хто прямо або опосередковано пов'язаний з бізнесом, чудово знає, що вони означають і що між першим і другим, є «дві великі різниці». Оскільки **готівкові кошти** – це кошти, що реально існують, а **безготівкові кошти** – це кошти, які існують у вигляді запису про те, що вони існують.

У процесі господарської діяльності підприємства здійснюють розрахунки з іншими підприємствами, переважно у безготівковій формі (шляхом перерахування коштів з рахунку банку свого підприємства на відповідні рахунки іншого підприємства), а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України.

Готівкові розрахунки – це спосіб здійснення розрахунків, за якого платіж проводиться паперовими грошима або металевою монетою.

Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів. Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку. Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в

⁹ **Уповноважений банк** – банк, що має генеральну ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

безготівковій формі через банки або небанківські фінансові установи.¹⁰ *Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується. Гранична сума готівкового розрахунку, тобто сума розрахунків готівкою підприємств (підприємців) між собою протягом одного дня встановлена постановою Правління Національного банку України від 29.12.2017 № 148, становить 10000 (десять тисяч) гривень.*

Платежі понад установлені граничні суми проводяться

Зазначені обмеження не поширюються на:

- а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;
- б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;
- в) розрахунки підприємств (підприємців) за спожиту ними електроенергію;
- г) використання коштів, виданих на відрядження;

Згідно з вимогами зазначеної Постанови № 148 з 1 січня 2018 року готівкові розрахунки між фізичною особою та підприємством (підприємцем) за товари (роботи, послуги) не мають перевищувати 50 000 гривень. Крім того, фізичні особи між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, можуть розраховуватися готівкою в розмірі не більше **50 000 гривень**.

Якщо сума договору перевищує обмеження, розрахунки слід здійснювати в безготівковій формі.

Зробити це можна буде декількома способами:

- покупець перераховує необхідну суму зі свого рахунка на рахунок продавця;
- покупець вносить потрібну суму готівкою на рахунок продавця через касу банку;
- покупець перераховує гроші на депозит нотаріуса, а той переводить їх продавцю.

Якщо підприємства (підприємці) та фізичні особи здійснюють готівкові розрахунки без відкриття поточного рахунку шляхом унесення до банків готівки для подальшого її перерахування на рахунки інших підприємств (підприємців) або фізичних осіб, то такі розрахунки для платників коштів є *готівковими*, а для отримувачів коштів *безготівковими*.

Статтею 163¹⁵ КпАП передбачено відповідальність за недотримання норм щодо граничних сум розрахунків. Перевищення граничних сум розрахунків готівкою тягне за собою накладення штрафу на фізичну особу – підприємця, посадових осіб юридичної особи від 100 до 200 НМДГ¹¹ (від 1700 до 3400 грн).

¹⁰ **Небанківська фінансова установа** – юридична особа, надає одну чи кілька фінансових послуг та яка внесена до Державного реєстру фінансових установ в установленому законодавством України порядку. До небанківських фінансових установ належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

¹¹ НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян становить 17 грн

Повторне порушення даної норми протягом року тягне за собою накладення штрафу від 500 до 1000 НМДГ (від 8 500 грн. до 17 000 грн.).

Виходячи з потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, установлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки).

Касою називається приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також прийому, видачі, зберігання наявних засобів, інших цінностей і касових документів.

Ліміт залишку готівки в касі (далі – ліміт каси) – це граничний розмір готівки, яка може залишатися в касі підприємства *у неробочий час*. Вся готівка, яка є в касі понад встановлений ліміт, в кінці дня обов'язково повинна бути здана в банк.

В межах ліміту можна залишати в касі певну суму готівки і мати можливість вільно і оперативно її використовувати на будь-які господарські цілі (розмінна монета в торговій точці, аванси на відрядження, господарські витрати).

Відокремлені підрозділи підприємств – юридичних осіб можуть здавати готівкову виручку (готівку) безпосередньо до кас таких юридичних осіб або до будь-якого банку для її переказу і зарахування на банківські рахунки зазначених юридичних осіб. За відсутності банків готівкова виручка (готівка) може здаватися до операторів поштового зв'язку для її переказу на банківські рахунки підприємства.

Здавання готівкової виручки (готівки) здійснюється самостійно або через відповідні служби, яким згідно із законодавством України надано право на перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад установлений ліміт каси **протягом трьох робочих днів**, включаючи день одержання готівки в банку. Для проведення цих виплат працівникам віддалених відокремлених підрозділів підприємств залізничного транспорту та морських портів готівка може зберігатися в їх касах понад установлений ліміт каси **протягом п'яти робочих днів**, включаючи день одержання готівки в банку. Суми готівки, що одержані в банку і не використані за призначенням протягом установлених вище строків, повертаються підприємством до банку не пізніше наступного робочого дня банку або можуть залишатися в його касі (у межах встановленого ліміту).

Пунктом 5.1 Положення № 637 визначено **три види строків здачі готівки**: щодня, на наступний робочий день і один раз на п'ять робочих днів.

Строки здавання підприємствами готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках визначаються підприємством і встановлюються за погодженням з відповідним банком (у якому відкрито рахунок підприємства, на який зараховуються кошти) відповідно до таких вимог:

а) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де є банки, – *щодня* (у день надходження готівкової виручки (готівки) до їх кас);

б) для підприємств, у яких час закінчення робочого дня (зміни), що встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками

змінності відповідно до законодавства України, не дає змогу забезпечити здавання готівкової виручки (готівки) в день її надходження, – *наступного за днем надходження* готівкової виручки (готівки) до каси дня;

в) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де немає банків, – не рідше ніж один *раз на п'ять робочих днів*.

Установлені згідно із зазначеними вимогами строки здавання готівкової виручки (готівки) підприємствами узгоджуються з банком і визначаються в договорах банківського рахунка між підприємствами та банками.

Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то таке підприємство може в ці дні не здавати в установлені строки готівку.

Ліміт каси підприємства встановлюють самостійно, узгоджувати ліміт з банком не потрібно. Для затвердження ліміту каси видається наказ керівника підприємства. Цей наказ ґрунтується на розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується головним (старшим) бухгалтером та керівником підприємства. **Ліміт каси може встановлюватися за одним з трьох варіантів:**

1. Ліміт затверджується наказом керівника на підставі спеціального розрахунку (додаток 8 до Положення № 637). Див. приклад. Саме керівник підприємства (або уповноважена ним особа) приймає рішення, яким чином розраховувати ліміт каси: на підставі розрахунку *середньоденного надходження* готівки до каси або її *середньоденної видачі з каси* (п. 5.3 Положення № 637). Зазвичай обирається той спосіб, який дасть найбільший розмір ліміту каси;

Для розрахунку ліміту каси беруть показники готівкової виручки (вибуття готівки) за будь-які три місяці підряд з дванадцяти місяців, попередніх моменту встановлення ліміту (п. 5.4).

2. Ліміт затверджується наказом керівника у розмірі не більше десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, за умови, що середньоденні касові обороти не перевищують десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наразі це 170 грн. Наприклад, якщо середньоденний касовий оборот становить 50 грн, підприємство має право встановити ліміт каси на рівні 170 грн (п. 5.4 Положення № 637).

3. Наказ про затвердження ліміту каси не видається взагалі, в результаті чого ліміт каси вважається *нульовим*. Про це треба пам'ятати, якщо ліміт каси не встановлено, а касові операції проводяться. У цьому випадку абсолютно вся готівка має або витратитися з каси протягом дня, або здаватися в банк.

Готівкові надходження у касу, які враховуються для визначення ліміту каси – це:

– *фактично одержані готівкові кошти* від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

– *позареалізаційні надходження* – це надходження від операцій, що безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна (включаючи основні засоби, нематеріальні активи, продукцію допоміжного та обслуговуючого виробництва), у тому числі погашення дебіторської заборгованості, заборгованості за позиками (поворотна фінансова допомога), безоплатно одержані кошти, відшкодування матеріальних збитків, внески до статутного капіталу, платежі за надане в лізинг (оренду) майно, роялті, дохід (проценти) від володіння корпоративними правами, повернення

невикористаних підзвітних сум, інші надходження (наприклад, грошові кошти, що поступили з філії в головну касу).

Якщо підприємство не має затвердженого ліміту (чи прогнозного, або постійного), його вважають рівним нулю (п. 5.9 Положення № 637).

Для кожного підприємства та його відокремленого підрозділу складається окремий розрахунок встановлення ліміту залишку готівки в касі.

Релігійним організаціям (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади), які не здійснюють виробничої або іншого виду підприємницької діяльності, **ліміт каси та строки здавання готівки не встановлюються.**

Відповідальність за перевищення ліміту. Оскільки встановлення ліміту каси – справа добровільна, то сам факт його відсутності ніякої відповідальності не спричиняє. Наслідки виникають, коли виявляють перевищення ліміту.

Штраф у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожен день перевищення ліміту (абзац 2 п. 1 Указу № 436/95). А до посадовців можуть застосовувати також адміністративний штраф – від 136 до 255 грн (ст. 164-2 КУпроАП).

Форми готівкових розрахунків:

- розрахунки з використанням реєстраторів розрахункових операцій (далі – РРО), тобто пристроїв або програмно-технічних комплексів з реалізованими фіскальними функціями.
- розрахунки з використанням розрахункової книжки;
- розрахунки з використанням видаткового касового ордера;
- розрахунки з використанням прибуткового касового ордера;
- розрахунки з використанням товарного чека.

11.3. Безготівкові форми оплати

Безготівкові розрахунки – це спосіб прийому-передачі грошового еквівалента без участі готівки, тобто за допомогою банківських перерахувань визначеної суми з рахунку платника на рахунок одержувача.

Безготівкові розрахунки відповідно до ч. 3 ст. 341 ГКУ можуть здійснюватися у формі: платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

При здійсненні розрахункових операцій підприємства можуть використовувати такі розрахункові документи:

- меморіальний ордер;
- платіжне доручення;
- платіжна вимога-доручення;
- платіжна вимога;
- розрахунковий чек;
- акредитив;
- банківські платіжні картки.

Підприємство для здійснення розрахунків самостійно обирає передбачені платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначає їх під час укладення договорів.

Меморіальний ордер розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунка платника і внутрішньобанківських операцій.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок одержувача.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями

1 – передача платником в банк платіжного доручення на право списання суми платежу на користь одержувача грошових коштів;

2 – отримання платником виписки банку з його поточного рахунка про списання грошових коштів на користь одержувача;

3 – передача платіжного доручення (повідомлення) про зарахування платежу на поточний рахунок одержувача (передача платіжного доручення може здійснюватися через національну систему електронних платежів (НСЕП); через внутрішньобанківську платіжну систему (ВБПС) – якщо установи входять в систему одного банку; просто в банк одержувача при прямих відносинах між банками (ПОМБ);

4 – отримання одержувачем виписки банку з його поточного рахунка про зарахування на його рахунок грошових коштів.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ № 252		0410001	
від «01» серпня 2000 р.		Одержано банком " " " р.	
Платник ПП «АЛЬФА»	Код за ЄДРПОУ 20480130	код банку	ДЕБЕТ СУМА
Банк платника Стороння фінансова компанія «Варіант» в м. Києві	3224822	рах. № 260000982024	1000.00
Одержувач УДПС «КРЕДИТ» Видати: Командовану Кирилу Дмитровичу Завантажити відомості	КРЕДИТ	Код за ЄДРПОУ 32179823	
Банк платника Головне відділення «АВАНТ» в м. Києві	322015	рах. № 260025921521	
Сума літерами			
Призначення платежу		Проведено банком	
Зарахування коштів за л/п № 2000 р. Петренко Б.О.		" " " р.	
Підпис платника Золотого Сергія Сергійовича Провідник територіального відділу		Підпис банку Хорин О.В. Хорин О.В.	

Отже, **платіжне доручення** являє собою наказ підприємства або організації банку, що його обслуговує, про перерахування (переказ) певної суми коштів зі свого поточного рахунку на рахунок постачальника або іншого одержувача, зокрема бюджету, загальнодержавного цільового фонду тощо. Доручення виписується на бланку стандартної форми, де зазначаються: одержувач коштів, його адреса, найменування і місце розташування банку, в якому йому відкрито рахунок, вид платежу (найменування товарів, робіт, послуг, інших платежів, за які перераховуються кошти), сума платежу.

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, що містить вимогу отримувача безпосередньо до платника сплатити суму коштів та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми коштів зі свого рахунка на рахунок отримувача;

складається з двох частин:

верхньої – вимоги одержувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок одержувача.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями

1 – передача постачальником покупцю документів на відвантаження або передачу товарів, актів виконаних робіт або наданих послуг, а також платіжні вимоги-доручення, відправлені ним особисто покупцю або через банк;

2 – дооформлення покупцем платіжної вимоги-доручення і передача її в банк (банк платника);

3 – банк платника здійснює платіж з врученням виписки з поточного рахунка про списання грошових коштів з його рахунка й надсилає документи в банк постачальника;

4 – банк постачальника здійснює зарахування грошових коштів на поточний рахунок постачальника з врученням йому виписки з його поточного рахунка про отримання грошових коштів.

Отже, **платіжна вимога-доручення** – це комбінований документ, який складається з двох частин. *Перша частина* – це вимога постачальника

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ № 37		0410002	
від «21» серпня 2000 р.		Одержано банком «__» _____ р.	
Платник ПП «АВТ-86»	Код за ЄДРПОУ 29450130	код банку	ДЕБЕТ СУМА
Банк платника Співробітницький фінансово-кредитний об'єднання В.М. Київ	3224822	рах. №	260000582024 600000
Одержувач ТОВ «Сігма»	Код за ЄДРПОУ 21570554	код банку	КРЕДИТ
Банк платника Господнє відділення Промисловості В.М. Київ	322012	рах. №	260025021751
Призначення платежу За ордеру на списання за вилучення 2000 р. згідно з договором № 78 від 10.06.2000 р. р.ч. ПДВ – 100000 грн.			
Підпис одержувача		ДЕБЕТ	СУМА
Сума до оплати (словами)		рах. №	
		КРЕДИТ	
		рах. №	
		рах. №	
Підписи платника		Проведено банком «__» _____ р. Підпис банку	

(одержувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому згідно з договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг); у ній вказуються найменування та адреси постачальника і платника, найменування і місце розташування банку постачальника і банку платника, найменування товару (робіт, послуг), сума коштів, яку повинен перерахувати платник. **Друга частина** платіжної вимоги-доручення – це доручення платника своєму банку про перерахування з його рахунку коштів на рахунок одержувача. Платіжна вимога-доручення заповнюється постачальником (заповнюється перша частина) і надсилається покупцеві безпосередньо у комплекті з розрахунковими і відвантажувальними документами, які передбачені угодою сторін (доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника на договірних умовах). У разі згоди оплатити платіжну вимогу-доручення платник заповнює другу частину цього документа і здає його (за наявності грошей на поточному рахунку) в обслуговуючий банк для перерахування коштів.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем. Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Платіжні вимоги-доручення застосовуються переважно в тих сферах народного господарства, де суму платежу сторони не можуть визначити при укладенні договору. Так, платіжні вимоги доручення широко використовуються у сфері електро-, тепло- та водопостачання, де сума щомісячного платежу визначається обсягами спожитих послуг.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Платіжна вимога – це платіжний документ, який використовується для здійснення примусового списання (стягнення) коштів з рахунків платників стягувачами, яким закон надає право таких дій. Операції з примусового стягнення банки, виконують лише на підставі виконавчих документів, рішень контролюючих (податкових) органів та визнаних претензій до власників банківських рахунків, і в межах залишку коштів на цих рахунках. Платіжна вимога вміщує реквізити, які несуть інформацію

0410007

Одержано банком
" " 200 р.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА № 19 .
від " 24 " січня 2008 р.

Платник **ВО "Росток"**

Код за ЄДРПОУ **00547038**

		ДЕБЕТ	СУМА
Банк платника	код банку		
АКБ "Пріоритет" в м. Київ	340560	26003404705507	5400,00
Одержувач ВДВС Шевченківського РУЮ в м. Києві		КРЕДИТ	
Код за ЄДРПОУ			
26084907			
Банк одержувача	код банку		
АКБ "Славутич" в м. Київ	421080	26080041050254	

Сума літерами
П'ять тисяч чотиреста грн. 00 коп.

Призначення платежу
Згідно наказу №14/305 від 05.01.2008 року, Господарського суду м. Києва згідно ст. 5, 50, 63, 64, 46 ЗУ "Про виконавче провадження" про стягнення 5131,60 грн. на користь ТОВ "Стіль-Дизайн" та в'збір згідно пост. б/н від 11.01.2008 року у сумі 268,40 грн. Всього: 5400,00 грн.

Проведено банком
" " 200 р.
Підпис банку

= Чанрун
= Шапренко

М.П.

про стягувана, платника, їх банки, суму, яка підлягає безспірному списанню, а також про характер стягнення (призначення платежу). Обов'язковою умовою виконання банком безспірного стягнення є подача стягувачем разом з платіжною вимогою документів, які є законною підставою для здійснення примусового списання коштів.

Відповідно до статті 1071 Цивільного кодексу України, кошти можуть бути списані з рахунка клієнта без його доручення на підставі рішення суду.

Розрахунковий чек – документ, що містить розпорядження власника рахунку (чекодавця) [нічим необумовлене] установі банку-емітента (банку, що видає чек або чекову книжку), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю (отримувачу коштів за чеком) зазначену в чеку суму коштів. Чеки часто використовуються для розрахунків з юридичними і фізичними особами за отримані товари, виконані роботи, надані послуги з метою скорочення розрахунків готівкою.

При розрахунках чеками в економічні відносини між собою вступають такі суб'єкти:

- *чекодавець* – юридична або фізична особа, яка здійснює оплату за допомогою чеку та підписує його;
- *чекотримач* – підприємство, яке є одержувачем коштів за чеком;
- *банк-емітент* – банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) підприємству або фізичній особі.

Чек включає такі

реквізити:

- а) назву банку-емітента і його номер МФО;
- б) ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя за єдиним державним реєстром підприємств та організацій України;
- в) назву чекодержателя;
- г) доручення чекодавця банку-емітенту;
- д) призначення платежу;
- е) число, місяць та рік складання чека;
- є) підписи чекодавця та відбиток печатки.

КОРИНЕЦЬ РОЗРАХУНКОВОГО ЧЕКА		ПСП "Маяк" <small>(наказувач)</small>			
Серія МК № 005140	Идентифікаційний код 14063932	РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК АКБ "Злагода", 351083			
"2" березня 2009 р. <small>(дата складання)</small>	Серія МК	№ 005140	Д-т рах. № 26046200380020		
ТОВ "Техмонтажналадка" <small>висту</small>	на 20000,00 <small>(сума цифрами)</small>	Кр-т рах. № 260040133124	на "2" березня 2009 р.		
за послуги <small>(платити за що)</small>	Підпис банку				
<small>(№ і / дата документа)</small>	Кому ТОВ "Техмонтажналадка" <small>(назва чекодержателя)</small>				
Залишок ліміту 50000,00	Сплатити за цим чеком Оплата за надані послуги.				
Списано за цим чеком 20000,00	Акт №2 від 28 лютого 2009 року <small>(за що, зачепи по дати документа)</small>				
Залишок ліміту до наступного чека 30000,00	Сума словами Двадцять тисяч гривень				
Сума словами Тридцять тисяч гривень	Місце складання чека Харків				
	Дата "2" березня 2009 р. Підпис чекодавця Підпис				
	М. П.				
	Серійний №	Рахунок №	Сума	МФО Банку	Текст
	005140	26046200380020	20000,00	351083	

Чек, на якому відсутній будь-який із зазначених реквізитів, вважається недійсним і повертається банку чекодавця без виконання.

Чекові книжки виготовляються на дворічній Банкнотномонетному дворі Національного банку України і вміщують у собі 10, 20 та 25 зброшурованих розрахункових чеків.

РОЗРАХУНКОВА ЧЕКОВА КНИЖКА
на 25 розрахункових чеків
(місце для штампа банку)

Чекові книжки є бланками суворої звітності. Для чекових книжок встановлено термін дії-один рік.

ЗБЕРІГАТИ ПІД КЛЮЧЕМ У НАДІЙНОМУ МІСЦІ

Зворотна сторона розрахункової чекової книжки (додаток № 10)

Ця книжка дійсна по двадцять п'ять "25" травня 2009 р.
(число словами) (цифрами) (місяць літерами)

Уміщує розрахункові чеки з № 005140 по № 005164
 Видана ПСП "Маяк" Валківського району Харківської області
 за особовим рахунком № 26046200380020
 для розрахунків з різними організаціями
 на загальну суму ліміту 50000 грн 00 коп П'ятдесят тисяч грн 00 коп.
(цифрами) (сума словами)

Дата видачі "20" лютого 2009 р. Печатка банку АКБ банк
(місяць літерами) (місто) (підпис банку)
Валки

Термін дії чекової книжки – **один рік**, розрахункового чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, – **три місяці з дня їх видачі**. День оформлення чекової книжки або розрахункового чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і не оплачуються.

Мало поширеною в Україні, але загальноприйнятою у світовій практиці формою розрахунків акредитивна. При цій формі банк за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

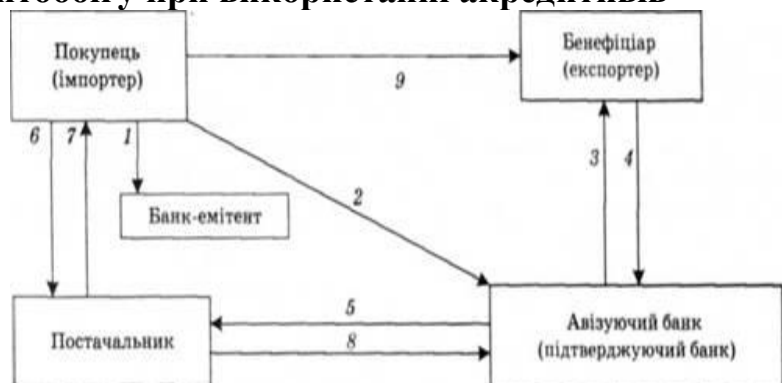
Акредитив – це форма безготівкових розрахунків, за якої клієнт-заявник акредитива доручає банку, що його обслуговує: виконати платіж бенефіціару (постачальнику) за товари, виконані роботи чи надані послуги.

Загалом в акредитивній формі розрахунків беруть участь:

- а) *заявник акредитива* (аплікант) – платник, який звернувся до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива;
- б) *банк-емітент* – банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнту;
- в) *бенефіціар* – юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).
- г) *виконуючий банк* – банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента проводить оплату документів, зазначених в акредитиві, тобто здійснює платіж за акредитивом.

Схема документообігу при використанні акредитивів

- 1 – заява на відкриття акредитива; 2 – повідомлення про відкриття акредитива; 3 – повідомлення експортера про відкриття акредитива; 4 – розпорядження про переказ акредитива на користь постачальника; 5 – повідомлення про відстрочку акредитива; 6 – відвантаження товару; 7 – передача транспортних

Строк дії акредитива в банку-емітенті встановлюється у межах 15-ти днів з дня його

документів відповідно до відкриття.

угоди;

8 – оплата на користь постачальника; 9 – відправка документів банку-емітента.

Керівник банку-емітента має право за поданням заявника акредитива у разі необхідності продовжити строк дії акредитива на 10 днів, якщо це викликано зміною умов поставки та відвантаження продукції. Банк-емітент, своєю чергою, повідомляє про це виконуючий банк, а останній – бенефіціара.

Умови та порядок проведення акредитивної форми розрахунків передбачаються у договорі між бенефіціаром і заявником акредитива.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

– **покритий акредитив**, при якому для здійснення платежів завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітентові або виконуючому банку;

– **непокритий акредитив**, оплата за яким, у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника, гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви бувають відкличні і безвідкличні.

Відкличний акредитив – акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром.

Безвідкличний акредитив – акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Інкасо – вид банківської операції, який полягає в отриманні банком грошей по різних документах (векселях, чеках тощо) від імені своїх клієнтів і зарахуванні їх в установленому порядку на рахунок отримувача коштів. На практиці інкасо використовуються при розрахунках з іноземними контрагентами.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Розрахунковий чек – документ, що містить розпорядження власника рахунку (чекодавця) [нічим необумовлене] установі банку-емітента (банку, що видає чек або чекову книжку), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю (отримувачу коштів за чеком) зазначену в чеку суму коштів. Чеки часто використовуються для розрахунків з юридичними і фізичними особами за отримані товари, виконані роботи, надані послуги з метою скорочення розрахунків готівкою.

Інкасо – вид банківської операції, який полягає в отриманні банком грошей по різних документах (векселях, чеках тощо) від імені своїх клієнтів і зарахуванні їх в установленому порядку на рахунок отримувача коштів. На практиці інкасо використовуються при розрахунках з іноземними контрагентами.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під банківським рахунком. Види банківських рахунків.
2. Яка різниця між депозитним і поточним рахунком?
3. Що Ви розумієте під готівковими розрахунками? Особливості використання готівки підприємствами в Україні.
4. Які терміни зберігання у своїй касі готівки підприємства.
5. Які строки здавання підприємствами готівкової виручки у банк.
6. Назвіть форми готівкових розрахунків.
7. Що Ви розумієте під безготівковими розрахунками?
8. Які розрахункові документи підприємства можуть використовувати при здійсненні розрахункових операцій?
9. Що таке розрахунковий чек?
10. Що Ви розумієте під акредитивом?
11. Що Ви розумієте під інкасо?
12. Чим відрізняється платіжне доручення від платіжної вимоги-доручення?

ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 12.1. Поняття, ознаки та види бірж.
- 12.2. Правове становище товарної біржі.
- 12.3. Особливості правового становища фондової біржі.
- 12.4. Посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами
- 12.5. Біржові фондові індекси.

12.1. Поняття, ознаки та види бірж

Універсальне поняття біржі в господарському законодавстві України відсутнє, оскільки правове становище двох основних видів бірж – фондової і товарної – регулюється різними нормативно-правовими актами – Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 року № 3480-IV і Законом України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 року № 1956-XII. У Господарському кодексі України положення про ці види бірж містяться в різних главах: про товару біржу – в четвертому параграфі «Біржова торгівля» глави 30 «Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності» (ст. 278-282), про фондову біржу – в параграфі 3 «Посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами. Фондова біржа» глави 35 «Особливості правового регулювання фінансової діяльності» (ст. 356-361). Аналіз положень зазначених законів та відповідних положень ГК України дозволяє виділити такі спільні кваліфікуючі **ознаки біржі будь-якого виду**:

- *корпоративні засади створення та діяльності* (організація корпоративного типу), що передбачає створення кількома (для фондової – щонайменше 20 особами, які після державної реєстрації біржі набувають статусу учасника біржі; управління біржею за допомогою системи органів, вищим з яких є загальні збори членів біржі);
- *спеціальний предмет діяльності*, некомерційної за своїм характером, – організація торгів на біржі, зосередження попиту та пропозиції на певне майно (продукцію, товари чи цінні папери), сприяння формуванню їх біржового курсу (шляхом біржового котирування цін на підставі реєстрації цін, що виникають стихійно на окремій біржі з урахуванням укладених біржових угод); збирання й обробка інформації товарів (цінних паперів), що допускаються до торгів на біржі, регулювання біржових операцій (порядку укладення біржових угод);
- заборона здійснювати комерційне посередництво;
- можливість отримання плати за послуги, що надаються біржею за встановленими нею цінами (відповідно до встановленого нею розміру плати) з метою забезпечення основної діяльності й покриття пов'язаних з нею витрат;
- наявність власного майна, що формується за рахунок внесків учасників та інших джерел, передбачених на підставі закону статутом біржі;
- обов'язковість двох локальних документів, на підставі яких функціонує біржа, – статуту біржі та правил біржової торгівлі;
- особливий порядок укладення угод на біржі, що визначаються правилами торгівлі на біржі, а також розгляду спорів, пов'язаних з біржовими угодами.

Узагальнення зазначених ознак дозволяє дати визначення **біржі** як некомерційної господарської організації корпоративного типу, що забезпечує організацію та проведення торгів на біржі й укладення за результатами торгів біржових угод, а також може надавати за плату пов'язані з основною діяльністю послуги (крім комерційного посередництва).

Умовами членства в біржі є сплата пайового (для засновників) або вступного (для інших членів біржі) внеску. Розмір внеску відповідає вартості біржового (брокерського) місця, що визначається виходячи з попиту та пропозиції на нього. Особа, що сплатила пайовий або вступний внесок, стає власником біржового місця, може здавати у найм свої членські права або продавати їх у встановленому біржею порядку.

Органами управління біржі є загальні збори її членів, біржовий комітет (рада біржі), виконавча дирекція. Контрольний орган – контрольно-ревізійна комісія. Функціональна структура біржі містить у собі спеціальні підрозділи: розрахункову палату, біржовий арбітраж¹², котирувальну комісію¹³ й інші підрозділи, необхідні для її діяльності. У структурі біржі можуть діяти до 40 різних комітетів або комісій.

Біржовими торгами є торги, що публічно і гласно проводяться в торговельних залах біржі за участі членів біржі по товарах, допущених до реалізації на біржі в порядку, встановленому правилами біржової торгівлі.

Біржовою операцією визнається угода, що відповідає сукупності зазначених нижче умов:

- а) якщо вона являє собою купівлю-продаж, поставку та обмін товарів, допущених до обігу на товарній біржі;
- б) якщо її учасниками є члени біржі;
- в) якщо вона подана до реєстрації та зареєстрована на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

Біржові операції дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам – громадянам, зареєстрованим на біржі відповідно до її статуту для виконання доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій. Угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі.

Біржові брокери – це фізичні особи, зареєстровані на біржі відповідно до її статуту, обов'язки яких полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів і поданні здійснюваних ними операцій для реєстрації на біржі.

¹² Біржовий арбітраж – це орган на біржі, який займається вирішенням спорів, що виникають з операцій та інших питань в процесі виконання Правил біржової торгівлі. Біржові спори розглядаються за заявами брокерів, клієнтів, інших учасників біржової торгівлі. Рішення приймається більшістю голосів арбітрів. Біржовий арбітраж розглядає розбіжності, що виникають між брокерами в процесі їх біржової діяльності, у разі, коли виникають спори з питань, що носять технічний характер, то формується арбітражна колегія.

¹³ **Котирувальна комісія** – утворюється для обліку цін попиту, пропозиції, а також визначення котирувальних (довідкових) цін і виконання інших функцій, пов'язаних з рухом цін на біржі;

Котирування – механізм визначення та/або фіксації ринкової ціни цінного паперу або іншого фінансового інструменту

Не можуть бути предметом біржової торгівлі речі, визначені індивідуальними ознаками, якщо вони не продаються як партія¹⁴, а також будь-які вживані товари¹⁵, включаючи транспортні засоби, та капітальні активи. Таке обмеження не поширюється на майно, яке відчужується з податкової застави, а також майно, конфісковане відповідно до закону.

Новими транспортними засобами вважаються:

а) *наземний транспортний засіб* – той, що вперше реєструється в Україні та має загальний наземний пробіг до **6 000 кілометрів**;

б) *судно* – те, що вперше реєструється в Україні та пройшло **не більше 100 годин** після першого введення такого судна в експлуатацію;

в) *літальний апарат* – той, що вперше реєструється в Україні та має налітний час до такої реєстрації, що **не перевищує 40 годин** після першого введення в експлуатацію. Налітним вважається час, який розраховується від блок-часу зльоту літального апарата до блок-часу його приземлення.

Залежно від виду майнових цінностей (цінні папери чи товари), щодо яких здійснюється організація та проведення торгів, розрізняють фондові біржі і товарні біржі.

Фондова біржа оперує цінними паперами, обіг яких не обмежений, а **товарна біржа** – традиційними видами майна (рухоме й нерухоме майно, що може вільно продаватися на конкурентних засадах).

У біржових торгах особисту участь приймають члени біржі або біржові брокери – фізичні особи, зареєстровані на біржі відповідно до її статуту; їх обов'язок полягає у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо проведення біржових операцій шляхом пошуку контрактів і в поданні здійснюваних ними операцій для реєстрації на біржі.

Сторонами біржових контрактів (біржових угод), укладених у результаті дій брокерів, є члени біржі та їх клієнти, що знаходяться в договірних відносинах із членами біржі або з їх брокерськими конторами. Біржові торговельні угоди укладаються при неодмінній участі біржі, але сама вона стороною в них бути не може.

Біржові угоди – це укладені учасниками біржової торгівлі договори (угоди) щодо біржового товару в ході біржової торгівлі. За своїм економічним змістом біржові угоди спрямовані на передачу майна у власність покупця. Юридично така передача оформляється договорами купівлі-продажу, постачання. Біржові угоди у принципі не відрізняються від угод, укладених поза біржею, але укладатися вони можуть тільки членами біржі або брокерами. Укладена під час біржових торгів угода повинна бути подана для реєстрації на біржі не пізніше наступного дня. Угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі і нотаріальному посвідченню не підлягає.

¹⁴ Партією товару вважається визначена кількість (але не менше двох одиниць) однорідних товарів одного або кількох найменувань, закуплених, відвантажених або отриманих одночасно за одним товарно-супровідним документом.

¹⁵ Уживаними товарами вважаються товари, що були у користуванні не менше року, транспортні засоби, які не підпадають під визначення нового транспортного засобу згідно із законом, а також будь-який капітальний актив, що був прийнятий в експлуатацію до його продажу.

Більшість біржових угод укладається за участю біржових посередників, що здійснюють дилерську або брокерську діяльність. У дилерській діяльності посередник, що отримує товар (цінні папери, стандартні контракти) з метою наступного перепродажу на біржі, діє від свого імені і за свій рахунок, стаючи стороною укладеного договору. У брокерській діяльності при здійсненні біржової угоди він виступає в інтересах клієнта. Діючи на підставі договору-доручення з клієнтом, посередник укладає біржову угоду від імені і за рахунок клієнта, а на підставі договору комісії – від свого імені, але за рахунок клієнта.

Залежно від характеру біржових угод виділяють:

- біржі реального товару, на яких предметом купівлі-продажу є реальний товар (як вироблений, так і намічений для виготовлення);
- ф'ючерсні, на яких здійснюється торгівля не реальними товарами, а контрактами на них;
- опціонні, предметом торгів на яких є тільки права на купівлю або продаж реальних товарів або контрактів на них у наступному періоді;
- комплексні, на яких укладаються угоди щодо реального товару, а також ф'ючерсні та опціонні угоди.

Залежно від ступеня відкритості (можливості участі в торгах) товарні біржі поділяються на:

- відкриті (публічні), на яких крім членів біржі в біржових операціях можуть брати участь і відвідувачі торгів (постійні і разові),
- закриті, на яких право участі в біржових торгах і укладання біржових угод мають лише члени цієї товарної біржі.

12.2. Правове становище товарної біржі

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про товарну біржу» товарна біржа - це юридична особа, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю та провадить професійну діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, професійну діяльність з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені чинним законодавством.

Правовий статус товарної біржі визначається Господарським кодексом України та Законом України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 № 1956-ХІІ.

Товарна біржа діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку із своїм найменуванням.

Товарна біржа створюється на основі добровільного об'єднання зацікавлених суб'єктів господарювання. Засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та управління, а також державні установи (організації), що перебувають на державному бюджеті.

На практиці товарні біржі створюються у формі акціонерного товариства приватного типу або у формі товариств з обмеженою відповідальністю з урахуванням особливостей, передбачених чинним законодавством.

Державна реєстрація товарної біржі здійснюється в порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб.

Товарна біржа здійснює свою діяльність за **принципами** рівноправності учасників біржових торгів, публічного проведення біржових торгів, застосування вільних (ринкових) цін.

Товарна біржа має право:

- встановлювати відповідно до законодавства власні обов'язкові для всіх учасників торгів, правила біржової торгівлі та біржового арбітражу;
- встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, розмір плати за послуги, що надаються біржею;
- встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, а також санкції за порушення статуту біржі і біржових правил;
- створювати підрозділи та затверджувати положення про них тощо.

Товарна біржа зобов'язана:

- створювати умови для проведення біржової торгівлі;
- регулювати біржові операції;
- регулювати ціни на товари, що допускаються до обороту на біржі;
- надавати членам і відвідувачам біржі організаційні, інформаційні та інші послуги;
- забезпечувати збір, обробку і поширення інформації, що стосується кон'юнктури ринку.

Правила біржової торгівлі розробляються відповідно до законодавства і є основним документом, що регламентує порядок здійснення біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів з цих питань, і затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або органом, ними уповноваженим.

Торгівля біржовими товарами проводиться у визначені дні за встановленими самою біржею правилами.

Товарні біржі можна класифікувати за різними критеріями.

Так, залежно від **характеру асортименту товарів товарні біржі поділяються:**

- на вузькоспеціалізовані (предметом торгівлі на таких біржах є один вид товарів);
- спеціалізовані (предметом біржової торгівлі є, як правило, однотипні групи товарів);
- універсальні (предметом торгівлі є широкий асортимент різноманітних товарів).

На товарних біржах здійснюються два основних види договорів: на реальний товар (spot) і строкові договори (futures).

Договори «спот» мають місце, коли продається-купується реально існуючий товар. Продавець заздалегідь завіз товар на склад біржі і отримав на це свідоцтво, яке потім, при здійсненні угоди купівлі-продажу, передається покупцю для оплати.

Договори на реальний товар можуть бути з негайним постачанням і з відстрочкою його постачання. Договори з відстрочкою постачання (товар

обов'язково буде доставлений в майбутньому) називаються **форвардними договорами**. *Об'єктом такого договору* може бути, наприклад, урожай майбутнього періоду.

Строкові (ф'ючерсні) договори мають об'єктом не реальний товар, а стандартні ф'ючерсні контракти, в яких уніфіковано якість і кількість товару, умови його постачання, платежу, упаковка і маркіровка.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) – договір між продавцем і покупцем про купівлю-продаж товару в майбутньому за узгодженою сьогодні ціною. Система гарантій, яка існує на ф'ючерсному ринку, забезпечує виконання зобов'язань. Оскільки *метою учасників ф'ючерсної торгівлі* є, як правило, не придбання товарів, а гра на різниці цін, то зобов'язання за ф'ючерсним контрактом виконується шляхом оплати або отримання різниці в ціні.

Особливим видом ф'ючерсного договору є опціон з премією, тобто договір з обмеженим, порівняно зі звичайним ф'ючерсним договором, ризиком. **Опціон** являє собою договірне зобов'язання купити або продати певний вид ф'ючерсного контракту за завчасно установленною ціною в межах узгодженого періоду. Сучасні ф'ючерсні договори здійснюються з метою спекуляції або страхування від цінкових ризиків (хеджування). Спекулятивні операції – це гра на підвищенні або на пониженні ціни контракту. *Хеджування* являє собою страхування від цінкових ризиків з метою уникнення втрат від зміни цін.

12.3. Особливості правового становища фондової біржі

Фондова біржа – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Вона створюється у формі господарського товариства, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до законів, а також статуту і правил фондової біржі.

Її правовий статус визначає Господарський кодекс України та Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 року № 3480-IV.

Фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, та провадить свою діяльність відповідно до Цивільного кодексу України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними цим Законом.

Фондова біржа утворюється не менше ніж **20 засновниками** – торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі. **Розмір статутного капіталу фондової біржі** має становити не менш як 15 мільйонів гривень. **Розмір власного капіталу фондової біржі**, що здійснює **клірингову діяльність**¹⁶ та розрахунки, має становити не менш як 25 мільйонів гривень [5].

¹⁶ **Клірингова діяльність** – діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення

Фондова біржа набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації. Державна реєстрація фондової біржі здійснюється в порядку, державної реєстрації юридичних осіб.

Фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі.

Фондова біржа створює організаційні умови для укладення договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом проведення біржових торгів і забезпечує контроль за їх виконанням із застосуванням відповідних заходів впливу.

Діяльність фондової біржі зупиняється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, якщо кількість її членів стала меншою за 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Організація та проведення біржових торгів може відбуватись у двох формах:

- у формі торгів «з голосу» за технологією одностороннього аукціону;
- з використанням СЕЛТ.

Торги «з голосу» проводяться в торговельних залах фондової біржі та її філій в установлені Правлінням біржі години.

Основою таких торгів є інформація біржового бюлетеня з пропозиціями на продаж. Учасник торгів, який пройшов обов'язкову реєстрацію отримує картку з його реєстраційним номером та біржовий бюлетень. Під час торгів їх учасники розміщуються в торговельній залі на спеціально відведених місцях. Оголошувати заявки та укладати угоди під час торгів «з голосу» можуть лише учасники біржових торгів, які отримали допуск до біржових торгів.

Система електронних торгів (СЕЛТ) є біржовою торговою системою, що надає можливість її учасникам подавати заявки та укладати угоди щодо цінних паперів без затримань в часі в межах торгового дня з віддалених робочих місць.

Організація торгівлі цінними паперами в СЕЛТ здійснюється з використанням двох технологій:

1. Безперервний подвійний аукціон – технологія укладання угод в СЕЛТ, яка передбачає безперервне співставлення зустрічних заявок учасників СЕЛТ по мірі їх надходження у відповідності з встановленою черговістю виконання заявок.

2. Односторонній аукціон (аукціон) – технологія укладання угод в СЕЛТ, яка передбачає надання учасниками аукціону конкурентних пропозицій на купівлю на замовлення ініціатора аукціону в порядку, який визначається Порядком проведення аукціону в СЕЛТ фондової біржі.

Учасники біржових торгів отримують доступ до СЕЛТ фондової біржі шляхом отримання статусу учасника СЕЛТ та підключення до системи в торговому режимі відповідно до Порядку одержання доступу до системи електронних торгів, який затверджується Біржовою радою.

12.4. Посередництво у здійсненні операцій з цінними паперами

Відповідно до ст. 356 ГК України **посередницькою діяльністю у сфері випуску та обігу цінних паперів** є підприємницька діяльність суб'єктів господарювання (торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності або яким така діяльність дозволена законом.

Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» зазначає, що професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами – господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками.

Торговець цінними паперами не може здійснювати торгівлю:

- 1) цінними паперами власного випуску;
- 2) акціями того емітента, у якого він безпосередньо або побічно володіє майном у розмірі понад *n'ять відсотків* статутного капіталу.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає: брокерську діяльність; дилерську діяльність; андеррайтинг; діяльність з управління цінними паперами.

Торговець цінними паперами може провадити *дилерську діяльність*, якщо має сплачений грошовими коштами статутний капітал у розмірі **не менш як 500 тисяч гривень**, *брокерську діяльність* – не менш як **1 мільйон гривень**, андеррайтинг або діяльність з управління цінними паперами – **не менш як 7 мільйонів гривень**.

У статутному капіталі торговця цінними паперами частка іншого торговця не може перевищувати **10 відсотків**. Торговцю цінними паперами забороняється перепродавати (обмінювати) цінні папери власного випуску.

Брокерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів *від свого імені* (від імені іншої особи), *за дорученням і за рахунок іншої особи*. Торговець цінними паперами може виступати поручителем або гарантом виконання зобов'язань перед третіми особами за договорами, що укладаються від імені клієнта такого торговця, отримуючи за це винагороду, що визначається договором торговця цінними паперами з клієнтом.

Дилерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів *від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу*, крім випадків, передбачених законом.

Андеррайтинг – це укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг,

пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

У світовому масштабі перші спроби проведення андеррайтингу цінних паперів були зроблені в Америці десь у 40-50-х роках минулого сторіччя. З того часу він зарекомендував себе як ефективний і зручний правовий механізм у процедурі розміщення цінних паперів.

Андеррайтером називають професійного учасника фондового ринку, торговця цінними паперами, який зобов'язується перед емітентом¹⁷ розмістити цінні папери останнього. Для того, щоб виконати це зобов'язання, андеррайтер, спільно з емітентом, розробляє стратегію розміщення цінних паперів, окреслює коло можливих інвесторів, планує проведення різного роду заходів, переговорів, роуд-шоу¹⁸ тощо. Завдяки досвіду професійної діяльності, андеррайтер має особливі знання про стан фондового ринку і головних його учасників, володіє інформацією, якої немає в емітента, і тому андеррайтер може відіграти в процесі розміщення цінних паперів важливу допоміжну і консультаційну роль. З цих же причин андеррайтер допомагає емітенту підготувати випуск цінних паперів – розробити відповідні документи, вести переговори з третіми особами і т. п. На кожному етапі розміщення андеррайтер виконує певні функції, використовуючи власні професійні знання, досвід роботи на фондовому ринку й ділову репутацію. Послуги андеррайтера полягають, окрім власне укладення правочинів про відчуження цінних паперів, у пошуку контрагентів і проведенні переговорів із ними, перевірці і підготовці документів, а також у здійсненні деяких інших фактичних дій. Якщо б емітент був впевнений, що сам може знайти надійних і вигідних інвесторів у свої цінні папери, а також правильно здійснити дії по офіційному оформленню емісії, він не звертався б до андеррайтера, оскільки міг би обійтися без його послуг, розмістивши випуск цінних паперів самостійно і з більшою вигодою, не сплачуючи посередникам. Професійна допомога андеррайтера необхідна не лише в укладенні правочинів по відчуженню цінних паперів, а й в аналітичних дослідженнях ринку, оформленні документообігу, проведенні переговорів тощо.

Андеррайтер відповідно до договору з емітентом може здійснювати:

- купівлю цінних паперів у емітента з подальшим їх перепродажем інвесторам;
- гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з подальшим перепродажем;
- продаж якомога більшої кількості цінних паперів, без зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані.

¹⁷ **Емітент** – підприємство, яке випускає (емітує) цінні папери для розвитку і фінансування своєї діяльності.

¹⁸ **Роуд-шоу** – серія зустрічей в різних містах, що дозволяють андеррайтерам і потенційним інвесторам задати керівництву компанії-емітента питання, про діяльність компанії, а також продажу її цінних паперів. Презентації можуть бути персональними і колективними. Роуд-шоу під час проведення публічного розміщення зазвичай проходять протягом 1-3 тижнів.

З метою організації публічного розміщення цінних паперів андеррайтери можуть укласти між собою договір про спільну діяльність.

Діяльність з управління цінними паперами – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, а також отриманими у процесі управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб.

Торговець цінними паперами, який провадить діяльність з управління цінними паперами, може надавати консультації, пов'язані з обслуговуванням установника управління.

Торговець цінними паперами має право укласти договори про управління цінними паперами з фізичними та юридичними особами.

Сума договору про управління цінними паперами з одним клієнтом – фізичною особою має становити не менше суми, еквівалентної *100 мінімальним заробітним платам*.

Без участі торговця цінними паперами можуть здійснюватися такі операції:

- розміщення емітентом власних цінних паперів;
- викупу та продажу емітентом власних цінних паперів;
- проведення розрахунків з використанням неемісійних цінних паперів;
- розміщення казначейських зобов'язань України;
- внесення цінних паперів до статутного (складеного) капіталу юридичних осіб;
- дарування цінних паперів;
- спадкування та правонаступництва цінних паперів;
- вчинення правочинів, пов'язаних з виконанням судових рішень;
- вчинення правочинів у процесі приватизації.

12.5. Біржові фондові індекси

Для якісної оцінки становища ринку цінних паперів і кількісної оцінки його динаміки зручно використовувати індекси, які є індикаторами ринку і відображають макроекономічні процеси. Під час нестабільності в економіці індекси падають, якщо ж спостерігається економічний ріст – індекси ростуть.

Залежно від вибору цінних паперів, інформація про які використовується для обчислення індексу, він може характеризувати *фондовий ринок в цілому, ринок груп цінних паперів* (ринок державних цінних паперів, ринок облігацій, ринок акцій і т.д.), *ринок цінних паперів галузі* (транспорту, телекомунікацій, нафтогазового комплексу і т.д.). Зіставлення динаміки поведінки цих індексів дає можливість спостерігати за змінами стану будь-якої галузі стосовно економіки в цілому.

Індекси розроблені для різних фінансових інструментів, таких як акції, боргові цінні папери, іноземна валюта та ін., проте індекси на акції (біржові фондові індекси) є найбільш відомими.

Біржові фондові індекси є середніми або середньозваженими показниками курсів цінних паперів, (як правило, акцій), що дають уяву про стан і динаміку фондового ринку.

Біржовий фондовий індекс – показник, який визначає зведений курс групи лістингових цінних паперів¹⁹, що котируються на фондовій біржі.

Більша половина фондових індексів належить до однієї з двох груп: капіталізовані і цінові індекси.

Капіталізовані індекси – це тип індексів, які вимірюють загальну капіталізацію підприємств, цінні папери яких використовуються для розрахунку індексу на конкретну дату. (Капіталізація – це добуток ринкової вартості цінних паперів і їх чисельності, що перебуває в обігу). До капіталізованих індексів належать індекси «Standart and Poors», зведений індекс Нью-Йоркської фондової біржі, індекси газети «Moskow News» тощо.

Цінові індекси вираховуються як середнє арифметичне вартості акцій компанії, що входять у базовий список індексу. До цінових індексів відносять індекс Доу-Джонса («Dow-Jones»), індекс фондової біржі у м. Токіо (Японський індекс Nikkei-225), Американської фондової біржі – AMEX та ін.

Біржові індекси є цифровими статистичними показниками, що виражають (у відсотках) послідовні зміни певних явищ і уже понад сто років використовують для інтегральної оцінки стану фінансового ринку. Інвесторів цікавить не лише динаміка цін на акції певної компанії, а й загальна тенденція всього ринку. Саме для цього практично всі біржі мають власні *системи агрегатних індексів*, які відображають рівень і динаміку цін на певний пакет акцій. Як правило, цей пакет складається з акцій компаній, що належать до різних галузей промисловості та фінансової сфери. При цьому акції мають входити до лістингу біржі, тобто внесені до переліку цінних паперів, що котируються на фондовій біржі.

Індекс – це відношення порівнюваної величини до певної величини, яку приймають за базу. Кожен індекс має такі характеристики:

1. *Список індексу* (набір акцій – представників).

2. *Базисне значення індексу* – це значення на початок розрахунку індексу, тобто на початок базисного періоду. Базою індексу є вибірка підприємств – емітентів, ринкові вартості акцій яких використовуються для розрахунку індексу. Підприємства, що входять до бази індексу, мають визначати розвиток галузі чи економіки в цілому, а також відрізнитись надійністю та стійкістю. Коливання цін на акції цих підприємств мають тісно взаємодіяти з загальними тенденціями зміни ринкових цін.

¹⁹ **Лістингові цінні папери** – цінні папери, які пройшли процедуру лістингу на фондовій біржі, внесені до біржового реєстру як такі, що відповідають лістинговим умовам та вимогам, установленим фондовою біржею. **Лістинг** – допуск цінних паперів до торгів на фондовій біржі або позабіржовій торговельній системі і здійснення попереднього і наступного контролю за відповідністю цінних паперів та їх емітентів умовам та вимогам, встановленим у правилах біржі або іншого організатора торгівлі.

3. *Статистична база* (дані про кількість акцій, показники фінансової звітності підприємств, емітентів тощо).

4. *Види ваг до курсових вартостей акцій* – це вид зважування, яке може проводитись за ринковою вартістю акцій або за ринковою капіталізацією корпорацій, що входять до бази індексу.

5. *Метод зведення до середнього* (метод усереднення) – це метод використання середніх арифметичних та середніх геометричних вибраних значень.

Біржові індекси іноді розраховуються як середньозважена величина, що визначається з урахуванням не тільки відносних змін, а й абсолютної ціни акцій компаній, які створюють *кошик індексу*. Для того щоб фондовий ринок більш точно відображав об'єктивні процеси на ринку цінних паперів, необхідно правильно використовувати методику розрахунку фондових індексів, розглядаючи яку, необхідно відповісти на такі запитання:

- за якими формулами вираховувати фондові індекси;
- яким вимогам має відповідати інформація, що використовується при розрахунку індексу;
- яким чином здійснюється коректування формул для розрахунку індексів у виникненні окремих корпоративних подій.

У світовій практиці використовують чотири методологічних прийоми для побудови опосередкованих індексів зміни курсів акцій, що ґрунтуються на розрахунках за відповідний період:

- 1) темпів зміни середньої арифметичної величини ціни акцій певної кількості вибраних корпорацій (індекс Доу-Джонса);
- 2) темпів зростання (зниження) середньозваженої (за кількістю акцій в обігу) ціни переважної більшості акцій корпорацій (індекси «Стандарт енд Пулз=Б&Р та «Уілшир-5000»);
- 3) середньоарифметичного значення темпів приросту (зниження) цін акцій (Торіх – Японія);
- 4) середньгеометричного значення темпів зміни цін акцій (індекс «Велью Лайн»).

Зміну значень індексів розглядають як показник попиту на ринку. Зростання чи падіння значення індексу на одному ринку часто впливає на стан попиту на іншому.

Фондові індекси дуже різноманітні, але всі вони узагальнюють ситуацію зі зміною курсової вартості тих чи інших цінних паперів.

Основні риси фондових індексів:

- 1) номенклатура цінних паперів (може визначатися як видами цінних паперів, що аналізуються, так і колом емітентів, які відрізняються, наприклад, за родом своєї діяльності або ще за якимись ознаками);
- 2) спосіб усереднення інформації;
- 3) курс, що вивчається (купівлі, продажу, середній);
- 4) база порівняння (якщо порівнюється поточний момент із попереднім, то такий індекс називають *ланцюговим*, якщо за певним часом – базисним).

Обмеження у використанні індексів:

- індекси демонструють лише кількісні зміни, але не відображають якісних аспектів, тобто не розкривають причин, що стоять за зміною цін;
- індекси не зберігають вартості утриманих сум, (не враховують дивіденду);
- потребують періодичного коригування компонентів;
- індексами можна маніпулювати;
- зміни в ринкових цінах акцій, які фіксуються фондовими індексами, приблизно відображають інтенсивність торгівлі акціями на ринку.

За територіальною ознакою фондові індекси поділяють на:

- інтернаціональні – характеризують стан світового фінансового ринку або його певні географічні сектори (Європу, Північну Америку, Далекий Схід тощо);
- національні – відображають активність національного ринку акцій;
- секторні – відображають стан певного внутрішнього ринку, наприклад, ринку акцій, що котируються на певній біржі;
- субсекторні – характеризують активність у певній галузі економіки.

Довідкова інформація. **Найвідоміші індекси світового фінансового ринку – це: Індекс Доу-Джонса** – історично перший і найбільш відомий понадбіржовий індекс, запропонований у 1884 р. Чарльзом Х. Доу і Едуардом Д. Джонсом. Розраховується за цінами акцій 12 найбільших американських компаній. З часом на зміну цьому індексу прийшла система індексів Доу-Джонса, яка сьогодні є системою 4-х самостійних індексів:

- промислового (Dow-Jones Industrial Average – DJIA);
- транспортного (Dow-Jones Industrial Average – DJTA);
- комунального (Dow-Jones Industrial Average – DJUA);
- комплексного (Dow-Jones Industrial Average – DJVA).

Кожний з цих індексів формується на основі цін на акції компанії-лідерів відповідних галузей економіки. Найбільш відомий із них – **промисловий (Dow-Jones Industrial Average – DJIA)** – розраховується як середня арифметична курсів першокласних акцій 30 найбільш промислових компаній. Реальне значення індикатора Доу-Джонса має сенс тільки тоді, коли порівнюється із значенням за попередній період. Котирується в пунктах (пункт = ~ 2,27 цента) та друкується щоранку в діловій пресі і фіксується на Нью-Йоркській фондовій біржі 7 разів: при відкритті, о 10, 11 годині ранку, о 12, 13, 14 годині дня і після закінчення біржового дня.

Транспортний індекс Доу-Джонса (Dow-Jones Industrial Average – DJTA) – це середній показник який характеризує рух цін на акції 20 транспортних корпорацій (авіакомпаній, автомобільних і залізничних компаній).

Комунальний індекс Доу-Джонса (Dow-Jones Industrial Average – DJUA) – середній показник руху курсів акцій 15 корпорацій, що займаються газо- та енергопостачанням.

Комплексний індекс Доу-Джонса (Dow-Jones Industrial Average – DJVA) – це агрегатний показник, який розраховується на основі промислового, транспортного і комунального індексів. Він відомий під назвою «Індекс-65».

Середні індикатори Доу-Джонса користуються найбільшою популярністю, але багато професійних інвесторів віддає перевагу індексам «Стандарт енд пур'з», вважаючи, що вони точніше відображають загальну динаміку курсів на фондовому ринку. До промислового індексу S&P включаються курси акцій 400 промислових фірм; до транспортного – курси акцій 20 транспортних компаній; індекс для електроенергетики і комунального господарства складається з курсів акцій 40 відповідних компаній; до фінансового індексу входять курси 40 акцій фінансових інститутів і, нарешті, у зведеному індексі представлені курси всіх 500 компаній.

Питання для самоперевірки:

1. Ознаки біржі. Як класифікуються біржі?
2. Чим відрізняється фондова біржа від товарної?
3. Що таке біржові торги та біржові операції.
4. Особливості біржових угод.
5. Які біржі виділяють залежно від характеру біржових угод?
6. Охарактеризуйте правовий статус товарної біржі.
7. Права та обов'язки товарної біржі.
8. Що таке правила біржової торгівлі?
9. Які існують види біржових угод?
10. Класифікація товарних бірж залежно від характеру асортименту товарів.
11. Які види договорів здійснюються на товарних біржах?
12. Чим ф'ючерсний контракт відрізняється від форвардного?
13. Що таке опціон?
14. Розкрийте процедуру проведення біржових торгів.
15. Особливості створення фондової біржі.
16. У яких формах може відбуватись організація та проведення біржових торгів?
17. Що Ви розумієте під посередницькою діяльністю у сфері випуску та обігу цінних паперів?
18. Що включає професійна діяльність з торгівлі цінними паперами відповідно ст. 17 ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок»?
19. Що Ви розумієте під брокерською діяльністю? Чим вона відрізняється від дилерської діяльності?
20. Що Ви розумієте під андерайтингом?
21. Що таке діяльність з управління цінними паперами?
22. Які операції можуть здійснюватися без участі торговця цінними паперами?
23. Що таке біржовий фондовий індекс?
24. Чим відрізняються капіталізовані індекси від цінових індексів?
25. Які основні риси фондових індексів?
26. Які існують обмеження у використанні біржових індексів?

ТЕМА 13. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 13.1. Поняття і регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).
- 13.2. Суб'єкти ЗЕД та правила ІНКОТЕРМС.
- 13.3. Ліцензування та квотування ЗЕД.

13.1. Поняття і регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД)

У ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: **зовнішньоекономічна діяльність** – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Тобто, – це діяльність щодо розвитку співробітництва з іншими державами у галузі торгівлі, економіки, техніки, культури, туризму.

Відповідно до ст. 377 Господарського Кодексу України під зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання розуміють господарську діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетину митного кордону України майном та (або) робочою силою.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється:

- Україною як державою в особі її органів в межах їх компетенції
- недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;
- самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Органами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є Верховна Рада України (ст. 9 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»), Кабінет міністрів України, Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, органи доходів і зборів, Антимонопольний комітет України, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі.

До органів місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю належать (ст. 9 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»):

- місцеві Ради народних депутатів України та їх виконавчі і розпорядчі органи;
- територіальні підрозділи (відділення) органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється за допомогою:

- законів України;
- передбачених в законах України актів тарифного і нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їх компетенції;

- економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України;
- рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України;
- угод, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і які не суперечать законам України.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ, який визначає принципи зовнішньоекономічної діяльності, окреслює коло її суб'єктів, називає види зовнішньоекономічної діяльності, закріплює основи її регулювання, передбачає встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності, містить норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності та захисту їх прав і інтересів.

Порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок, встановлює Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-ІV.

Важливе значення для регулювання окремих видів зовнішньоекономічної діяльності мають також Цивільний та Митний кодекси України; Закони України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р., «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. та «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р., «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 р., постанови Кабінету Міністрів України від 21 червня 1995 р. «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) та типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» від 21 червня 1995 р. та «Про затвердження Порядку ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 21 травня 2012 р., а також підзаконні нормативно-правові акти Міністерства економіки України.

13.2. Суб'єкти ЗЕД та правила ІНКОТЕРМС

Господарський кодекс України визнає суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності:

- а) суб'єктів господарювання, зазначених в пп. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГК:
 - господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;
 - громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.
- б) у зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в

Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 378 ГК).

При цьому всі зазначені суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які прямо не заборонені законами України її види незалежно від форми власності та інших ознак.

Фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними *цивільної дієздатності* згідно із законами України. Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їхніх установчих документів *з моменту набуття ними статусу* юридичної особи.

Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно із законами цих держав. Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України.

Господарська, в тому числі зовнішньоекономічна діяльність іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України, регулюється законами України щодо порядку здійснення іноземними особами господарської діяльності на території України. У разі якщо зазначена діяльність пов'язана з іноземними інвестиціями, вона регулюється відповідними законами України.

До видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать (ст. 4 ЗУ «Про Зовнішньоекономічну діяльність»):

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;
- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської

діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібно торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Правила Інкотермс (англ. Incoterms, International commerce terms) – це міжнародні комерційні умови, комплект міжнародних правил, підготовлені міжнародною торговою палатою з тлумачення найбільш широко використовуваних торговельних термінів (умов) в галузі міжнародної торгівлі. Застосовуються з метою однакового тлумачення комерційних термінів суб'єктами підприємницької діяльності України при укладанні договорів, а також учасниками відносин, що виникають у зв'язку з такими договорами.

Найчастіше сторонам, які укладають договір, невідомі відмінності у торговельній практиці у відповідних країнах. Ця розмаїтість у тлумаченнях призводить до непорозумінь, розбіжностей і звернень до суду, наслідком чого є втрата і коштів, і часу. З метою вирішення цієї проблеми Міжнародна торгова палата в 1936 р. видала звід Міжнародних правил щодо тлумачення торгових термінів, названих «ІНКОТЕРМС». Згодом, у 1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000 і 2010 роках до нього вносилися зміни і доповнення. Зараз застосовується восьма редакція – «ІНКОТЕРМС-2010», які набули чинності 1 січня 2011.

Інкотермс 2010 – це остання редакція міжнародних стандартних правил з тлумачення найширше використовуваних торгових умов в галузі зовнішньої

торгівлі, які регламентують момент передачі права власності на товар і всіх пов'язаних із цим ризиків.

Сформульовані в «ІНКОТЕРМС» базисні умови зовнішньоторговельної купівлі-продажу визначають момент переходу права власності на товар від продавця до покупця, а отже, і ризику його випадкової загибелі; установлюють, хто (продавець або покупець) організовує перевезення товару, його навантаження, хто оплачує витрати зі страхування товару, здійснює митне очищення товару від мита тощо.

11 правил Інкотермс 2010 розподілилися за видами транспорту в наступному порядку:

Правила Інкотермс 2010 для будь-якого виду транспорту

- 1) EXW – Франко завод
- 2) FCA – Франко перевізник
- 3) CPT – Перевезення оплачена до
- 4) CIP – Перевезення і страхування оплачені до
- 5) DAT – Поставка на термінали
- 6) DAP – Поставка в місце призначення
- 7) DDP – Постачання з оплатою мита

Правила Інкотермс 2010 для моря і внутрішнього водного транспорту:

- 8) FAS – Вільно вздовж борту судна
- 9) FOB – Вільно на борту судна
- 10) CFR – Вартість і фрахт
- 11) CIF – Вартість, страхування і фрахт

Правила Інкотермс 2010 для будь-якого виду транспорту включає в себе сім правил, які можуть бути використані незалежно від обраного виду транспорту і незалежно від того, один або більш ніж один вид транспорту використовується для перевезення, до цього типу належать: EXW, FCA, CPT, CIP, DAT, DAP і DDP. Їх можна використовувати навіть при відсутності морського виду перевезення. Важливо пам'ятати, однак, що ці правила можуть бути використані в тих випадках, коли судно використовується для частини перевезення.

Правила Інкотермс 2010 для моря і внутрішнього водного транспорту, використовуються коли місце відправки і місце, на яке, перевозиться вантаж покупцеві – порти. Правила FAS, FOB, CFR і CIF належать до цього виду доставки.

Таблиця 1

Інкотермс 2010 (Incoterms 2010)

Е	Категорія Е	Відвантаження
EXW	перевезення будь-яким видом транспорту	Франко завод (... назва місця) EX Works (... named place)
F	Категорія F	Основне перевезення не оплачено продавцем
FCA	перевезення будь-яким видом транспорту	Франко перевізник (... назва місця) Free Carrier (... named place)
FAS	морські та внутрішні водні перевезення	Франко вздовж борту судна (... назва порту відвантаження) Free Alongside Ship (... named port of shipment)

E	Категорія E	Відвантаження
FOB	морські та внутрішні водні перевезення	Франко борт (... назва порту відвантаження) Free On Board (... named port of shipment)
C	Категорія C	Основне перевезення оплачено продавцем
CFR	морські та внутрішні водні перевезення	Вартість і фрахт (... назва порту призначення) Cost and Freight (... named port of destination)
CIF	морські та внутрішні водні перевезення	Вартість, страхування і фрахт (... назва порту призначення) Cost, Insurance and Freight (& hellip; named port of destination)
CIP	перевезення будь-яким видом транспорту	Перевезення і страхування оплачені до (... назва місця призначення) Carriage and Insurance Paid To (& hellip ; named place of destination)
CPT	перевезення будь-яким видом транспорту	Перевезення оплачена до (... назва місця призначення) Carriage Paid To (... named place of destination)
D	Категорія D	Доставка
DAT	перевезення будь-яким видом транспорту	Поставка на термінал (... назва терміналу) Delivered At Terminal (... named terminal of destination)
DAP	перевезення будь-яким видом транспорту	Поставка в пункті (... назва пункту) Delivered At Piont (... named point of destination)
DDP	перевезення будь-яким видом транспорту	Поставка с оплатою мита (... назва місця призначення) Delivered Duty Paid (... named place of destination)

Правила для будь-яких видів транспорту

EXW – Ex Works або Франко завод (...назва місця)

означає, що продавець вважається таким, що виконав свої зобов'язання з постачання²⁰, коли він надасть товар у розпорядження покупця на своєму підприємстві чи в іншому названому місці (наприклад: на заводі, фабриці, складі, тощо). Продавець не відповідає за навантаження товару на транспортний засіб, а також за митне очищення²¹ товару для експорту²².

²⁰ **Постачання** – дане поняття є багатогранним в торговому праві та практиці, однак Інкотермс 2010 використовує його для позначення, коли ризик втрати чи пошкодження товару переходить з продавця на покупця.

²¹ **Митне очищення (митне оформлення)** – виконання ряду процедур (формальностей) при переміщенні транспортних засобів і товарів через митний кордон. Митне очищення є обов'язковим при перетині кордону. Зазвичай, комплексом послуг з митного очищення вантажів займається митний брокер. Митне очищення включає в себе пред'явлення митному органу товаросупровідних та дозвільних документів, митної декларації та декларованих товарів, сплату митних платежів.

²² **Експорт (експорт товарів)** – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без

FCA – Free Carrier або Франко перевізник (...назва місця)

означає, що продавець доставить вантаж, який пройшов митне очищення, зазначеному покупцем перевізнику до названого місця. Слід зазначити, що вибір місця постачання вплине на зобов'язання з навантаження й розвантаження товару в даному місці. Якщо постачання здійснюється в приміщенні продавця, то продавець несе відповідальність за завантаження. Якщо ж постачання здійснюється в інше місце, продавець за відвантаження товару відповідальності не несе.

CPT – Carriage Paid To або Фрахт/перевезення оплачені до (...назва місця призначення) означає, що продавець доставить товар названому їм перевізнику.

Крім цього, продавець зобов'язаний оплатити витрати, пов'язані з перевезенням товару до названого пункту призначення. Це означає, що покупець бере на себе всі ризики чи втрати ушкодження товару, як і інші витрати після передачі товару перевізнику²³.

CIP – Carriage and Insurance Paid to або Фрахт/перевезення і страхування оплачені до (...назва місця призначення) означає, що продавець доставить товар названому ним перевізнику. Крім цього, продавець зобов'язаний оплатити витрати, зв'язані з перевезенням товару до названого пункту призначення. Це означає, що покупець бере на себе всі ризики і будь-які додаткові витрати до доставки в такий спосіб товару. Однак, за умовами CIP на продавця також покладається обов'язок по забезпеченню страхування від ризиків втрати й ушкодження товару під час перевезення на користь покупця. Отже, продавець укладає договір страхування й оплачує страхові внески. Покупець повинний брати до уваги, що відповідно до умов терміна CIP від продавця потрібно забезпечення страхування з мінімальним покриттям. У випадку здійснення перевезення в пункт призначення декількома перевізниками, перехід ризику відбудеться в момент передачі товару в піклування першого перевізника. За умовами терміна CIP на продавця покладається обов'язок по митному очищенню товару для експорту.

DAT – Delivered at Terminal або Доставлено на термінал (...назва терміналу призначення)

означає, що продавець здійснює поставку товару, як тільки він буде відвантажений з визначеного транспортного засобу, у визначений перевізником термінал²⁴ і пункт відвантаження. Продавець зобов'язаний сплатити всі витрати, пов'язані з доставкою товару у вказане місце призначення.

вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін **реекспорт** означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

²³ Під словом **перевізник** розуміється будь-яка організація, яка на підставі договору перевезення бере на себе зобов'язання забезпечити самому чи організувати перевезення товару по залізниці, автомобільним, повітряним, морським і внутрішнім водним чи іншим транспортом чи комбінацією цих видів транспорту.

²⁴ «**Терміналом**» може бути будь-яке місце крите/ на крите, причал, склад, контейнеросховище, авто/ з/д/ авіа термінал.

DAP – Delivered at Place або Доставлено до місця призначення (...назва місця призначення)

Термін «поставка в дорозі» означає, що продавець доставить вантаж, як тільки він буде відвантажений з визначеного типу транспорту, у визначений перевізником пункт відвантаження. Продавець зобов'язаний сплатити всі витрати, пов'язані з доставкою товару у вказане місце призначення.

DDP – Delivered Duty Paid або Поставка зі сплатою мита (...назва місця призначення)

означає, що продавець здійснює поставку покупцю товару, який пройшов митне очищення для імпорту²⁵, без розвантаження з будь-якого прибулого транспортного засобу в названому місці призначення.

Продавець несе всі витрати та ризики, пов'язані з доставкою товару до цього місця, включаючи (у відповідних випадках) будь-які «мита» (під словом «мито» тут розуміється відповідальність за виконання та ризики виконання дій з проходження митних процедур, а також оплата витрат митного очищення, податків, митних і інших зборів) на імпорт до країни призначення.

Правила для морського і водного транспорту

FAS – Free Alongside Ship або Франко уздовж борта судна (... назва порту відвантаження)

означає, що продавець виконав постачання, коли товар розміщений уздовж борта судна на причалі чи на ліхтерах у зазначеному порту відвантаження. Це означає, що з цього моменту всі витрати й ризики втрати й ушкодження товару повинен нести покупець. За умовами терміну FAS на продавця покладається обов'язок з митного очищення товару для експорту.

FOB – Free on Board або Франко борт (... назва порту відвантаження)

означає, що продавець виконав постачання, коли товар перейшов через поручні судна в названому порту відвантаження. Це означає, що з цього моменту усі витрати і ризики чи втрати ушкодження товару повинен нести покупець. За умовами терміна FOB на продавця покладається обов'язок з митного очищення товару для експорту. Даний термін може застосовуватися тільки під час перевезення товару морським чи внутрішнім водним транспортом.

CFR – Cost and Freight або Вартість і фрахт (...назва порту призначення)

означає, що продавець виконав постачання, коли товар перейшов через поручні судна в порту відвантаження. Продавець зобов'язаний оплатити витрати і фрахт, необхідні для доставки товару в названий порт призначення, Однак, ризик втрати чи ушкодження товару, а також будь-які додаткові витрати, що виникають після відвантаження товару, переходять із продавця на покупця. За умовами терміна CFR на продавця покладається обов'язок щодо митного очищення товару для експорту. Даний термін може застосовуватися тільки під час перевезення товару морським або внутрішнім водним транспортом.

²⁵ **Імпорт (імпорт товарів)** – купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

CIF – Cost, Insurance and Freight або **Вартість, страхування і фрахт** (...назва порту призначення) означає, що продавець виконав постачання, коли товар перейшов через поручні судна в порту відвантаження. Продавець зобов'язаний оплатити витрати і фрахт, необхідні для доставки товару в зазначений порт призначення, АЛЕ ризик втрати чи ушкодження товару, як і будь-які додаткові витрати, що виникають після відвантаження товару, переходять із продавця на покупця. Однак, за умовами терміна CIF на продавця покладається також обов'язок придбання морського страхування на користь покупця проти ризику втрати й ушкодження товару під час перевезення.

13.3. Ліцензування та квотування ЗЕД

Ліцензування видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

У п 1. ст. 381 ГК України зазначено, що Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії.

Ліцензування є одним із заходів обмеження експорту та імпорту товарів. Воно належить до методів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності і передбачає встановлення на визначений період якісних обмежень обсягів вивозу або ввозу товарів. Суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності отримує право здійснити певну зовнішньоекономічну операцію лише за наявності в нього дозволу компетентного державного органу (ліцензії). **Ліцензією** є документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Поряд із ліцензуванням, широко застосовується такий метод нетарифного регулювання як квотування.

Квотування – це метод регулювання експортно-імпортних операцій шляхом встановлення на визначений період кількісних обмежень обсягів вивозу або ввозу товарів у натуральному чи вартісному вираженні.

Квоти та ліцензії обмежують самостійність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з приводу обрання ними ринку та обсягу торгівлі, однак саме ці методи нетарифного регулювання отримали на сьогоднішній день найбільше поширення у світі.

У п 2 ст. 381 ГКУ зазначено, що порядок ліцензування експортно-імпортних операцій та види ліцензій визначені ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Ліцензування і квотування експорту та імпорту запроваджуються, як правило, у випадках:

– різкого погіршення розрахункового балансу України, якщо негативне сальдо його перевищує на відповідну дату 25 відсотків від загальної суми валютних вимог України;

- досягнення встановленого Верховною Радою України рівня зовнішньої заборгованості;

- значного порушення рівноваги по певних товарах на внутрішньому ринку України, особливо по сільськогосподарській продукції, продуктах рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарах народного споживання першої потреби;

- необхідності забезпечити певні пропорції між імпортною та вітчизняною сировиною у виробництві;

- необхідності здійснення заходів у відповідь на дискримінаційні дії інших держав;

- порушення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності правових норм цієї діяльності (режим ліцензування запроваджується як санкція);

- відповідно до міжнародних товарних угод, які укладає або до яких приєднується Україна (запроваджується режим квотування).

Ліцензування зовнішньоекономічних операцій – це комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання дозволу на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів (п. 1 ст. 16 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»)

Ліцензування експорту (імпорту) товарів здійснюється у **формі** автоматичного або неавтоматичного ліцензування.

Автоматичне ліцензування – це комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких **не встановлюються квоти** (кількісні або інші обмеження). Не справляє обмежувального впливу на товари, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню. Автоматичне ліцензування імпорту має бути скасовано в разі припинення обставин, що були підставою для його запровадження, а також у разі існування інших процедур, за допомогою яких можна розв'язати завдання, для вирішення яких запроваджується автоматичне ліцензування.

Неавтоматичне ліцензування – це комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, **щодо яких встановлюються певні квоти** (кількісні або інші обмеження). Використовується в разі встановлення квот (кількісних або інших обмежень) на експорт (імпорт) товарів.

Ліцензування експорту товарів запроваджується в Україні в разі (п. 7 ст. 16 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»):

- значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають вагоме значення для життєдіяльності в Україні, особливо сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку першої необхідності або інших товарів. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується до моменту відновлення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- експорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника в разі обмеження експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів вітчизняної переробної промисловості протягом періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на рівні, нижчому за світову ціну, за умови впровадження Кабінетом Міністрів України плану стабілізації та з умови, що такі обмеження не повинні призводити до зростання експорту товарів такої галузі вітчизняної промисловості. Такі заходи застосовуються виключно на недискримінаційній основі;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України.

Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні в разі (п. 8 ст. 16 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»):

- різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів (якщо інші заходи є неефективними);

- різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища,

- громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- імпорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника у випадках зростання імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує завданням значної шкоди національному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується на строк, який дає змогу не допустити завдання значної шкоди або компенсувати завдану значну шкоду національному товаровиробнику і дає йому можливість відновити його прибутковість;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав; необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України;

- необхідності застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань.

Рішення про застосування режиму ліцензування експорту (імпорту) товарів, у тому числі встановлення квот (кількісних або інших обмежень), приймається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу

виконавчої влади з питань економічної політики з визначенням переліку конкретних товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, періоду дії ліцензування та кількісних або інших обмежень щодо кожного товару.

У разі застосування захисних заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника рішення про запровадження режиму ліцензування приймається Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі згідно із законодавством.

В Україні **забороняються окремі види експорту та імпорту** (ст. 17 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»):

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне, археологічне або культурне надбання українського народу, що визначається згідно із законами України;

- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди суспільній моралі, здоров'ю чи становити загрозу життю населення, тваринному світу та рослинам, або призвести до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, якщо стосовно транзитних товарів не вжито необхідних заходів для запобігання такої шкоди;

- імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду тощо, які суперечать відповідним нормам Конституції України;

- експорт природних ресурсів, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовуються до внутрішнього споживання або виробництва;

- експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності;

- експорт з території України товарів у межах виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй про застосування обмежень або ембарго на поставки товарів у відповідну державу.

Впровадження заборони експорту або імпорту з інших підстав можливо лише, якщо це дозволено міжнародними договорами, учасником яких є Україна.

В Україні запроваджуються такі експортні (імпортні) ліцензії:

Ліцензія спеціальна – належним чином оформлене право на імпорт в Україну протягом установленого строку певного товару (товарів), який є об'єктом спеціального розслідування та/або спеціальних заходів.

Ліцензія відкрита (індивідуальна) – дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного періоду часу (але не менше одного місяця) з визначенням його загального обсягу.

Ліцензія генеральна – відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції по певному товару (товарах) та/або з певною країною (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування по цьому товару (товарах);

Ліцензія експортна (імпортна) – належним чином оформлене право на експорт (імпорт) протягом встановленого строку певних товарів або валютних коштів з метою інвестицій та кредитування.

Ліцензія разова (індивідуальна) – разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період не менший, ніж той, що є необхідним для здійснення експортної (імпортної) операції.

При цьому за кожним видом товару встановлюється лише один вид ліцензії.

Перелічені вище ліцензії видає Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, а також у межах наданих ним повноважень – відповідний республіканський орган Автономної Республіки Крим, структурні підрозділи обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Ліцензування операцій з переміщення валютних коштів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою інвестицій та/або надання (одержання) кредитів здійснюється Національним банком України.

Квотування здійснюється шляхом обмеження загальної кількості та/або сумарної митної вартості товарів, яка може бути ввезена (вивезена) за певний період. Під **квотою** розуміють граничний обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території (імпортувати на територію) певної держави протягом встановленого строку та який визначається у натуральних чи вартісних одиницях.

В Україні запроваджено 5 видів експортних (імпортних) квот (контингентів):

Квоти (контингенти) глобальні – квоти, що встановлюються по товару (товарах) без зазначення конкретних країн (груп країн), куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується.

Квоти (контингенти) групові – квоти, що встановлюються по товару (товарах) з визначенням групи країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується;

Квота експортна (імпортна) – граничний обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території України (імпортувати на територію України) протягом встановленого строку та який визначається у натуральних чи вартісних одиницях.

Квоти (контингенти) індивідуальні – квоти, що встановлюються по товару (товарах) з визначенням конкретної країни, куди товар (товари) може експортуватись або з якої він (вони) може імпортуватись.

Квоти спеціальні – граничний обсяг імпорту в Україну певного товару (товарів), що є об'єктом спеціального розслідування та/або спеціальних заходів, який дозволено імпортувати в Україну протягом устанавленого строку та який визначається в натуральних та/або вартісних одиницях виміру.

На кожен вид товару може встановлюватись лише один вид квоти.

Кабінет Міністрів України визначає перелік конкретних товарів (робіт, послуг), що підпадають під режим ліцензування та квотування.

Щорічно Кабінет Міністрів України приймає постанови, в яких відображено перелік товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню та квотуванню в поточному році. На виконання цих постанов Міністерство економіки України видає наказ, який визначає порядок оформлення та видачі ліцензій у відповідному році та делегує повноваження своїм обласним та міським управлінням.

Питання для самоперевірки:

1. Що Ви розумієте під зовнішньоекономічною діяльністю?
2. Яким чином здійснюється регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні?
3. Назвіть суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.
4. Що Ви розумієте під правилами Інкотермс?

5. Історія становлення і розвитку правил Інкотермс. Мета їх застосування.
6. Характеристика правил Інкотермс.
7. Дайте характеристику правилам Інкотермс 2010 для будь-якого виду транспорту.
8. Дайте характеристику правилам Інкотермс 2010 для моря і внутрішнього водного транспорту.
9. Чим відрізняється ліцензування від квотування?
10. У яких випадках, як правило, запроваджуються ліцензування і квотування експорту та імпорту?
11. Які Ви знаєте форми ліцензування експорту та імпорту?
12. Що Ви розумієте під експортом й імпортом?
13. Які види експорту та імпорту забороняються в Україні?
14. Які експортні (імпортні) ліцензії запроваджуються в Україні?
15. Що Ви розумієте під квотою? Які експортні (імпортні) квоти (контингентів) запроваджено в Україні?

ТЕМА 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

14.1. Правові засади забезпечення безпечності та якості харчових продуктів.

14.2. Правове забезпечення біологічної безпеки харчових продуктів, вироблених з використанням генетично модифікованих організмів.

14.3. Поняття експлуатаційного дозволу та державна реєстрація потужностей.

14.4. Державний нагляд і контроль безпечності та якості харчових продуктів.

14.5. Державне регулювання виробництва і обігу сплати алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

14.6. Правове регулювання виробництва харчової продукції тваринного походження.

14.1. Правові засади забезпечення безпечності та якості харчових продуктів

Виробництво харчових продуктів є особливою сферою суспільного виробництва, у якій виробляються товари і надаються послуги для задоволення базової потреби людини у харчових продуктах. Продукція харчосмакової, м'ясо-молочної, борошномельної, круп'яною, лікєро-горілочаної, цукрової промисловостей безпосередньо споживається населенням, і це зумовлює наявність особливих вимоги до її якості та безпеки, обумовлює створення державних гарантій дотримання вказаних вимог з метою збереження і зміцнення здоров'я людини, забезпечення її права на належну якість та безпеку харчових продуктів. Крім того, виробництво, обіг і реалізація окремих видів продуктів, зокрема алкогольних напоїв, тютюнових виробів, цукру, мають істотну специфіку чи особливе значення, що зумовило прийняття спеціальних законодавчих актів.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Окрім цього, ще однією конституційною гарантією громадян України на забезпечення їх життя і здоров'я є ч. 2 ст. 50 Конституції, яка кожному гарантує право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її отримання. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться (пересилаються) на митну територію України та/або вивозяться (пересилаються) з неї.

Відповідно до положень цього Закону України **харчовий продукт** – речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів

належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Термін «харчовий продукт» не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року; залишки та забруднюючі речовини.

Харчовий продукт для спеціальних медичних цілей – спеціально розроблений та виготовлений продукт, який споживається під наглядом лікаря. Цей продукт призначений для часткової або повної заміни звичайного раціону харчування пацієнтів з обмеженою, ослабленою або порушеною здатністю приймати, перетравлювати, засвоювати звичайні харчові продукти або певні поживні речовини, що містяться в них, або їх метаболіти. Харчові продукти для спеціальних медичних цілей також можуть призначатися для повного або часткового годування пацієнтів з іншими визначеними лікарями потребами, які неможливо задовольнити шляхом модифікації звичайного раціону харчування.

Харчовий продукт для контролю ваги – спеціально розроблений та виготовлений харчовий продукт, призначений для вживання під час дотримання низькокалорійного раціону харчування для зменшення ваги, який при вживанні згідно з інструкцією оператора ринку заміняє щоденний раціон харчування.

Харчовий продукт тваринного походження – молоко, м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені, яйця, мед, їх похідні та інші продукти, виготовлені з частин тварин, окремих їх органів та/або тканин, призначені для споживання людиною.

Традиційний харчовий продукт – харчовий продукт з особливими характеристиками, що чітко відрізняють його від інших продуктів цього ж виду у результаті використання традиційних інгредієнтів та/або внаслідок традиційного складу, та/або використання традиційної технології виробництва/переробки. Традиційним харчовим продуктом є той, що використовується в практиці та/або відповідає специфікаціям, що існували останні 30 років до моменту визначення того, чи підпадає харчовий продукт під категорію традиційних. Зміни у пакуванні та маркуванні, які не змінюють особливі характеристики традиційного продукту, не впливають на його визначення як традиційного.

Державне регулювання у сфері безпечності харчових продуктів здійснюється з метою захисту життя, здоров'я та інтересів споживачів. Держава здійснює регулювання безпечності та окремих показників якості харчових продуктів шляхом: встановлення санітарних заходів; встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів; видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу; інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей; участі у роботі відповідних міжнародних організацій; здійснення державного контролю; притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до

відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Харчові продукти, які знаходяться в обігу на території України, повинні відповідати вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

У випадку надходження доказів щодо шкідливості харчового продукту, незважаючи на його відповідність законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, виробництво та обіг такого харчового продукту має бути зупинено та заборонено.

Важливим механізмом забезпечення права громадян України на отримання якісної продукції та послуг є підтвердження їх відповідності вимогам національних стандартів, зокрема - процедура сертифікації і оцінки відповідності технічним регламентам. Сертифікація продукції - це процедура підтвердження відповідності якісних характеристик, завдяки якій незалежна від виробника і споживача організація засвідчує документально, що продукція відповідає встановленим вимогам. Сертифікація харчових продуктів необов'язкова. Зазначене не стосується процедури видачі міжнародного сертифіката, передбаченого цим Законом.

Під час виробництва харчових продуктів в Україні забороняється:

- використання харчових добавок, які не зареєстровані в Україні відповідно до вимог законодавства;
- використання ароматизаторів, не зареєстрованих відповідно до законодавства;
- використання допоміжних матеріалів для переробки та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами, якщо вони не зареєстровані відповідно до вимог цього Закону.

Харчові продукти, які експортуються з України, повинні відповідати вимогам законодавства України про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, за винятком випадків, коли:

- 1) такі вимоги до харчових продуктів встановлені країною, до якої експортуються харчові продукти; або
- 2) такі вимоги до харчових продуктів встановлені у двосторонніх угодах України з країною, до якої експортуються харчові продукти.

Відповідно до Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 6 грудня 2018 року будь-який харчовий продукт, призначений для кінцевого споживача або закладу громадського харчування, має супроводжуватися інформацією про харчовий продукт. *Інформація про харчовий продукт* - інформація, що стосується харчового продукту, яка надається кінцевому споживачеві шляхом зазначення у маркуванні, інших супровідних документах та матеріалах або в інший спосіб (у доступній наочній формі), встановлений для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування, у тому числі з використанням сучасних засобів дистанційного зв'язку або усних повідомлень.

Маркування – слова, описи, знаки для товарів і послуг (торговельні марки), графічні зображення або символи, що стосуються харчових продуктів, які

розміщуються на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), кольєретці, а за відсутності упаковки, у документі або повідомленні, що супроводжують харчовий продукт або посилаються на нього.

Інформація про харчовий продукт має бути точною, достовірною та зрозумілою для споживача. Інформація про харчовий продукт не повинна вводити в оману, зокрема щодо:

- характеристик харчового продукту, у тому числі його категорії, характерних ознак, властивостей, складу, кількості, мінімального терміну придатності або дати «вжити до», країни походження або місця походження, способу виробництва (виготовлення);

- приписування харчовому продукту непритаманних йому властивостей або наслідків споживання;

- особливих характеристик харчового продукту, якщо аналогічні харчові продукти мають такі самі характеристики, зокрема шляхом підкреслення факту наявності або відсутності певних інгредієнтів та/або поживних речовин;

- припущення за допомогою зовнішнього вигляду продукту, опису або графічних зображень про наявність у харчовому продукті певного компонента або інгредієнта, якщо насправді компонент або інгредієнт, який зазвичай присутній або використовується у даному харчовому продукті, замінено іншим компонентом або інгредієнтом.

Інформація про харчові продукти не повинна приписувати будь-яким харчовим продуктам, крім природних мінеральних вод та харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, властивостей, що сприяють запобіганню чи лікуванню захворювань, або посилатися на такі властивості. Зазначені вимоги поширюються на рекламу харчових продуктів; спосіб розміщення та представлення харчових продуктів для реалізації, зокрема форму, зовнішній вигляд, упаковку, пакувальні матеріали.

Згідно з вимогами цього Закону України обов'язковою для надання є така інформація:

- назва харчового продукту;

- перелік інгредієнтів;

- будь-які інгредієнти або допоміжні матеріали для переробки, або походять з речовин чи продуктів наведених у додатку № 1 до цього Закону, у якому міститься Перелік речовин та харчових продуктів, які спричиняють алергічні реакції або непереносимість (наприклад, злаки, що містять глютен, а саме: пшениця (пшениця спельта та камут), жито, ячмінь, овес або їх гібридні види, яйця та продукти з яєць, арахіс, соєві боби та продукти з них, молюски та продукти з молюсків та інші) та продукти які використовуються у виробництві або приготуванні харчового продукту і залишаються присутніми у готовому продукті, навіть у змінній формі;

- кількість певних інгредієнтів або категорій інгредієнтів ;

- кількість харчового продукту в установлених одиницях вимірювання;

- мінімальний термін придатності або дата «вжити до»;

- будь-які особливі умови зберігання та/або умови використання (за

потреби);

- найменування та місцезнаходження оператора ринку харчових продуктів, відповідального за інформацію про харчовий продукт, а для імпортованих харчових продуктів - найменування та місцезнаходження імпортера;

- країна походження або місце походження інструкції з використання - у разі якщо відсутність таких інструкцій ускладнює належне використання харчового продукту;

- для напоїв із вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць

- фактичний вміст спирту у напої (крім продукції за кодом 2204 згідно з УКТ ЗЕД);

- інформація про поживну цінність харчового продукту.

За наявності у харчовому продукті генетично модифікованих організмів (ГМО), якщо їх частка перевищує 0,9 відсотка в будь-якому інгредієнті харчового продукту, що містить, складається або вироблений з генетично модифікованих організмів, маркування харчового продукту повинно включати позначку "з ГМО".

Оператор ринку харчових продуктів, відповідальний за інформацію про харчовий продукт, за бажанням може включити до маркування позначку "без ГМО". У такому разі відсутність ГМО у харчовому продукті має бути підтверджена відповідно до вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Відсутність даних від постачальників про наявність в інгредієнтах харчового продукту ГМО є достатнім підтвердженням для нанесення такої позначки на харчовий продукт.

14.2. Правове забезпечення біологічної безпеки харчових продуктів, вироблених з використанням генетично модифікованих організмів

Розгляд питання обумовлено тим, що наприкінці 80-х років минулого століття з'явилися генетично-модифіковані організми (ГМО) і, відповідно, генетично-модифіковані продукти (ГП). До 60 відсотків нашого ринку заповнено продуктами з ГМО. Науковці запевняють, що їх мутація, скоріше за все, може проявитися лише у третьому поколінні людей. Вже сьогодні частина генетично-модифікованих рослин не дають насіння. Є певні застереження протє, що безконтрольне виявлення ГМО може привести до порушення екологічного балансу і виникнення загрози біологічному різноманіттю в Україні та у світі.

З метою усунення таких загроз і забезпечення оптимальних умов виробництва та споживання харчових продуктів, які містять ГМО, Верховна Рада України 31.05.2007 р. прийняла Закон «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (надалі Закон). Цей Закон повинен забезпечити держави регулювання відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої за технологіями, що передбачають їх розробку, створення, випробування, дослідження, транспортування, імпорт, експорт, розміщення на ринку,

вивільнення у навколишнє середовище та використання в Україні (надалі поведження з ГМО) із забезпеченням біологічної і генетичної безпеки. У розвиток правового регулювання цієї проблеми Верховна Рада України 17.12.2009 р. Закон «Про внесення змін до законів України щодо надання інформації про вміст у продукції генетично модифікованих компонентів», яким посилено вимоги до виробників та продавців щодо надання достовірної інформації про вміст у продуктах генетично модифікованих компонентів. Зокрема законодавчим актом визначено, що продукція має містити позначку про наявність або відсутність таких компонентів. А в разі виявлення недостовірної інформації про продукцію (якщо вона не шкодить життю, здоров'ю або майну споживача) виробник (продавець) повинен її вилучити з продажу та привести до відповідності інформацію про неї.

Окрім цього, за надання *хибної інформації* про товари встановлена адміністративна відповідальність у вигляді *штрафу*. Також було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону «Про безпечність та якість харчових продуктів» (щодо інформування громадян про наявність у харчових продуктах генетично модифікованих організмів). Згідно із цим документом всі харчові продукти, що знаходяться в обігу в Україні, етикетуються державною мовою та містять у доступній формі інформацію про наявність чи відсутність у продуктах генномодифікованих організмів (ГМО), що відображається на етикетці продукту написом «ГМО» чи «Без ГМО» відповідно. Дія цього закону не поширюється на тютюн і тютюнові вироби та харчові продукти, вироблені для особистого споживання.

Завданнями цих законів є:

- охорона здоров'я людини і навколишнього природного середовища при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поведженні з ГМО;
- забезпечення конституційного права громадян на достовірну інформацію про вміст у продукції ГМО компонентів та можливість безпечного їх використання; створення умов для безпечного практичного використання ГМО в господарських цілях; визначення прав і обов'язків суб'єктів регулювання при поведженні з ГМО та встановлення їх відповідальності за порушення законодавства;
- захист громадян у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю внаслідок споживання ГМО; встановлення правових основ міжнародного співробітництва в галузі генетично-інженерної діяльності та поведження з ГМО тощо. Їх регулюванню підлягають: генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у замкненій системі; генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у відкритій системі;
- державна реєстрація ГМО та продукції виробленої з їх використанням; введення в обіг ГМО та продукції, виробленої з їх використанням; експорт, імпорт та транзит ГМО.

Вимоги цих законів є обов'язковими на території України до юридичних та фізичних осіб, які здійснюють діяльність, пов'язану з поведженням з ГМО. Юридичні та фізичні особи України та інших держав, а також особи без громадянства рівні у своїх правах та обов'язках, визначених цим Законом. Якщо

міжнародним договором України, зазначеним у статті 2 цього Закону, встановлено інші правила, ніж передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Регулюванню цим Законом підлягають: генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у замкненій системі; генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у відкритій системі; державна реєстрація ГМО та продукції, виробленої з їх використанням; введення в обіг ГМО та продукції, виробленої з їх використанням; експорт, імпорт та транзит ГМО.

Кабінет Міністрів України цього питання: забезпечує державне регулювання і контроль у сфері поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності; забезпечує здійснення заходів щодо державної підтримки генетично-інженерної діяльності; спрямовує і координує роботу центральних органів виконавчої влади та інших органів виконавчої влади в галузі поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності; організовує міжнародне співробітництво з метою забезпечення безпечного поводження з ГМО та розвитку наукових знань у цій галузі; затверджує порядок державної реєстрації ГМО та продукції, отриманої з їх використанням; затверджує порядок ввезення ГМО джерел харчових продуктів, кормів і харчових продуктів та кормів, вироблених із ГМО; затверджує порядок надання дозволу на транзитне переміщення ГМО через територію України; затверджує порядок ліцензування генетично-інженерної діяльності у замкненій та відкритій системах; затверджує порядок проведення державної апробації (випробовувань) ГМО у відкритій системі та отримання дозволу на їх проведення; затверджує критерії безпеки поводження з ГМО у замкненій системі.

МОН: забезпечує розвиток наукового і науково-технічного потенціалу в галузі генетично-інженерної діяльності; забезпечує захист міжнародних і національних патентів та інших видів інтелектуальної власності в галузі поводження з ГМО, генетичної інженерії та генетично-інженерної діяльності; розробляє критерії безпеки поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності у замкнених системах; розробляє та вдосконалює систему контролю за дотриманням правил безпеки генетично-інженерної діяльності; здійснює ліцензування генетично-інженерної діяльності у замкнених системах; з урахуванням результатів державної екологічної та державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо біологічної і генетичної безпеки ГМО, які здійснюються відповідно до міжнародних договорів України, надає дозволи на ввезення незареєстрованих ГМО, якщо вони використовуються виключно для науково-дослідних цілей у замкнених системах та відкритих системах, а також з метою їх державних випробувань.

Міністерство з питань екології та природних ресурсів (надалі Мінприроди): здійснює державну екологічну експертизу ГМО, призначених для використання у відкритій системі; на основі наукових принципів та міжнародного досвіду розробляє критерії оцінки ризику потенційного впливу ГМО на навколишнє природне середовище; здійснює державну реєстрацію засобів захисту рослин, отриманих з використанням ГМО; здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному

використанні ГМО у відкритій системі; надає дозволи на вивільнення ГМО у відкритій системі.

МОЗ: на основі наукових принципів та міжнародного досвіду розробляє критерії оцінки ризику потенційного впливу на здоров'я людини ГМО та продукції, отриманої з використанням ГМО, у тому числі харчових продуктів; здійснює державну санітарно-епідеміологічну експертизу ГМО, які використовуються у відкритих системах, для обґрунтування висновку щодо їх біологічної і генетичної безпеки стосовно людини з метою їх державної реєстрації; здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки стосовно людини при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО у відкритій системі; здійснює державну санітарно-епідеміологічну експертизу продукції, отриманої з використанням ГМО, для обґрунтування висновку щодо її безпечності для здоров'я і життя людини; здійснює державну реєстрацію ГМО джерел харчових продуктів, а також державну реєстрацію харчових продуктів, косметичних засобів, лікарських засобів, які містять ГМО або отриманих з їх використанням; затверджує перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту ГМО та перелік відповідних методик детекції та ідентифікації ГМО; здійснює моніторинг харчових продуктів, отриманих із застосуванням ГМО, за критерієм наявності в них тільки зареєстрованих ГМО джерел.

Мінагрополітики: забезпечує державну апробацію (випробовування) та державну реєстрацію створених на основі ГМО сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, мікробіологічних сільськогосподарських і ветеринарних препаратів; здійснює державний нагляд і контроль за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин і тварин при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО у відкритих системах на підприємствах, в установах і організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності; здійснює державну реєстрацію ГМО джерел кормів, а також реєстрацію кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять ГМО або отриманих з їх використанням; затверджує перелік кормів, у яких здійснюється контроль вмісту ГМО, та перелік відповідних методик детекції та ідентифікації ГМО; здійснює моніторинг кормів, отриманих із застосуванням ГМО, за критерієм наявності в них тільки зареєстрованих ГМО джерел.

Відповідно до Закону України від 19.01.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» центральний орган виконавчої влади з питань медицини (Департамент Ветеринарної медицини) здійснює державну реєстрацію ГМО джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять ГМО або отриманих з використанням; затверджує перелік кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, у яких здійснюється контроль вмісту ГМО та перелік відповідних методик детекції та ідентифікації ГМО; проводить моніторинг кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, отриманих з використанням ГМО, за критерієм наявності в них зареєстрованих ГМО джерел.

Підприємства, установи та організації, які здійснюють генетично-інженерну діяльність (надалі установи), створюють при установі Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт (надалі - Комісія). Завданням Комісії є проведення попередньої оцінки ризику при плануванні та підготовці генетично-інженерних робіт. Типове Положення про Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт затверджується центральним органом виконавчої влади з питань освіти і науки.

У випадках, коли генетично-інженерна діяльність здійснюється фізичними особами або чисельний склад установи не дозволяє сформувати Комісію при установі, то такі особи або установи прикріплюються до однієї з існуючих комісій за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань освіти і науки.

З метою забезпечення виконання ст. 7 Закону, постановою Кабінету Міністрів України від 18.02. 2009 р. №114 затвердив Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням. Цей Порядок визначає процедуру державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням (далі продукція), Державну реєстрацію проводить МОЗ. Промислове виробництво та введення в обіг ГМО, також продукції, виробленої з із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, відповідно до ст. 15 Закону, забороняється.

Для державної реєстрації продукції юридична або фізична особа (надалі — заявник) подає до МОЗ заяву, в якій зазначається: загальноприйнята назва продукції; торговельне найменування генетично модифікованих організмів мовою держави виробника, англійською та українською мовами; призначення, види і способи застосування продукції; Інайменування/прізвище, ім'я та по батькові заявника із зазначенням місцезнаходження, місця проживання, телефону, телефаксу і електронної адреси; для іноземного заявника, крім того, – реєстраційного номера, для вітчизняного – коду згідно з ЄДРПОУ; найменування/прізвище, ім'я та по батькові виробника продукції із зазначенням місцезнаходження, місця проживання, телефону, телефаксу і електронної адреси; для іноземного виробника, крім того, – реєстраційного номера, для вітчизняного коду згідно з ЄДРПОУ.

До заяви додаються: висновок державної санітарно-епідеміологічної, а у разі, коли продукція містить генетично модифіковані організми або їх частини, здатні до самовідтворення або передачі спадкових факторів, також державної екологічної експертизи; відомості про результати експертизи реєстраційних матеріалів (реєстраційного досьє) на лікарський засіб та контролю його якості, проведених у визначеному МОЗ порядку. Відповідальність за достовірність зазначених документів несе заявник. Він також не вправі вимагати від заявника документи, не передбачені цим Порядком.

Заявник може повторно подати належним чином оформлені документи.

Підставою для відмови у державній реєстрації продукції є:

- негативні висновки державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи продукції;
- негативні результати експертизи реєстраційних матеріалів (реєстраційного досьє) на лікарський засіб та контролю його якості;
- надходження науково обґрунтованої інформації щодо небезпеки продукції для здоров'я людини або навколишнього природного середовища у разі використання за цільовим призначенням.

Строк розгляду документів, поданих для державної реєстрації, не повинен перевищувати *120 днів з дати їх надходження*, включаючи строк проведення державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи.

Державна реєстрація проводиться безоплатно на п'ятирічний строк шляхом внесення продукції до Державного реєстру генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням (надалі Реєстр).

Перереєстрація продукції проводиться у порядку, встановленому для реєстрації. Реєстр ведеться за формою, затвердженою МОЗ. Інформація, що міститься в Реєстрі, розміщується на офіційному веб-сайті МОЗ, систематично публікується в засобах масової інформації та надається безоплатно на запит юридичних і фізичних осіб.

Інформація, яка міститься в документах, що подаються для державної реєстрації продукції, є конфіденційною і не може бути розголошена чи використана в інтересах третьої сторони без згоди заявника.

У разі виявлення під час здійснення державного екологічного та/або санітарно-епідеміологічного нагляду і контролю або проведення передбаченого законом моніторингу раніше невідомих властивостей продукції, небезпечних для здоров'я людини та/або для біологічних об'єктів природного середовища МОЗ і Мінприроди приймають протягом 10 днів у межах своїх повноважень рішення про призначення повторної державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи продукції. Таке рішення також приймається у разі надходження інформації, зазначеної в абзаці четвертому п. 5 цього Порядку.

Якщо оформлено негативний висновок повторної експертизи, МОЗ приймає рішення про скасування державної реєстрації продукції та виключення її з Реєстру, про що у десятиденний строк повідомляє у письмовій формі заявникові. Зазначене рішення може бути оскаржено в установленому порядку.

У державних реєстрах ГМО також реєструються:

- сорти сільськогосподарських рослин та породи тварин, створені на основі ГМО;
- засоби захисту рослин, отримані з використанням ГМО;
- ГМО джерела кормів, а також кормові добавки та ветеринарні препарати, які містять ГМО або отримані з їх використанням.

Інформація про поведінку з ГМО, а також їх потенційного впливу на здоров'я людини та навколишнє природне середовище відкритою і загальною і

відповідною, не може розглядатися як конфіденційна та таємна, за винятком визначеною такою законодавством України.

З метою ідентифікації харчових продуктів без ГМО та їх наявності в них, Кабінет Міністрів України 13.05.2009 р. №468 прийняв постанову «Про затвердження Порядку етикування харчових продуктів, які містять генетично-модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг».

Відповідно до названої постанови з 1 липня 2009 р. харчові продукти із вмістом генетично модифікованих організмів або виготовлені з використанням ГМО підлягають обов'язковому маркуванню, якщо вміст ГМО в самому продукті або сировині для нього перевищує 0,1 відсотка.

У разі відсутності ГМО в продукті або його вмісті в меншому, ніж зазначено, розмірі може бути використане маркування «Без ГМО». Однак така інформація повинна мати підтвердження спеціалістів Держспоживстандарту. А виявлені продукти з вмістом ГМО або виготовлені з їх використанням і введені в обіг в Україні без маркування підлягають вилученню.

Відповідно до ст. 16 Закону забороняється ввезення на митну територію України ГМО, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, за винятком таких, що призначені для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробовувань). Дозвіл на ввезення ГМО, призначених для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробовувань), надається центральним органом виконавчої влади з питань освіти і науки в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ввезення харчових продуктів, косметичних засобів, лікарських засобів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, для безпосереднього вживання за призначенням можливе тільки за умови державної реєстрації відповідних ГМО джерел та переліченої у цій частині продукції. Порядок такого ввезення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Транспортування та зберігання ГМО повинно передбачати здійснення комплексу заходів, що попереджують неконтрольоване вивільнення ГМО у навколишнє природне середовище. Обліковий матеріал ГМО, одержаний при випробуваннях, непридатні або заборонені до використання ГМО, а також тара від них, підлягають утилізації, знищенню та знешкодженню в порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади з питань освіти і науки та центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Дозволи на ввезення незареєстрованих ГМО для науково-дослідних цілей у замкненій та відкритій системах, а також з метою проведення їх державних апробацій (випробовувань); на ввезення продукції, отриманої з використанням ГМО, призначеної для науково-дослідних цілей; на транзитне переміщення незареєстрованих в Україні ГМО; на вивільнення ГМО у відкритій системі надаються на безоплатній основі центральними органами виконавчої влади відповідно до їх повноважень, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У видачі дозволу може бути відмовлено в разі отримання науково обґрунтованої інформації щодо їх небезпеки для здоров'я людини або

навколишнього природного середовища при використанні за цільовим призначенням. *Термін розгляду документів* для видачі дозволу *не може перевищувати 45 днів* з дня їх подачі, включаючи строки проведення відповідних експертиз.

Україна укладає міжнародні договори, бере участь у міжнародному обміні інформацією з метою подальшого розвитку і зміцнення міжнародного співробітництва в галузі біологічної та генетичної безпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поводженні з ГМО відповідно до чинного законодавства.

Згідно з цим законом особи, які винні у: приховуванні або перекрученні інформації, що могло спричинити або спричинило загрозу життю та здоров'ю людини чи навколишньому природному середовищу; недотриманні або порушенні вимог стандартів, регламентів, санітарних норм і правил використання, транспортування, зберігання, реалізації ГМО; використанні незареєстрованих ГМО або продукції, отриманої з їх використанням (за винятком науково-дослідних цілей); порушенні правил утилізації та знищення ГМО; невиконанні законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний нагляд і контроль несуть цивільну, адміністративну дисциплінарну або кримінальну відповідальність.

14.3. Поняття експлуатаційного дозволу та державна реєстрація потужностей

Суб'єкт господарювання, який провадить діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів тваринного походження (оператор ринку) повинні отримати експлуатаційний дозвіл.

Експлуатаційний дозвіл – документ дозвільного характеру, що видається територіальним органом компетентного органу операторові ринку за результатами інспектування його потужності та посвідчує право оператора ринку здійснювати визначену цим Законом діяльність з виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження;

Експлуатаційний дозвіл видається на потужності, що розташовані за однією адресою (з деталізацією на рівні виробничої лінії та/або харчових продуктів залежно від виду діяльності оператора ринку) і визначені оператором ринку.

Обов'язок отримання експлуатаційного дозволу не поширюється в частині відповідної діяльності на операторів ринку, які здійснюють:

1) первинне виробництво харчових продуктів тваринного походження, а також пов'язану з ним діяльність, зокрема зберігання та поводження з первинною продукцією в місці первинного виробництва, за умови що при цьому істотно не змінюється стан такої продукції;

2) транспортування харчових продуктів тваринного походження, у тому числі тих, які потребують дотримання температурного режиму та не можуть зберігатися при температурі вище 10 °С, залишаючись придатними для споживання людиною;

3) зберігання харчових продуктів тваринного походження, які не потребують дотримання температурного режиму та можуть зберігатися при температурі вище 10 °С, залишаючись придатними для споживання людиною;

4) виробництво та/або зберігання харчових продуктів, інгредієнтами яких є виключно продукти рослинного походження та/або перероблені продукти тваринного походження;

5) експлуатацію закладів громадського харчування та закладів роздрібної торгівлі, що відповідають вимогам, встановленим Кабінетом Міністрів України. До моменту встановлення таких вимог цей виняток поширюється на всі заклади громадського харчування та заклади роздрібної торгівлі.

Для отримання експлуатаційного дозволу оператор ринку подає заяву, в якій зазначаються найменування, ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, місцезнаходження або прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків чи серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), місце проживання оператора ринку, назва (опис) потужності, її адреса, заплановані види діяльності та перелік харчових продуктів, які планується виробляти або зберігати, вид оператора ринку за класифікацією суб'єктів господарювання, визначеною ГКУ (суб'єкт мікро-, малого, середнього або великого підприємництва). Заява про видачу експлуатаційного дозволу підписується оператором ринку або уповноваженою ним особою.

Державна реєстрація потужностей

Споруди або комплекс споруд, приміщення, будівлі, обладнання та інші засоби, включаючи транспортні засоби, а також територія, що використовуються у виробництві та/або обігу харчових продуктів нетваринного походження підлягають державній реєстрації.

Закон зазначає, що державній реєстрації підлягають потужності з виробництва та/або обігу харчових продуктів, на які не вимагається отримання експлуатаційного дозволу.

Не підлягає державній реєстрації як окрема потужність транспортний засіб, що використовується оператором ринку у зв'язку з експлуатацією іншої належної йому зареєстрованої потужності або потужності, на яку видано експлуатаційний дозвіл. Транспортні засоби, що використовуються оператором ринку виключно для перевезення харчових продуктів, яке не пов'язане з експлуатацією належної йому зареєстрованої потужності або потужності, на яку видано експлуатаційний дозвіл, підлягають кумулятивній державній реєстрації, для якої подається одна заява (незалежно від кількості відповідних транспортних засобів) та за результатами якої присвоюється один особистий реєстраційний номер. Транспортний засіб, що використовується як потужність з реалізації харчових продуктів кінцевим споживачам, підлягає державній реєстрації як окрема потужність.

Державна реєстрація потужностей здійснюється компетентним органом шляхом внесення відповідної інформації до реєстру на безоплатній основі. Потужностям у реєстрі присвоюється особистий реєстраційний номер. Зміна найменування оператора потужності у зв'язку із зміною типу акціонерного товариства або у зв'язку з перетворенням акціонерного товариства в інше господарське товариство не є підставою для звернення оператора до компетентного органу із заявою про внесення змін до реєстру потужностей у частині найменування такого оператора та не є підставою для внесення таких змін до реєстру. У разі звернення оператора, найменування якого було змінено, до компетентного органу з письмовою заявою про внесення змін до реєстру в частині нового найменування такого оператора компетентний орган безоплатно вносить такі зміни до реєстру, про що письмово повідомляє оператора.

Не пізніше ніж за 10 календарних днів до початку роботи потужності оператор ринку зобов'язаний подати (надіслати) до територіального органу компетентного органу заяву про державну реєстрацію потужності, в якій зазначаються найменування, ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, місцезнаходження або прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків чи серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), місце проживання оператора ринку, назва (опис) потужності, її адреса, заплановані види діяльності та перелік харчових продуктів, виробництво та/або обіг яких планується здійснювати, вид оператора ринку за класифікацією суб'єктів господарювання, визначеною ГКУ (суб'єкт мікро-, малого, середнього або великого підприємництва).

Якщо за результатами здійснення заходу державного контролю виявлено незареєстровану потужність, обов'язковість державної реєстрації якої встановлено цим Законом, та отримано інформацію, достатню для її державної реєстрації, територіальний орган компетентного органу здійснює державну реєстрацію такої потужності з власної ініціативи, про що повідомляє оператора ринку.

Державній реєстрації підлягають:

– *новітні харчові продукти* – харчовий продукт чи інгредієнт, який суттєво відрізняється від звичайних харчових продуктів або інгредієнтів, що присутні на ринку, який повинен бути оцінений з точки зору його впливу на здоров'я споживача;

– *харчові добавки* – речовина, яка зазвичай не вважається харчовим продуктом або його складником, але додається до харчового продукту з технологічною метою в процесі виробництва та у результаті стає невід'ємною частиною продукту (термін не включає забруднюючі речовини, пестициди або речовини, додані до харчових продуктів для поліпшення їх поживних властивостей);

– *ароматизатори* – продукти, за винятком тих, що мають виключно

солодкий, кислий чи солоний смак, які не вживаються окремо та додаються до харчових продуктів з метою надання їм аромату та/або смаку, або модифікації аромату та/або смаку і можуть містити харчові продукти та/або ароматизатори, та/або харчові добавки. До ароматизаторів належать ароматичні речовини, ароматичні препарати, термічно оброблені ароматизатори, ароматизатори коптильні, попередники аромату, а також інші ароматизатори та їх суміші, що не підпадають під зазначені категорії;

– *ензими* – продукт, отриманий з рослин, тварин або мікроорганізмів, або продуктів з них, включаючи продукт, отриманий у процесі ферментації з використанням мікроорганізмів, що має у складі один або кілька ензимів, здатних каталізувати характерні біохімічні реакції, та доданий до харчового продукту для технологічного призначення на будь-якому етапі виробництва, переробки, приготування, обробки, пакування, транспортування або зберігання харчових продуктів.

– *допоміжні матеріали для переробки, та матеріали, що контактують з харчовими продуктами*, які вперше вводяться в обіг та/або вперше використовуються на території України;

– *вода питна*, яку планується віднести до категорії «вода природна мінеральна».

Для проведення державної реєстрації об'єктів санітарних заходів оператором ринку або його уповноваженим представником до центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, подається заява в довільній формі, яка має супроводжуватися документацією відповідно до вимог цього Закону.

Підставами для відмови в державній реєстрації об'єктів санітарних заходів є наявність доказів їх невідповідності законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Порядок, методи та обсяг необхідних досліджень (випробувань) для державної реєстрації повинні враховувати ступінь ризику об'єктів цієї реєстрації для здоров'я людини, а також факт затвердження зазначених об'єктів санітарних заходів відповідними міжнародними організаціями або Європейським Союзом.

Державна реєстрація зазначених об'єктів санітарних заходів здійснюється безкоштовно.

Державна реєстрація об'єктів проводиться протягом 30 робочих днів після отримання заяви про таку реєстрацію. Державна реєстрація новітніх харчових продуктів проводиться протягом 180 робочих днів після отримання заяви. Державна реєстрація харчових добавок проводиться протягом 120 робочих днів після отримання заяви.

У виробництві харчових продуктів та харчових продуктах, які перебувають в обігу, дозволяється використання лише тих харчових добавок, що включені до Державного реєстру харчових добавок, дозволених до використання в харчових продуктах.

Під час державної реєстрації харчової добавки необхідно:

– визначати харчові продукти, до яких ця добавка може додаватися, та у разі потреби умови, за яких вона може додаватися;

– обмежувати харчову добавку до найнижчого рівня використання, який є необхідним для досягнення бажаного ефекту;

– враховувати будь-яке допустиме щоденне споживання або обсяг споживання харчової добавки та її вірогідне щоденне споживання від усіх джерел, включаючи можливе щоденне споживання харчової добавки спеціальними групами споживачів.

Харчова добавка може бути зареєстрована тільки, якщо:

- існує обґрунтована технологічна необхідність у харчовій добавці;
- використання харчової добавки не вводить споживача в оману;
- харчова добавка згідно з наявними науковими даними не спричинить шкідливого впливу на здоров'я людини в тому об'ємі, в якому її планується застосовувати.

Будь-який оператор ринку або об'єднання операторів ринку може звернутися із запитом про державну реєстрацію харчової добавки шляхом подання до центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, заяви в довільній формі про державну реєстрацію харчової добавки, що супроводжується відповідною документацією, яка свідчить про те, що харчова добавка відповідає вказаним вище вимогам для її реєстрації

Закон також встановлює **гігієнічні вимоги щодо потужностей**, на яких здійснюється виробництво та/або обіг харчових продуктів:

- підтримуватися в чистому та робочому стані;
- бути спланованими, сконструйованими та розміщеними для належного утримання, чищення та/або дезінфекції, запобігання або мінімізації будь-якого забруднення, а також здійснення заходів, необхідних для забезпечення гігієнічних вимог, у тому числі заходів з боротьби із шкідниками, запобігання накопиченню бруду, контакту з токсичними речовинами та матеріалами, забрудненню харчових продуктів, підтримання необхідних температурних режимів;
- мати належну природну або механічну вентиляцію. Система вентиляції має бути сконструйована таким чином, щоб механічний потік повітря із забрудненої зони не потрапляв до чистої зони, був забезпечений безперешкодний доступ до фільтрів та інших частин, які необхідно чистити або замінювати;
- забезпечуватися належним природним та/або штучним освітленням приміщення, необхідним для виробництва та/або зберігання харчових продуктів;
- підлога повинна мати достатню дренажну систему, конструкція якої запобігатиме ризику забруднення. При відкритих та/або частково відкритих дренажних каналах рух відходів має бути з чистої до забрудненої зони.

14.4. Державний контроль і відповідальність у сфері безпечності та якості харчових продуктів

Правові та організаційні засади державного контролю, що здійснюється з метою перевірки дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин визначені Законом України «Про державний

контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» (назва закону в редакції закону, який набуде чинності у березні 2023 року).

Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані із здійсненням державного контролю за діяльністю операторів ринку, які здійснюють виробництво та/або обіг харчових продуктів, інших об'єктів санітарних заходів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, ветеринарних препаратів, репродуктивного матеріалу та/або утримання, вирощування, розведення, обіг живих тварин з метою перевірки цієї діяльності на відповідність законодавству про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин. Дія цього Закону поширюється також на суспільні відносини, пов'язані із здійсненням державного контролю за діяльністю операторів ринку, які здійснюють органічне виробництво та/або обіг органічної продукції, у тому числі ввезення (пересилання) на митну територію України, з метою перевірки цієї діяльності на відповідність законодавству про харчові продукти та корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавству у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Заходи державного контролю здійснюються без попередження (повідомлення) оператора ринку, крім аудиту та інших випадків, коли таке попередження є необхідною умовою забезпечення ефективності державного контролю.

Заходи державного контролю здійснюються у формі аудиту, інспектування, передзабійного та післязабійного огляду, відбору зразків, лабораторного дослідження (випробування), клінічного огляду тварин, перевірки придатності тварин до транспортування, документальної перевірки, перевірки відповідності, фізичної перевірки. У межах заходів державного контролю здійснюється державний моніторинг.

Ветеринарні інспектори здійснюють державний контроль свіжого м'яса, риби. Державний ветеринарний інспектор здійснює передзабійний огляд птиці *протягом 12 годин*, а інших тварин – *протягом 24 годин після їх прибуття* на бійню (крім визначених у встановленому законодавством порядку боєнь, на яких не вимагається присутність державного ветеринарного інспектора). Державний ветеринарний інспектор має право у будь-який час провести повторний передзабійний огляд тварини. Забій тварини повинен бути здійснений протягом 24 годин після її передзабійного огляду на бійні або протягом 72 годин після її передзабійного огляду в господарстві походження. Якщо тварина, яка пройшла передзабійний огляд в господарстві походження, не була забита протягом 72 годин, вона підлягає повторному передзабійному огляду. Безпосередньо після забою державний ветеринарний інспектор здійснює післязабійний огляд усіх зовнішніх поверхонь туші та нутрощів з цієї туші, звертаючи особливу увагу на виявлення ознак інфекційних захворювань.

У разі виявлення невідповідності або появи обґрунтованої підозри щодо невідповідності державний ветеринарний інспектор здійснює заходи з метою

встановлення (перевірки): остаточного діагнозу; наявності інфекційних захворювань; перевищення встановлених законодавством максимальних меж залишків (рівнів) забруднюючих та інших речовин; відповідності мікробіологічним критеріям; наявності інших факторів, через які м'ясо визнається не придатним для споживання людиною або підлягає використанню з відповідними обмеженнями.

Державний ветеринарний інспектор під час здійснення державного контролю свіжого м'яса зобов'язаний перевірити наявність та ефективність виконання процедур, що запобігають забрудненню м'яса ризиковим матеріалом, чи видалено такий матеріал та побічні продукти тваринного походження, а також за потреби перевірити їх маркування.

Система заходів державного контролю виробництва та обігу рибних продуктів має забезпечувати:

- інспектування на предмет відповідності рибних продуктів показникам свіжості, встановленим законодавством. У разі появи за результатами органолептичного дослідження обґрунтованої підозри щодо невідповідності рибних продуктів показникам свіжості здійснюється відбір зразків та проводяться лабораторні дослідження (випробування) для визначення рівня вмісту загальних азотлетких основ та триметиламіназоту. У разі появи за результатами органолептичного дослідження обґрунтованої підозри щодо наявності в рибних продуктах інших небезпечних факторів здійснюється відбір зразків та проводяться лабораторні дослідження (випробування) на предмет наявності таких факторів;

- моніторинг рибних продуктів для визначення рівня вмісту гістаміну, залишків та забруднюючих речовин, а також наявності паразитів;

- інспектування та інші заходи державного контролю з метою недопущення обігу рибних продуктів, отриманих із отруйних риб родин.

Тварини, що використовуються для виробництва сирого молока та/або молозива, підлягають державному контролю, що здійснюється державним ветеринарним інспектором або уповноваженим ветеринаром з метою перевірки дотримання законодавства щодо виробництва сирого молока та/або молозива, стану здоров'я тварин та використання ветеринарних препаратів.

Господарства, де утримуються тварини, що використовуються для виробництва сирого молока та/або молозива, підлягають державному контролю з метою перевірки дотримання операторами ринку гігієнічних вимог, встановлених законодавством про харчові продукти. У разі виявлення порушення гігієнічних вимог державний ветеринарний інспектор вживає заходів, спрямованих на впровадження оператором ринку коригувальних дій.

Під час державного контролю беруться до уваги результати лабораторних досліджень (випробувань) показників безпечності сирого молока та/або молозива, проведених оператором ринку або на його замовлення.

Оператор ринку зобов'язаний розробити та впровадити процедури періодичної перевірки сирого молока для визначення рівня загального бактеріологічного забруднення та/або кількості соматичних клітин. Якщо за результатами такої перевірки виявляється невідповідність, оператор ринку має

негайно повідомити про це компетентний орган. Якщо протягом трьох місяців з дати такого повідомлення зазначену невідповідність не усунуто, відправлення сирого молока з відповідного господарства забороняється. Така заборона застосовується до моменту надання оператором ринку компетентному органу підтвердження усунення невідповідності.

Законодавство визначає такі види відповідальності за порушення вимог законодавства про харчові продукти:

– порушення встановлених законодавством гігієнічних вимог до виробництва та/або обігу харчових продуктів або кормів, якщо це створює загрозу для життя та/або здоров'я людини або тварини, - тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі десяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі шести мінімальних заробітних плат;

З 21.03.2023 року:

– виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів на незареєстрованій потужності, використання незареєстрованої потужності, на якій утримуються тварини, незареєстрованої потужності з оброблення, переробки побічних продуктів тваринного походження, якщо обов'язковість її державної реєстрації встановлена законом, або провадження діяльності з транспортування чи збору свійських тварин незареєстрованим оператором ринку, якщо обов'язковість його державної реєстрації встановлена законом, – тягнуть за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі двадцяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі одинадцяти мінімальних заробітних плат;

– виробництво та/або зберігання харчових продуктів, виробництво та/або обіг кормів, використання потужності, на якій утримуються тварини, потужності з оброблення, переробки побічних продуктів тваринного походження без отримання експлуатаційного дозволу на відповідну потужність або її затвердження, якщо обов'язковість отримання експлуатаційного дозволу або затвердження встановлена законом, – тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі тридцяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб-підприємців – у розмірі двадцяти мінімальних заробітних плат;

– реалізація харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, продуктів оброблення, переробки побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів, маркування яких не відповідає законодавству, якщо це створює загрозу для життя та/або здоров'я людини або тварин, - тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі тридцяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі двадцяти мінімальних заробітних плат.

Всього можна нарахувати більше 30 різних видів порушень вимог законодавства про харчові продукти.

Найбільш суворим заходом відповідальності є тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу та ветеринарних препаратів

Після виявлення порушення законодавства про харчові продукти, корми,

побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) приймає рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів, якщо таке виробництво та/або обіг становлять загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварин. Рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів повинно обмежувати відповідну господарську діяльність виключно в частині, що є необхідною та достатньою для усунення загрози для життя та/або здоров'я людини та/або тварин, та повинно визначати, який конкретний вид діяльності та з використанням якої потужності (її частини) підлягає тимчасовому припиненню.

Рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів набирає чинності з моменту його вручення операторові ринку і оприлюднення на офіційному веб-сайті компетентного органу та діє протягом визначеного таким рішенням строку, але не більше 10 робочих днів.

Якщо для усунення оператором ринку порушення законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин необхідно припинити виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів на час, що перевищує граничний строк, встановлений частиною другою цієї статті, головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) звертається в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України, до суду з позовом про зобов'язання оператора ринку тимчасово припинити виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів. Зазначений позов подається до суду не пізніше закінчення строку дії рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів.

Оператор ринку має право відновити виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів, якщо:

- 1) відсутня постанова суду, що набрала законної сили, про зобов'язання оператора ринку тимчасово припинити виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів та закінчився строк тимчасового припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів,

репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів, визначений у рішенні головного державного інспектора (головного державного ветеринарного інспектора);

2) суд скасував рішення головного державного інспектора (головного державного ветеринарного інспектора) про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів;

3) суд, який ухвалив постанову про зобов'язання оператора ринку тимчасово припинити виробництво та/або обіг харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів, постановив ухвалу про її скасування на підставі усунення або припинення існування обставин, які стали підставою для ухвалення такої постанови;

4) головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) скасував прийняте ним рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів на підставі усунення або припинення існування обставин, які стали підставою для прийняття такого рішення.

14.5. Державне регулювання виробництва і обігу спиртів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів

Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює сферу виробництва, оптової та роздрібною торгівлі алкогольними напоями, забезпечення їх високої якості та захисту здоров'я громадян, а також посилення боротьби з незаконним їх виробництвом та обігом визначаються Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального».

Цей Закон встановлює основи державної політики щодо споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, визначаючи відповідні обмеження щодо шкідливого впливу від їх споживання, серед яких є:

1) пропаганда здорового способу життя, вільного від споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів;

2) створення економічних та правових умов, що сприяють зменшенню споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів;

3) включення до загальноосвітніх програм та професійних освітніх програм усіх навчальних закладів України, незалежно від форми власності, положень про шкідливий вплив споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів на організм людини, а також про переваги здорового способу життя;

4) лікування алкогольної та тютюнової залежності;

5) протидія незаконному ввезенню та обігу алкогольних напоїв тощо.

Невід'ємною частиною законного механізму виготовлення підакцизних товарів є наявність у виробників відповідної ліцензії, що надає суб'єкту

господарювання право на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, отримання якого регулюється *Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності»*. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 7 цього Закону, виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами підлягає ліцензуванню і регулюється спеціальним *Законом України «Про державне регулювання виробництва та обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»*.

Положення *Податкового кодексу України* встановлюють порядок збору обов'язкових платежів, податків та зборів у рахунок державного та місцевих бюджетів. Згідно зі ст. 215.1 ПК України, спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої та пиво належать до підакцизних товарів, що передбачає встановлення цим нормативно-правовим актом відповідних ставок акцизного податку на вищезазначені товари. Це означає, що майбутній виробник алкогольної продукції потребує не тільки наявності відповідної ліцензії на виробництво та її реалізації, а й повинен сплатити акцизний податок, який є різновидом непрямих податків на споживання окремих видів товарів (продукції). Підтвердженням сплати цього податку є наявність на пляшці або упаковці марки акцизного податку, порядок виготовлення, зберігання, продажу якої регулюється постановою Кабінету Міністрів України *«Про затвердження Положення про виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів»*, затвердженою від 27 грудня 2010 р. № 1251.

Марки акцизного податку для вироблених в Україні алкогольних напоїв відрізняються від марок для ввезення на митну територію України алкогольних напоїв дизайном та кольором. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 296 *«Деякі питання запровадження марок акцизного податку нового зразка для алкогольних напоїв та тютюнових виробів»* було затверджено нові зразки марок акцизного податку для алкогольних напоїв вітчизняного та імпортного виробництва. Для маркування алкогольних напоїв вітчизняного виробництва акцизні марки виготовляються в зеленій та червоній кольоровій гамі, а для маркування алкогольних напоїв імпортного виробництва - у фіолетовій та помаранчевій.

Також розпорядженням КМУ від 06 липня 2016 р. № 497-р. було схвалено Концепцію створення та впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) *«Електронна акцизна марка»*. Цим документом обґрунтована необхідність впровадження автоматизованої системи контролю за обігом підакцизних товарів (алкогольних напоїв та тютюнових виробів), яка охопить всі стадії підакцизних товарів на митній території України від виробника або імпортера до моменту роздрібною реалізації підакцизних товарів. Зазначено, що впровадження автоматизованої системи надасть змогу отримати інструмент для реалізації державного контролю за рухом підакцизних товарів і вдосконалити механізм адміністрування сплати акцизного податку. Метою Концепції є також мінімізація впливу людського фактору на адміністрування акцизного податку, збільшення доходів бюджету від сплати акцизного податку, зменшення обсягів реалізації

підакцизних товарів без сплати акцизного мита, унеможливить легалізацію незаконного виготовлених/імпортованих підакцизних товарів та, відповідно, забезпечить зменшення обсягів незаконного обігу підакцизних товарів. Концепцію передбачається реалізувати до кінця 2018 р.

Реалізацію та обіг алкогольної продукції в Україні регулює постанова Кабінету Міністрів України «Про впорядкування видачі суб'єктами підприємницької діяльності ліцензій на право оптової торгівлі спиртом етиловим і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами» від

31 березня 1999 р. № 500, «Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення» від 15 червня 2006 р. № 833. Ці підзаконні нормативно-правові акти покликані врегулювати легальний обіг спирту та алкогольної продукції на території держави, а також запобігти розширенню «тіньового» ринку цих товарів.

Порядок отримання ліцензії на право оптової торгівлі спиртом етиловим і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами встановлюється Законом України «Про державне регулювання виробництва та обігу спирту етилового, коньячного та плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» та постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування видачі суб'єктами підприємницької діяльності ліцензій на право оптової торгівлі спиртом етиловим і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами».

14.6. Правове регулювання виробництва харчової продукції тваринного походження

На даний час можна стверджувати, що діяльність у цій сфері лише частково врегульована на законодавчому рівні. Так, якщо виробництво молока на цей час регламентується Законом України від 24 червня 2004 р. «Про молоко та молочні продукти», то проект закону про м'ясо та м'ясні продукти було прийнято лише у першому читанні ще в 2007 році.

Закон «Про молоко та молочні продукти» визначає правові та організаційні основи забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України.

Виробником молока та молочної сировини є юридична особа незалежно від форми власності, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, особисте селянське господарство, фізична особа, яка утримує корів, овець, кіз, буйволиць, кобил та виробляє молоко і молочну сировину, суб'єктом господарювання визнається юридична особа незалежно від форми власності, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка здійснює виробництво, переробку та реалізацію молока, молочної сировини і молочних продуктів.

Закон складається із 23 статей, у яких визначено важливі терміни (молоко, молочні продукти та ін.), сферу застосування нормативно-правового акту, державну політику, вимоги до безпечності, якості, пакування, маркування молочних продуктів, порядок утилізації небезпечної та неякісної продукції, вимоги до технологічного обладнання, ветеринарно-санітарні вимоги та контроль

за їх дотриманням, державну підтримку виробників молока, відповідальність за порушення цього Закону, а також основи міжнародного співробітництва

Процес виробництва молока в особистих селянських господарствах детально регламентується у наказі Міністерства аграрної політики України від 21 березня 2002 р. № 17 «Про затвердження ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока», зокрема визначаються вимоги до тваринницьких приміщень, утримання корів, доїння, первинної обробки молока та ветеринарного обслуговування.

В Україні основними нормативно-правовими актами у сфері рибництва є Закон України від 8 липня 2011 року № 3677-VI «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» та Закон України від 18 вересня 2012 року № 5293-VI «Про аквакультуру»

Рибне господарство – галузь економіки, завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання водних біоресурсів, їх вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та переробка з метою одержання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції, а також забезпечення безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості Аквакультура (рибництво) – сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеїнної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

У ньому регламентується процес вирощування рибної продукції для її подальшої реалізації.

Зокрема виділяються три основні напрями отримання товарної аквакультури:

- 1) випасна,
- 2) ставкова,
- 3) індустріальна.

Для здійснення випасної аквакультури використовуються рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), рибогосподарські технологічні водойми при цьому не використовуються. Випасна аквакультура здійснюється за екстенсивною формою за відсутності негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Ставкова та індустріальна аквакультура передбачає вирощування об'єктів аквакультури у штучно створених, повністю або частково контрольованих умовах із використанням напів інтенсивної та інтенсивної форм аквакультури. Для здійснення ставкової аквакультури використовуються рибогосподарські технологічні водойми, руслові, балочні та офарбовані рибницькі ставки, штучно відокремлені від материнських водних об'єктів (їх частин), обводнені торфові кар'єри в умовах рибницьких господарств (риборозплідники, нерестово-вирощувальні, товарні, повносистемні господарства). Для здійснення індустріальної аквакультури використовуються рибницькі басейни, рибницькі садки, акваріуми, а також частини водних об'єктів із застосуванням спеціальних

технологічних пристроїв – плавучих садків, колекторів для моллюсків, установок замкненого водопостачання тощо

Спеціальне використання об'єктів тваринного світу в порядку ведення рибного господарства здійснюється з наданням права користування рибогосподарськими водними об'єктами, за що справляється збір.

Із цього приводу у ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» визначається, що рибогосподарський водний об'єкт для цілей аквакультури надається в користування на умовах оренди відповідно до Водного кодексу України. Відповідно до ст. 68 згаданого Кодексу на водних об'єктах (їх частинах), які використовуються для промислового добування риби та іншого водного промислу або мають значення для відтворення їх запасів, права водокористувачів можуть бути обмежені в інтересах рибного господарства та водного промислу. Перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) визначається Кабінетом Міністрів України. Водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби. Разом з тим, слід мати на увазі, що діяльність у сфері аквакультури не вважається спеціальним використанням водних біоресурсів, тому норми Водного кодексу України в цій частині не поширюють свою дію на аквакультуру.

Відповідно до норм Земельного кодексу України в користування надається частина рибогосподарського водного об'єкта для розміщення плавучих рибницьких садків. У цьому разі межі наданої в користування частини рибогосподарського водного об'єкта визначаються координатами відведеної акваторії. Рибогосподарська технологічна водойма для цілей аквакультури надається юридичній чи фізичній особі органом, яка здійснює розпорядження земельною ділянкою під водою, за договором оренди землі (земель водного фонду).

Загальні вимоги до використання водного об'єкта, який орендується для цілей аквакультури, містяться у главі 58 Цивільного кодексу України, якою визначено предмет та сторони договору найму, плату за користування, строк договору, особливості користування предметом найму, умови його поліпшення, припинення договору найму тощо. Особливістю договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України є те, що він укладається виключно у письмовій формі.

Істотними умовами договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної економічної зони України, що визначаються за згодою сторін, є:

- 1) об'єкт оренди; 2) строк дії договору; 3) орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку внесення і перегляду та відповідальності за її несплату; 4) умови використання частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України; 5) умови і строки передачі об'єкта оренди суб'єкту аквакультури; 6)

умови збереження стану об'єкта оренди; 7) умови повернення суб'єктом аквакультури об'єкта оренди; 8) встановлені обмеження (обтяження) щодо використання об'єкта оренди; 9) визначення сторони, яка несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди чи його частини; 10) відповідальність сторін.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте законодавство, що регулює відносини з виробництва харчової продукції.
2. Повноваження органів влади у сфері безпечності харчових продуктів.
3. Поняття та види харчових продуктів за законодавством України.
4. Державна реєстрація харчових добавок.
5. Порядок здійснення інформації про харчовий продукт.
6. Які документи підтверджують якість харчових продуктів?
7. Які є обов'язкові реквізити для етикування харчових продуктів?
8. Які умови виробництва харчових продуктів, які містять ГМО?
9. У чому мета державного регулювання ГП?
10. У чому полягає декларування виробництва харчових продуктів?
11. Який харчовий продукт вважається непридатним для споживання?
12. Як реєструються харчові добавки і ароматизатори?
13. Вимоги щодо потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг харчових продуктів
14. Поняття експлуатаційного дозволу. Державна реєстрація підлягають потужності з виробництва та/або обігу харчових продуктів.
15. Заходи державного контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів.
16. Види відповідальності за порушення вимог законодавства про харчові продукти.
17. Підстави відновлення виробництва харчових продуктів.
18. Система контролю за обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів.
19. Порядок отримання ліцензії на право оптової торгівлі спиртometиловим і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами.
20. Правові та організаційні основи забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів.
21. Правове регулювання здійснення господарської діяльності у сфері рибного господарства.

ТЕМА 15. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІДПРИЄМСТВ

15.1. Поняття та суб'єкти трудових відносин, законодавче регулювання трудових відносин.

15.2. Трудовий договір та процедурні питання його укладення.

15.3. Організація та правове регулювання оплати праці.

15.4. Дисципліна праці та правові засоби її забезпечення.

15.5. Порядок вирішення трудових спорів.

15.1. Поняття та суб'єкти трудових відносин, законодавче регулювання трудових відносин

Трудові відносини – це добровільний юридичний зв'язок між працівником і роботодавцем. *Працівник* зобов'язується особисто виконувати визначену трудову функцію за обумовленою спеціальністю, кваліфікацією, посадою в даній організації з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядкові, а *роботодавець* зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Під внутрішнім трудовим розпорядком розуміють певний режим праці, що забезпечує організовану діяльність працівників, виконання встановленого обсягу праці.

Це поняття трудових відносин визначає його суб'єкти, а через їх обов'язки й зміст цих правовідносин, які є двосторонніми відносинами.

Суб'єктами трудових відносин є, з одного боку, працівник, а з другого – роботодавець.

Працівник – громадянин України чи іноземний громадянин, або особа без громадянства, що перебуває в трудових відносинах з роботодавцем на підставі укладеного трудового договору і завдяки своїй праці виконує певну трудову функцію.

Мінімальний вік для укладання трудового договору визначено ст. 188 КЗпП **шістнадцять років**. За згодою одного з батьків або особи, яка його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли **п'ятнадцяти років**, а в окремих випадках і з чотирнадцяти років якщо:

- підліток, досягнувши 14-річного віку, є учнем загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів;
- запропонована підлітку робота не завдає шкоди його здоров'ю;
- обумовлена трудовим договором робота виконується у вільний від навчання час і не порушує процесу навчання;
- на укладення трудового договору є згода одного з батьків або особи, яка його замінює.

Забороняється застосування праці **осіб молодше вісімнадцяти років** на *важких роботах* і на роботах з *шкідливими або небезпечними умовами праці*, а також на *підземних роботах*.

У законі не визначено, в якій саме формі має бути отримана згода одного з батьків. Принаймні її доцільно оформляти *у письмовій формі*. У разі відсутності батьків повинна бути згода опікуна або піклувальника чи органів опіки і піклування.

Укладення трудового договору з особами, які не досягли чотирнадцятирічного віку, не допускається.

Щодо максимального віку, то його не визначено в КЗпП. Тільки в окремих випадках, враховуючи специфіку праці, законодавством про працю може визначатися максимальна межа щодо віку працівника.

Роботодавець – власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності й галузевої належності або уповноважений ним орган чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

Роботодавцем може бути і фізична особа й громадська чи релігійна організація, що уклала трудовий договір з бухгалтером, секретарем, водієм тощо.

Трудові відносини забезпечуються (регулюються) наступними нормативно-правові актами²⁶: КЗпП, законами України, міжнародними договорами України, міжнародними угодами та іншими актами законодавства України, прийнятими відповідно до Конституції України.

Існують такі **види трудових відносин**: строкові договори, контракт, трудовий договір та ін.

15.2. Трудовий договір та процедурні питання його укладення

Поняття трудового договору закріплено у ст. 21 КЗпП – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Сторонами трудового договору є працівник і роботодавець – власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа. Аби стати стороною трудового договору, громадянин повинен мати трудову правосдатність і трудову дієздатність.

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням.

З 1 січня 2015 року, роботодавець, приймаючи на роботу працівника, **зобов'язаний видати наказ про прийняття на роботу** (чи розпорядження). Інакше (якщо роботодавець не видасть наказ про прийняття на роботу) йому загрожують значні штрафи та судові розгляди.

²⁶ Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, в якому містяться юридичні норми.

З моменту укладення трудового договору між працівником та роботодавцем виникають трудові правовідносини. Працівник підпорядковується правилам внутрішнього розпорядку організації і набуває прав, установлених для працівників цієї організації.

Залежно від порядку встановлення прав та обов'язків є два види умов трудового договору: *безпосередні*, зміст яких визначається сторонами при укладенні трудового договору; *похідні*, зміст яких установлений у законах, підзаконних та локальних нормативно-правових актах і які, як правило, не можуть змінюватися угодою сторін.

Безпосередні умови трудового договору, у свою чергу, поділяються на *обов'язкові (необхідні)*, без яких трудовий договір не може бути укладений (про прийняття на роботу та місце роботи; про трудову функцію яку виконуватиме працівник, де зазначається його посада, професія, спеціальність, кваліфікація; умова про час початку роботи (а при укладенні строкового трудового договору і про строк закінчення роботи; про розмір заробітної плати;) і *додаткові (факультативні)*, не обов'язкові для існування трудового договору (випробування, строк трудового договору, суміщення професій (посад), сумісництво, неповний робочий час).

Відповідно ст. 31 КЗпП роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. Трудова функція визначається відповідно до Класифікатора професій та Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників.

При укладенні трудового договору сторони, крім обов'язкових (основних), можуть визначити *додаткові умови трудового договору*. Якщо сторони обумовили додаткові умови, то вони теж обов'язкові для сторін трудового договору. Згідно зі ст. 9 КЗпП умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із чинним законодавством України про працю, є недійсними.

Якщо порушено умову щодо праводієздатності особи, то трудовий договір вважається недійсним. Наприклад, якщо на посаду фармацевта прийняли особу без необхідної освіти, то її мають звільнити з роботи через порушення правил прийняття на роботу.

Забороняється відмовляти у прийнятті на роботу жінкам і знижувати їм заробітну плату через вагітність або наявність дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – якщо вони мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда (ст. 184 КЗпП). При відмові в прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомляти їм причини відмови у письмовій формі. Відмову у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку.

Заборонено приймати на роботу, пов'язану з виробництвом, зберіганням і торгівлею спиртними напоями, осіб, які не досягли 18 років (Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21 травня 1985 р.).

При прийнятті на роботу працівників (що досягли вісімнадцятирічного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо пов'язані зі зберіганням, обробкою, продажем (відпуском), перевезенням або застосуванням у

процесі виробництва переданих їм цінностей, укладаються письмові договори про повну матеріальну відповідальність. При відмові працівника укласти такий договір працівникові може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

На державну службу можуть прийматися тільки громадяни України, а капітаном морського торгового судна може бути тільки громадянин України.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням роботодавця про зарахування працівника на роботу, які не є письмовими формами трудового договору. Для деяких видів трудових договорів розроблено типові письмові форми трудового договору. Дотримання письмової форми є обов'язковим:

- при організованому наборі працівників;
- при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними та геологічними умовами й умовами підвищеного ризику для здоров'я;
- в разі укладання контракту;
- у випадку коли працівник наполягає на укладанні трудового договору у письмовій формі;
- у разі укладання трудового договору неповнолітнім.

Стадії укладення та оформлення трудового договору:

- перша стадія – *подання працівником заяви* про прийняття на роботу, а також документів, подання яких передбачено законодавством про працю.
- друга стадія – *укладення трудового договору* (досягнення угоди щодо основних і додаткових умов трудового договору).
- третя стадія – *зарахування працівника на роботу*, що оформляється наказом чи розпорядженням роботодавця.
- четверта стадія – *ознайомлення працівника*, під розписку, з наказом (розпорядженням) про прийняття його на роботу та видача працівникам, праця яких оплачується відрядно, розрахункової книжки, а також внесення до трудової книжки працівника запису про його прийняття на роботу та ознайомлення під розписку в особовій картці.

Залежно від терміну трудовий договір може бути (ст. 23 КЗпП):

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк
- 2) укладений на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Особливою формою строкового договору є **контракт**. Він укладається в письмовій формі у двох примірниках і підписується роботодавцем і працівником. У контракті вказується строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення праці, умови розірвання договору, в тому числі дострокового. Умови контракту, що погіршують становище працівника порівняно з чинним законодавством, угодами і колективним договором, вважаються недійсними. Контракт може містити зобов'язання роботодавця щодо компенсації моральної і матеріальної шкоди, заподіяної працівникові в разі дострокового розірвання контракту.

За два місяця до закінчення строку дії контракту за угодою сторін він може бути продовжений або укладений на новий термін.

Припинення трудового договору є правомірним лише за наявності наступних умов:

- 1) за передбаченими в законі підставами припинення трудового договору;
- 2) з дотриманням певного порядку звільнення за конкретною підставою;
- 3) наявності юридичного факту щодо припинення трудових правовідносин (розпорядження власника, заява працівника, відповідний акт третьої сторони – суду, військкомату).

Відповідно до статті 36 КЗпГ **підставами припинення трудового договору** можуть бути:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення;
- 3) призов або вступ працівника або власника – фізичної особи на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада відповідно до частин третьої та четвертої статті 119 КЗпП²⁷
- 4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38²⁸, 39²⁹), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на

²⁷ п. 3 ст. 119 КЗпП за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації, зберігаються місце роботи, посада і компенсується із бюджету середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову, незалежно від підпорядкування та форми власності. Виплата таких компенсацій із бюджету в межах середнього заробітку проводиться за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

п. 4 ст. 119 КЗпП за працівниками, які були призвані під час мобілізації, на особливий період та які підлягають звільненню з військової служби у зв'язку з оголошенням демобілізації, але продовжують військову службу у зв'язку з прийняттям на військову службу за контрактом, але не більше ніж на строк укладеного контракту, зберігаються місце роботи, посада і компенсується із бюджету середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову, незалежно від підпорядкування та форми власності. Виплата таких компенсацій із бюджету в межах середнього заробітку проводиться за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

²⁸ Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або інвалідом I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин), власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник.

Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник або уповноважений ним орган не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору.

²⁹ Строковий трудовий договір підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його *хвороби або інвалідності*, які перешкоджають виконанню роботи за договором, порушення власником або уповноваженим ним

вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45);

5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;

6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

7-1) укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення;

7-2) з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади»;

8) підстави, передбачені контрактом.

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий договір до закінчення строку його чинності **можуть бути розірвані власником** лише у випадках (ст. 40 КЗпП):

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації або репродукування підприємства, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного або громадського стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності;

6) поновлювання на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (у тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили.;

9) призову або мобілізації власника – фізичної особи під час особливого періоду.

Не допускаються звільнення працівника з ініціативи власника в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці.

Крім вказаних вище підстав з окремими категоріями працівників трудовий договір з ініціативи власника може бути розірваний також у випадках:

- 1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, його заступниками, головним бухгалтером, службовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, службовими особами державної контрольно-ревізійної служби та органів контролю за цінами;
- 2) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довіри до нього з боку власника;
- 3) скоєння працівником, який виконує виховні функції, аморального вчинку, не сумісного з продовженням даної роботи;
- 4) перебування всупереч вимогам Закону України "Про запобігання корупції" у прямому підпорядкуванні у близької особи;
- 5) припинення повноважень посадових осіб.

15.3. Організація та правове регулювання оплати праці

Правові, економічні та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та господарювання, встановлює Закон України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. Кодекс законів про працю України та інші численні нормативно-правові акти, а також колективні договори й локальні документи окремих підприємств.

Правове визначення заробітної плати дає ст. 1 Закону України «Про оплату праці». **Заробітна плата** – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Структурно заробітна плата складається з трьох частин: основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата є винагородою за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсації та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Оплата праці виконує дві основні **функції** – відновлювальну та стимуляційну. *Відновлювальна функція* полягає в тому, що розмір заробітної плати тісно пов'язаний із рівнем життя населення, з таким соціальним стандартом, як прожитковий мінімум, який характеризує мінімально допустимі умови відновлення активного фізичного стану людини. *Стимуляційна функція* повинна підвищувати зацікавленість працівника в результативності праці та якості роботи.

Законодавством України передбачено два рівні регулювання заробітної плати: державний і договірний.

Державний рівень полягає в законодавчому регулюванні оплати працівників шляхом встановлення мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, а також шляхом встановлення податків на доходи працівників.

Мінімальна заробітна плата³⁰ – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт). *До мінімальної заробітної плати* не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, один раз на рік під час затвердження Державного бюджету та не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

До сфери державного регулювання оплати праці належить також встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній та комунальній власності, працівників підприємств, установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів.

Договірне регулювання оплати праці здійснюється на основі системи соціально-партнерських угод, які укладаються на державному, галузевому, регіональному та виробничому рівнях. Головним принципом при цьому є недопущення погіршення становища працівників шляхом зниження гарантій, передбачених угодою вищого рівня або законодавством.

Підприємства самостійно встановлюють фонди, системи і розміри оплати праці, а також інші види доходів, передбачені законодавством. Усі норми оплати праці підприємства встановлюють у колективному договорі, а саме:

- 1) фонди оплати праці;
- 2) системи оплати праці;
- 3) норми праці та грошові розцінки;
- 4) тарифні сітки;
- 5) розмір тарифної ставки
- 6) схеми посадових окладів;
- 7) надбавки та доплати;

³⁰ 6700 грн з 1 січня 2023 року відповідно до ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік»

8) премії, що входять до системи оплати праці, види і розміри матеріального заохочення;

9) компенсації та гарантійні виплати.

У рамках колективного договору можуть передбачатися не тільки види матеріального заохочення, але й додаткові соціальні виплати;

1) оплата гарячого харчування працівникам підприємства;

2) додаткове медичне та оздоровче обслуговування працівників за рахунок коштів підприємства;

3) фінансування платного навчання працівників;

4) оплата транспортних витрат і витрат на житло працівникам за рахунок підприємства тощо.

Основою організації оплати праці є *тарифна система оплати праці*, яка включає тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Під системою оплати праці розуміються спосіб обчислення розмірів винагороди, яку потрібно виплатити працівникам відповідно до витрат праці. Системи оплати праці на підприємстві встановлюються колективним договором.

Існують дві основні системи оплати праці погодинна та відрядна, які можуть застосовуватися як у «чистому» вигляді, так і з різними модифікаціями.

Під преміюванням розуміються виплати працівникам грошових сум понад основний заробіток з метою стимулювання результатів праці та їх заохочення.

Преміювання здійснюється у **двох формах**:

1) преміювання, передбачене системою оплати праці;

2) преміювання поза системою оплати праці.

За цільовим призначенням премії в рамках системи оплати праці поділяються на два види: премії за основні результати господарської діяльності і премії за поліпшення окремих сторін виробничої діяльності (за економію енергоресурсів, за зниження простою транспорту та ін.).

Одноразове преміювання здійснюється без встановлення певних показників і повністю залежить від суб'єктивного волевиявлення власника.

Надбавки та доплати до основної заробітної плати призначені для стимулювання працівників:

1) до підвищення ділової кваліфікації і зростання майстерності;

2) до тривалого виконання трудових обов'язків у певній сфері трудової діяльності;

3) до роботи з підвищеною інтенсивністю та у важких і шкідливих умовах.

Законодавством України та різними нормативно-правовими актами *передбачені такі надбавки*: за високу професійну майстерність; за високі досягнення у праці; за виконання особливо важливої роботи на певний термін; за стаж за спеціальністю або винагорода за вислугу років (в окремих галузях промисловості); за стаж роботи у науковій сфері науковим працівникам державних наукових установ та інші.

Нормативно-правовими актами передбачені наступні *доплати*: за розширення зони обслуговування або збільшення обсягу робіт; за суміщення професій (посад); за виконання роботи тимчасово відсутнього працівника; за роботу у важких і шкідливих умовах; за роботу в нічний час тощо.

Розмір конкретних доплат і надбавок та порядок їх виплати встановлюється в колективному договорі.

Гарантійні виплати – це суми, що зберігають працівникові заробітну плату (повністю або частково) за час, коли він з поважних причин, передбачених законодавством, звільняється від виконання трудових обов'язків і за ним зберігається місце роботи.

До основних гарантійних виплат належать:

виплати працівникам за час виконання державних або громадських обов'язків;

- 1) виплати в разі переїзду на роботу в іншу місцевість;
- 2) виплати в разі службових відряджень;
- 3) виплати під час підвищення кваліфікації з відривом від виробництва;
- 4) виплати під час перебування в медичному закладі на обстеженні;
- 5) виплати за участь у колективних роботах і підготовці проекту

колективного договору чи угоди та інші.

Гарантійні доплати – це суми, які виплачуються працівникові понад заробітну плату в разі скорочення робочого часу або переведення на іншу роботу. До основних видів гарантійних виплат належать: доплати неповнолітнім працівникам; доплати в разі переведення та переміщення працівника на іншу нижчеоплачувану роботу і в інших випадках.

Компенсаційні виплати – це суми, які виплачуються працівникам понад заробітну плату для компенсації додаткових витрат, пов'язаних із виконанням ними своїх трудових обов'язків, а також витрат у зв'язку з переїздом на роботу в іншу місцевість. До таких компенсаційних виплат відносять:

- 1) компенсацію за зношування інструментів, що належать працівникам;
- 2) витрати на службові відрядження;
- 3) виплати, пов'язані з призовом на військову службу або проходженням військових зборів;
- 4) компенсацію витрат за використання особистих легкових автомобілів для службових поїздок;
- 5) виплати в разі переїзду на роботу в іншу місцевість;

б) компенсацію окремим категоріям працівників бюджетних установ витрат на проїзд у пасажирському транспорті у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків.

Згідно з чинним законодавством із заробітної плати працівників можуть відраховуватися такі **види утримань**:

- податок з доходів фізичних осіб;
- страхові внески до Пенсійного фонду;
- збір на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття;

- збір на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- профспілкові внески (на підставі заяв працівників);
- аліменти (за виконавчими листами судових органів);
- за брак продукції та завданий підприємству матеріальний збиток;
- за наданий кредит;
- інші види добровільних утримань згідно із заявами працівників.

З метою покращення управління соціальним страхуванням та скорочення витрат у цій сфері до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» внесено зміни, відповідно до яких з 1 січня 2015 року передбачено створення **Фонду соціального страхування України** шляхом об'єднання двох з чотирьох діючих фондів соціального страхування – 1) *Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та 2) Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.*

Заробітна плата повинна виплачуватися працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів. Як виняток, колективним договором може передбачатися часткова заробітна плата натурою (за цінами, не нижчими за собівартість) у тих галузях або за тими професіями, де така виплата є звичайною або бажаною для працівників. У зв'язку із затримкою термінів її виплати працівники мають право на компенсацію заробітної плати. Така компенсація виплачується за наявності двох умов: затримки виплати заробітної плати на один і більше календарних місяців і зростання індексу споживчих цін за період затримки більш ніж на 1 процент. Але не отримана своєчасно з вини працівника зарплата компенсації не підлягає.

У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком.

15.4. Дисципліна праці та правові засоби її забезпечення

Трудова дисципліна – це сукупність правових норм, які регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і власника або уповноваженого ним органу, визначають види заохочень за успіхи у праці.

Власник або уповноважений ним орган повинен правильно організовувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову та виробничу дисципліну, неухильно дотримуватися законодавства про працю і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту. Зокрема, всі власники зобов'язані забезпечити розмір оплати праці найманих працівників не нижче мінімальної заробітної плати, встановленої державою; забезпечити дотримання гарантій, встановлених для неповнолітніх працівників та жінок; регулярно сплачувати внески до фондів загальнообов'язкового державного соціального

страхування. Власник повинен створити працівнику належні умови праці, забезпечити його сировиною, устаткуванням, робочим інструментом, організувати охорону речей працівника під час його роботи. Важливим обов'язком власника є обов'язок своєчасно виплачувати працівнику заробітну плату та надавати оплачувану щорічну відпустку зі збереженням місця роботи.

Працівники, відповідно до статті 139 КЗпП, зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно й точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, дотримуватися трудової та технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір.

Усі нормативно-правові акти, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, поділяються на 2 групи: *норми загального значення* (КЗпП, типові правила внутрішнього розпорядку та інші) та *норми спеціального призначення*, які враховують специфіку окремих галузей господарства, а також особливості праці певних категорій працівників (галузеві правила внутрішнього розпорядку, положення про дисципліну окремих категорій працівників).

Трудовий розпорядок на конкретному підприємстві визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовим колективом за поданням власника або уповноваженого ним органу і профспілкового комітету на основі типових правил. У цих правилах конкретизуються обов'язки власника, адміністрації, працівників даного підприємства, правила прийому на роботу, враховуючи специфіку підприємства, встановлюється режим робочого часу і часу відпочинку, види заохочень за успіхи в роботі, порядок їх застосування та порядок застосування дисциплінарних стягнень.

До працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватися будь-які заохочення, що зазначені в правилах внутрішнього розпорядку, як *моральні* (оголошення подяки, нагородження грамотами, медалями, орденами), так і *матеріальні* (преміювання за умови досягнення певних показників).

За порушення трудових правовідносин може наставати юридична відповідальність різних видів – кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна.

Кримінальний кодекс України (далі КК) передбачає *кримінальну відповідальність* за ряд порушень посадовими особами трудових обов'язків, зокрема: за незаконне звільнення працівника з роботи (стаття 172 КК); за безпідставну невиклату заробітної плати (стаття 175 КК).

Ряд порушень трудових відносин тягне за собою *адміністративну відповідальність*, причому це стосується не тільки роботодавця та посадових осіб підприємства, але й профспілок та інших уповноважених трудовим колективом органів, а також окремих найманих працівників. Наприклад, порушення вимог законодавства про працю та охорону праці на виробництві (стаття 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі КЗпАП), ухиляння від участі в переговорах щодо укладання колективного договору, угоди (стаття 41-1 КЗпАП), порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм (стаття 42 КЗпАП) тощо.

Трудові правопорушення складаються з двох різновидів: дисциплінарних проступків і трудових майнових правопорушень, загальним для яких є недотримання працівником своїх трудових обов'язків. Однак особливості кожного з цих видів правопорушень зумовлюють застосування двох різних видів відповідальності – дисциплінарної та матеріальної.

Законодавство виділяє два види дисциплінарної відповідальності: загальну і спеціальну.

Загальна дисциплінарна відповідальність передбачається статтями 147-152 КЗпП України. Підставою для дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок. Об'єктивною стороною такого проступку є протиправна поведінка особи, яка перебуває у трудових відносинах із власником або уповноваженим ним органом, шкідливих наслідків та причинного зв'язку між цими наслідками та поведінкою правопорушника.

Загальна дисциплінарна відповідальність не передбачається також за невиконання громадських доручень і недотримання моральних та етичних правил поведінки. Причому, згідно з чинним законодавством, порушення трудової дисципліни вважається таким лише за умови, що воно сталося у робочий час (за винятком працівників, які працюють у режимі інформованого робочого часу).

Стаття 147 КЗпП передбачає **два види дисциплінарних стягнень: догану та звільнення**. Причому за порушення трудової дисципліни до працівників може бути застосоване лише одне дисциплінарне стягнення.

Звільнення працівника за порушення трудової дисципліни допускається тільки у визначених законом випадках:

- за систематичне порушення трудової дисципліни;
- за прогул без поважних причин;
- за появу на роботі у стані наркотичного, токсичного або алкогольного сп'яніння;
- за крадіжку речей власника;
- за однократне порушення трудової дисципліни керівниками та деякими іншими працівниками.

Згідно зі статтею 149 КЗпП дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо після виявлення факту правопорушення, але не пізніше 1 місяця з дня його виявлення, не враховуючи часу тимчасової непрацездатності працівника або перебування його у відпустці. При цьому воно не може бути накладене пізніше 6 місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник зобов'язаний отримати від працівника письмові пояснення щодо причин та обставин вчинення проступку. Стягнення оформлюється наказом або розпорядженням власника та повідомляється працівнику під розписку.

Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у комісії з трудових спорів або подане безпосередньо до суду в 3-місячпий строк.

Якщо протягом року з дня накладання дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, він вважається

таким, що не має дисциплінарного стягнення. Протягом дії дисциплінарного стягнення відповідно до статті 151 КЗпП, до цього працівника не можуть застосовуватися заходи заохочення.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність передбачається тільки для певних категорій працівників на підставі спеціальних нормативно-правових актів: законів, положень, статутів (Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 р., Закону України «Про статус. суддів» під 15.12.1992 р., Дисциплінарного статуту прокуратури України, затвердженого постановою Верховної Ради від 06.11.1991 р., Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту, затвердженого постановою КМУ від 26.01.1993 р. №55 та інших).

Як правило, спеціальна дисциплінарна відповідальність відрізняється від загальної дисциплінарної відповідальності більш широким змістом дисциплінарного проступку та більш суворими санкціями. Так, для певних категорій працівників до їхніх трудових обов'язків включені вимоги морального змісту. Це стосується державних службовців, прокурорів, суддів, працівників, що виконують виховні функції.

Порушення моральних та етичних норм такими працівниками не тільки під час роботи, але й у побуті може бути підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності аж до звільнення з посади.

Матеріальна відповідальність є обов'язком однієї сторони трудового договору працівника або власника – відшкодувати іншій стороні, у встановленому законом порядку, шкоду заподіяну внаслідок винного, протиправного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків. Таким чином, суб'єктами матеріальної відповідальності є працівник і роботодавець.

Матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Трудове законодавство передбачає два види матеріальної відповідальності працівників: обмежену і повну.

Обмежена відповідальність полягає в обов'язку працівника, з вини якого було заподіяно шкоду, відшкодувати власнику пряму дійсну шкоду, але не більше від його середнього місячного заробітку.

Відповідно до статті 133 КЗпП обмежену матеріальну відповідальність несуть:

1) працівники – за псування або знищення через недбалість матеріалів, продукції, інструментів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством працівнику у користування;

2) керівники підприємств і їхні заступники, керівники структурних підрозділів та їхні заступники у разі завдання шкоди підприємству зайвими грошовими виплатами, неправильною постановкою обліку і зберігання матеріальних цінностей або готівки, невжитими необхідними заходами для запобігання простоям, розкраданню і псуванню цінностей.

Повна матеріальна відповідальність, відповідно до статті 134 КЗпП, за шкоду заподіяну працівником, може наставати у випадках, коли:

- 1) між працівником і підприємством укладено письмовий договір про повну матеріальну відповідальність;
- 2) майно та інші цінності одержані працівником під звіт за разовим дорученням або за іншим разовим дорученням;
- 3) шкода завдана діями працівника, які мають ознаку діянь, що переслідуються у кримінальному порядку;
- 4) шкода завдана діями працівника, який був у нетверезому стані;
- 5) шкода завдана нестачею, умисним знищенням або псуванням матеріалів, продукції, в тому числі в процесі їх виготовлення;
- б) відповідно до законодавства на працівника покладено матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству в процесі виконання трудових обов'язків;
- 7) шкоду завдано не під час виконання трудових обов'язків;
- 8) службова особа винна в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу.

Письмові договори про повну матеріальну відповідальність можуть бути укладені підприємством із працівниками (що досягли вісімнадцятирічного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо пов'язані зі зберіганням, обробкою, продажем, перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей. Перелік таких посад і робіт, а також типовий договір про повну матеріальну відповідальність затверджується Кабінетом Міністрів України (КМУ).

Власник також повинен відшкодувати матеріальну шкоду, заподіяну працівникові в процесі виконання ним трудових обов'язків. Така відповідальність настає – в наступних випадках:

- у разі порушення права працівника на працю (у випадках порушення правил прийому на роботу, законодавства про переведення на іншу роботу, незаконного усунення під роботи, порушення законодавства про підстави і порядок звільнення працівника);
- у разі незабезпечення збереження особистих речей працівника під час роботи (у випадках їх псування, знищення, крадіжки);
- у разі порушення обов'язків власника або уповноваженого ним органу щодо видачі документів про працю та заробітну плату працівника (у випадках неправильного заповнення, оформлення і затримки видачі трудової книжки, документів про працю та заробітну плату);
- за незабезпечення власником здорових і безпечних умов праці (у випадках ушкодження здоров'я працівника під час виконання трудових обов'язків, каліцтва, у разі смерті працівника).

Відповідальність та штрафи

Особливу увагу в трудовому законодавстві приділено легалізації трудових відносин. Якщо раніше в разі його порушення контролери застосовували штрафи, установлені Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП), то тепер штрафи визначено й у самому Кодексі законів про працю України (КЗпП). Так, у новій редакції КЗпП викладено **ст. 265** «Відповідальність за порушення

законодавства про працю», яка передбачає більш конкретну відповідальність, а саме застосування фінансових санкцій (штрафів).

Штрафи є **фінансовими санкціями** й не належать до адміністративно-господарських санкцій, визначених главою 27 Господарського кодексу України. Штрафи накладаються *Державною інспекцією України з питань праці* в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Без перевірки можуть бути накладені штрафи на підставі рішення суду про оформлення трудових відносин із працівником, який виконував роботу без укладення трудового договору. Виконання постанови Державної інспекції з праці покладається на Державну виконавчу службу. При цьому **сплата штрафу не звільняє від усунення порушень** трудового законодавства.

У новій редакції викладено ст. 41 КУпАП, якою встановлюється відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці. Також внесено зміни до ст. 172 Кримінального кодексу України (ККУ), що встановлює відповідальність за грубе порушення трудового законодавства.

Для наочності в табличній формі подано основні порушення трудового законодавства і відповідальність, яку за них передбачено вищевказаними кодексами України.

Порушення	Штраф	Норма законодавства
Кодекс законів про працю України		
Фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору, оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи повний робочий час, установлений на підприємстві, і виплата зарплати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску та податків	10-кратний розмір мінімальної зарплати, установлені законом на момент виявлення порушення (далі - МЗП), за кожного працівника, щодо якого вчинено порушення (тобто 201000грн.) ³¹	ст. 265 КЗпП
Порушення встановлених термінів виплати зарплати працівникам, інших виплат, передбачених законодавством про працю, більше ніж за один місяць, виплата їх не в повному обсязі	3-кратний розмір мінімальної зарплати (тобто 20100 грн.)	ст. 265 КЗпП
Недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці	10-кратний розмір мінімальної зарплати за кожного працівника, щодо якого здійснено порушення	ст. 265 КЗпП

³¹ Розмір мінімальної заробітної плати на 1 січня 2023 року становить 6700 грн.

	(тобто 67000 грн.)	
Порушення інших вимог трудового законодавства, крім зазначених вище	1 розмір мінімальної зарплати (тобто 6700 грн.)	ст. 265 КЗпП
Кодекс України про адміністративні правопорушення		
Порушення встановлених термінів виплати зарплати, виплата її не в повному обсязі, порушення термінів видачі документів про трудову діяльність на вимогу працівників, а також інші порушення вимог трудового законодавства	від 30 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 грн. до 1700 грн.)	ст. 41 КУпАП
Повторне протягом року вчинення порушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, або ті самі дії, учинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює та виховує дитину віком до 14 років чи дитину-інваліда	від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 1700 грн. до 5100 грн.)	ст. 41 КУпАП
Фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору, допуск до роботи іноземця або особи без громадянства та осіб, щодо яких ухвалено рішення про оформлення документів для розв'язання питання про надання статусу біженця, на умовах трудового договору без дозволу на застосування праці іноземця або особи без громадянства	від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 8500 грн. до 17000 грн.)	ст. 41 КУпАП
Повторне протягом року вчинення аналогічного порушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню	від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 17000 грн. до 34000 грн.)	ст. 41 КУпАП
Кримінальний кодекс України		

Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів або інше грубе порушення законодавства про працю	від 2000 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 34000 грн. до 51000 грн.) або позбавлення права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність на термін до трьох років , або виправні роботи терміном до двох років . <i>(Раніше штраф був до 850 грн.)</i>	ст. 172 ККУ
Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері чи особи, яка їх замінює та виховує дитину віком до 14 років або дитину-інваліда	від 3000 до 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 51000 грн. до 85000 грн.) або позбавлення права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність на термін до п'яти років , або виправні роботи терміном до двох років , або арешт терміном до шести місяців . <i>(Раніше штраф був від 850 грн. до 1700 грн.)</i>	ст. 172 ККУ

Також внесено зміни до ст. 35 Закону України «Про оплату праці», згідно з якими зменшено перелік органів, що контролюють дотримання законодавства про оплату праці. Тепер контроль здійснюють тільки Державна інспекція з праці та податкові органи

15.5. Порядок вирішення трудових спорів

Трудові спори – це неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів розбіжності між працівником (колективним працівником) і власником підприємства або уповноваженим ним органом з приводу застосування норм трудового законодавства.

Трудові спори *поділяють* на індивідуальні та колективні. Суб'єктами *індивідуальних* трудових спорів є працівник і власник підприємства (уповноважений ним орган). Суб'єктами *колективних спорів* є наймані працівники (окремі категорії найманих працівників), профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені цими найманими працівниками органи, з одного боку, та власники підприємств, об'єднання власників або уповноважені ними органи.

Залежно від виду трудового спору визначається і порядок його вирішення. **Для індивідуальних трудових спорів встановлено три види порядку розгляду:**

1. Загальний порядок, відповідно до якого спір послідовно розглядається у комісії з трудових спорів і в суді. Причому розгляд одних спорів може закінчитися в комісії, якщо сторони не оскаржать її рішення і спір не буде

перенесено до суду. У протилежному випадку – кожна зі сторін має право звернутися до суду,

2. Судовий порядок, за якого трудовий спір безпосередньо розглядається в суді.

3. Особливий порядок, що передбачає особливості розгляду трудових спорів суддів, прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури, які мають чини.

Комісія із трудових спорів обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства з кількістю працюючих, не меншою як 15 чоловік. Працівник може звернутися до комісії у тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення своїх прав.

Комісія з трудових спорів зобов'язана розглянути трудовий спір у десятиденний строк з дня подання заяви. Спори повинні розглядатися у присутності працівника, який подав заяву, представників власника або уповноваженого ним органу. Засідання комісії вважається правомочним, якщо на ньому були присутні не менше двох третин обраних до складу членів. Рішення комісії підлягає виконанню власником у триденний строк після закінчення десяти днів, передбачених на його оскарження. У разі незгоди з рішенням комісії з трудових спорів працівник чи власник можуть оскаржити її рішення в суді. У суді також розглядаються трудові спори за заявами прокурора, якщо він вважає, що рішення комісії суперечить чинному законодавству.

Працівник же може звернутися із заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до суду в тримісячний строк, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

Безпосередньо в районних (міських) судах розглядаються трудові спори за заявами:

- працівників підприємств, де комісії із трудових спорів не обираються;
- працівників про поновлення на роботі незалежно від підстав припинення трудового договору;
- керівника підприємства, його заступників, а також службових осіб митних органів, податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, службових осіб контрольно-ревізійної служби та органів контролю за цінами, керівних працівників, які призначаються на посади державними органами, з питань звільнення, оплати за час вимушеного прогулу і накладання дисциплінарних стягнень;
- працівників щодо питань застосування законодавства про працю, яке попередньо було вирішене власником і профспілковим органом підприємства в межах наданих їм прав;
- про відмову у прийнятті на роботу:
- працівників, запрошених у порядку переведення;
- молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і направлені на роботу надане підприємство:

- вагітних жінок, які мають дітей віком до 3 років або дитину-інваліда, а одиноких матерів – за наявності дитини до 14 років;
- виборних працівників після закінчення строку повноважень;
- працівників, яким надане право повторного прийому па роботу;
- інших осіб, з якими власник відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір.

У процесі винесення рішення про поновлення на роботі орган, який розглядає трудовий спір, одночасно розглядає вимоги про виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу, але не більш як за один рік. У разі затримки власником виконання рішення органу, який розглянув трудовий спір про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, цей орган виносить ухвалу про виплату йому середнього заробітку або різниці в заробітку за час затримки. Суд покладає на службову особу, винну в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу, обов'язок покрити шкоду, заподіяну підприємству у зв'язку з оплатою працівникові часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи.

Колективним трудовим спором (конфліктом) відповідно до ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» вважаються розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин, щодо:

- а) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту;
- б) укладання чи зміни колективного договору, угоди;
- в) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень,
- г) невиконання вимог законодавства про працю.

Розгляд колективного трудового спору (конфлікту) з перших двох питань здійснюється примирною комісією, у разі неприйняття примирною комісією рішення, а також у всіх інших випадках – трудовим арбітражем.

Примирна комісія – це орган, призначений для ухвалення рішення, що може задовольнити сторони колективного спору (конфлікту), та який складається із представників сторін. Примирна комісія утворюється за ініціативою однієї зі сторін на виробничому рівні – у триденний, на галузевому чи територіальному рівні – у п'ятиденний, на національному рівні – у десятиденний строк з моменту виникнення колективного спору з однакової кількості представників сторін.

Рішення примирної комісії оформляється протоколом і має для сторін обов'язкову силу та виконується в порядку і в строки, які встановлені цим рішенням. Після ухвалення рішення щодо вирішення колективного трудового спору (конфлікту) примирна комісія припиняє свою роботу.

Трудовий арбітраж – це орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і ухвалює рішення по суті трудового спору. Трудовий арбітраж утворюється з ініціативи однієї зі сторін конфлікту або незалежного посередника у разі:

- неприйняття примирною комісією погодженого рішення щодо вирішення колективного спору про встановлення нових або зміну існуючих

соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, а також про укладання чи зміну колективного договору, угоди;

– виникнення колективного трудового конфлікту про виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень, про невиконання вимог законодавства про працю.

Кількісний і персональний склад трудового арбітражу визначається за згодою сторін. До складу трудового арбітражу не можуть входити особи, які є представниками сторін колективного трудового спору, або особи, які тією чи іншою мірою зацікавлені в його односторонньому вирішенні. Готує: трудових арбітрів Національна служба посередництва і примирення, яка була утворена Указом Президента України від 17 листопада 1998 року.

Колективний трудовий спір (конфлікт) розглядається трудовим арбітражем з обов'язковою участю представників сторін, а в разі потреби – представників інших зацікавлених органів та організацій.

Рішення трудового арбітражу оформлюється протоколом і підписується всіма його членами. Воно є обов'язковим для виконання, якщо про це попередньо домовилися сторони конфлікту.

Постійно діючим органом, створеним для сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів), є Національна служба посередництва і примирення, яка відповідно до покладених на неї завдань:

1) вивчає та узагальнює причини виникнення колективних трудових спорів і можливі їх наслідки, подає пропозиції щодо запобігання колективним трудовим конфліктам;

2) здійснює реєстрацію висунутих працівниками вимог та колективних трудових спорів;

3) аналізує висунуті працівниками вимоги та здійснює оцінку їх обґрунтування;

4) сприяє встановленню контактів між сторонами колективного трудового спору (конфлікту);

5) перевіряє в разі необхідності повноваження представників сторін колективного трудового спору;

6) консультує представників сторін колективного трудового конфлікту;

7) за зверненням сторін (сторони) колективного трудового спору (конфлікту) розглядає надані матеріали з метою його вирішення;

8) у випадках передбачених законодавством, коли рекомендації Національної служби посередництва і примирення щодо вирішення колективного трудового конфлікту не враховані, звертається із заявою про вирішення трудового спору до суду;

9) формує списки незалежних посередників та арбітрів тощо.

Національна служба посередництва і примирення у межах своїх повноважень ухвалює рішення, які мають рекомендаційний характер і повинні розглядатися сторонами колективного трудового спору (конфлікту), відповідними центральними або місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 44 Конституції України ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. **Страйк** – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк може бути розпочато, якщо всі інші примирні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору або власник чи уповноважений орган (представник) ухиляється від примирних процедур або не виконує угоди, досягнутої в ході вирішення колективного трудового конфлікту.

Орган (особа), який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган не пізніше як за 7 днів до початку страйку, а в разі ухвалення рішення про страйк на безперервно діючому виробництві – за 15 днів.

Незаконними вважаються страйки, оголошені з вимогами про зміну конституційного ладу, державних кордонів та адміністративно-територіального устрою України, а також з вимогами, що порушують права людини; з вимогами, що не належать до колективних трудових спорів; з порушенням вимог найманих працівників, профспілок, об'єднання профспілок; у випадках коли страйк оголошено до моменту виникнення колективного трудового спору; з порушенням порядку вирішення колективного трудового спору; з порушенням ухвалення рішення про проведення страйку.

Із заявою про визнання страйку незаконним власник звертається до суду. Рішення суду про визнання страйку незаконним зобов'язує учасників страйку ухвалити рішення про припинення або відміну оголошеного страйку, а працівників – розпочати роботу не пізніше наступної доби після дня вручення копії рішення суду організації (особі), що очолює страйк.

Участь працівників у страйку, за винятком страйків, визначених судом незаконними, не розглядається як порушення трудової дисципліни і не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Але час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується і не зараховується до загального та безперервного трудового стажу.

За працівниками ж які не брали участі у страйку, але у зв'язку з його проведенням не мали можливості виконувати свої трудові обов'язки, зберігається заробітна плата у розмірах, як за час простою не з вини працівника.

Особи, які примушують працівників до участі у страйку або перешкоджають участі у страйку шляхом насильства чи шляхом інших незаконних дій, покарання за які передбачене законодавством, притягаються до кримінальної відповідальності.

У липні 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, яка набула чинності з 11 вересня. Відтоді громадяни України отримали право звертатися за захистом своїх порушених прав до міжнародних організацій, зокрема до Європейського суду з прав людини в Страсбурзі. Причому Європейською соціальною хартією передбачено розгляд міжнародними судами порушень трудових та соціально-економічних прав, таких, як не виплати зарплати чи пенсії. Але звертатися до Європейського суду можна лише тоді, коли вичерпано всі національні механізми захисту прав людини.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте основні права громадян України у сфері трудових відносин.
2. Поняття та сторони трудового договору.
3. Які існують умови трудового договору?
4. Які стадії укладення та оформлення трудового договору?
5. Назвіть умови та підстави припинення трудового договору.
6. У яких випадках трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником?
7. Що Ви розумієте під заробітною платою. Функції заробітної плати.
8. Структура заробітної плати.
9. Особливості регулювання мінімальної заробітної плати.
10. Форми та системи оплати праці.
11. Види преміювання працівників.
12. Чим відрізняються гарантійні виплати від гарантійних доплат.
13. Що Ви розумієте під компенсаційними виплатами. Що до них відноситься?
14. Які види утримань можуть відраховуватися із заробітної плати працівників згідно з чинним законодавством?
15. Чим відрізняється трудова дисципліна від трудового розпорядку?
16. Яких видів юридична відповідальність може наставати за порушення трудових правовідносин?
17. Види дисциплінарної відповідальності.
18. Види дисциплінарних стягнень.
19. Опишіть трудові спори та порядок їх вирішення.

ТЕМА 16. ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

- 16.1. Поняття, принципи та джерела господарського процесуального права.
- 16.2. Досудове врегулювання господарських спорів.
- 16.3. Господарський процес: юрисдикція (підвідомчість) господарських судів, склад учасників, докази та доказування.
- 16.4. Подання позовної заяви та розгляд справи по суті.
- 16.5. Судові рішення: види, порядок ухвалення, форма і зміст.

16.1. Поняття, принципи та джерела господарського процесуального права

Господарське процесуальне право як самостійна галузь права є сукупністю правових норм, що регулюють досудовий порядок урегулювання окремих категорій господарських спорів, порядок здійснення правосуддя в спорах, що виникають при укладенні, розірванні та зміні господарських договорів в процесі їх виконання господарюючими суб'єктами, визначає порядок провадження у справах про банкрутство та ін.

Предметом господарського процесу є господарські та інші спори, які розглядають господарські суди в межах встановленої для них підвідомчості та підсудності. Господарський судовий процес – це порядок процедурних дій по захисту майнових прав і законних інтересів суб'єктів господарювання в результаті застосування яких отримують реалізацію норми матеріального господарського права.

Вчені процесуалісти визначають господарський процес як систему послідовно здійснюваних процесуальних дій, які реалізують господарські суди та інші учасники господарського судочинства у зв'язку із підготовкою до розгляду, розглядом і вирішенням окремо взятої господарської справи, кінцевою метою якого є відновлення порушеного права суб'єкта господарювання.

Господарський процес являє собою послідовний, поетапний розвиток судової справи та судового провадження і складається із окремих стадій. Стадії господарського процесу – це сукупність поетапних процесуальних дій по окремо взятій судовій справі, які спрямовані на досягнення відновлення порушених прав та інтересів суб'єкта господарювання. Кожна стадія має свій зміст і мету: вирішення спору по суті, перевірка правильності прийнятого рішення, приведення його до виконання тощо.

Під принципами господарського процесу розуміють основні засади, що визначають характер організації господарського судочинства та діяльності судової системи та правове становище учасників судового процесу.

Відповідно до ч.3 ст.2 ГПК основними засадами (принципами) господарського судочинства є:

- 1) верховенство права;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування

технічними засобами;

- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках;
- 10) розумність строків розгляду справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

1. Принцип верховенства права закріплений у ст.11 ГПК, зокрема в ч.1 ст.11 ГПК зазначається, що суд при розгляді справи керується принципом верховенства права. Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. У разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України. Якщо спірні відносини, в тому числі за участю іноземної особи, не врегульовані законодавством, суд застосовує звичаї, які є вживаними у діловому обороті. Якщо спірні відносини не врегульовані законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до них застосований, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - виходить із загальних засад і змісту законодавства (аналогія права).

2. Принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом закріплений у ст.7 ГПК і ст.9 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів». Його зміст полягає в тому, що правосуддя в господарських судах здійснюється на

засадах рівності всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкування, місцезнаходження, місця створення та реєстрації, законодавства, відповідно до якого створена юридична особа, та інших обставин; рівності всіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; рівності фізичних та юридичних осіб незалежно від будь-яких ознак чи обставин.

3. Принцип гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами закріплений у ст.8 ГПК і ст.11 ЗУ«Про судоустрій та статус суддів». Зміст принципу полягає в тому, що розгляд справ у господарських судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу.

Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви. Суд може видалити із зали судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду. Суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб", якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи.

Особи, присутні в залі судового засідання, представники медіа можуть проводити у залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку.

Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, необхідності захисту особистого та сімейного життя людини, а також в інших випадках, установлених законом.

Судове рішення (повне або скорочене), ухвалене у відкритому судовому засіданні, оголошується прилюдно у порядку, визначеному ГПК.

4. Принцип змагальності закріплений у п.3 ч.2 ст.129 КУ і ст.13 ГПК. Так в ч.1 ст. 13 ГПК зазначено, що судочинство у господарських судах здійснюється на засадах змагальності сторін.

Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених ГПК. Кожна сторона повинна довести

обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом. Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних з вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- 1) керує ходом судового процесу;
- 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- 3) роз'яснює у разі необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

5. Принцип диспозитивності судочинства закріплений в ст.14 ГПК і полягає в тому, що суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ГПК випадках. Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених ГПК. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

6. Принцип пропорційності у господарському судочинстві передбачений ст.15 ГПК і полягає в тому, що суд визначає в межах, встановлених ГПК, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання господарського судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

7. Принцип обов'язковості судового рішення передбачений п. 9 ч. 2 ст. 129 КУ, ст. 18 ГПК і ст. 13 ЗУ«Про судоустрій та статус суддів». Зміст принципу полягає в тому, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом.

Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права чи інтереси.

8. Принцип забезпечення права на перегляд справи та оскарження судового рішення закріплений у п. 8 ч. 2 ст. 129 КУ і у ст. 17 ГПК. Він полягає в тому, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та (або) обов'язки, мають право на

апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення. Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

9. Принцип розумності строків розгляду справи судом – п. 7 ч. 2 ст. 129 КУ і ст. 114 ГПК. Суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню господарського судочинства.

10. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами – ст.43 ГПК. Зміст принципу полягає в тому, що учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ГПК.

11. Принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення – п.1 ч. 4 ст. 129 ГПК. Зміст полягає в тому, що судові витрати пов'язані з розглядом справи, покладаються у разі задоволення позову на відповідача.

Джерелами господарського процесуального права є нормативно-правові акти, які вміщують правові норми, що регулюють процедуру досудового

врегулювання господарських спорів та процедуру господарського судочинства. Господарське процесуальне право має відокремлені джерела, які містять організаційні норми, що закріплюють систему господарських судів (Закон України «Про судоустрій та статус суддів»); загальні процесуальні норми (Господарський процесуальний кодекс України) та спеціальні процесуальні норми, які містяться в законах як матеріального-правового, так і процесуально-правового характеру (Кодекс України з процедур банкрутства).

Головне місце серед цих актів посідає Конституція України, у ст. 6 якої закріплено принцип здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Зазначено, що органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Статтею 8 Конституції України проголошено, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з точки зору відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

Коло інших законодавчих актів, що входять до джерел господарського процесуального права, є досить широким і має різне юридичне значення і спрямованість. Основними за значенням законами, які слід у першу чергу віднести до джерел, є Закон України «Про судоустрій та статус суддів» та Господарський процесуальний кодекс України. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлює загальний порядок забезпечення діяльності судів і регулює інші питання судоустрою.

Господарський процесуальний кодекс України в редакції від 15.04.2023 р., складається з 11 розділів та 371 статті. Господарський процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження господарських судів, встановлює порядок здійснення судочинства у господарських судах. Окремо слід згадати Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. Норми цього Кодексу передбачають особливості провадження справ про банкрутство і є спеціальними стосовно норм ГПК України. Діяльність господарського суду регулюється і деякими нормами цивільного та цивільно-процесуального законодавства України. Так, на підставі ст. 74 ЦК України вимога про захист порушеного права приймається до розгляду господарським судом незалежно від закінчення строку позовної давності. Стаття 26 ЦПК України встановлює, що при об'єднанні декількох пов'язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі суду, а інші - господарському суду, усі вимоги підлягають розгляду в суді.

До джерел господарського процесуального права відносять і широке коло законів, які містять окремі норми, що стосуються провадження в господарських судах. Переважно це акти, які визначають підвідомчість спорів господарському

суду (Господарський кодекс України, Закони України «Про господарські товариства», «Про інвестиційну діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність» тощо).

16.2. Досудове врегулювання господарських спорів

Можливість і порядок досудового врегулювання господарських спорів передбачені ст.222 ГК і ст. 19 ГПК, а також іншими галузевими актами.

Відповідно до ст.19 ГПК сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову.

В ч. 2 ст. 222 ГК зазначається, що учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду.

У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чиї права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

У претензії зазначаються:

повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється;

дата пред'явлення і номер претензії;

обставини, на підставі яких пред'явлено претензію;

докази, що підтверджують ці обставини;

вимоги заявника з посиланням на нормативні акти;

сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;

платіжні реквізити заявника претензії;

перелік документів, що додаються до претензії.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. Документи, які є у другій сторони, можуть не додаватися до претензії. Претензія підписується повноважною особою заявника претензії або його представником та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом або вручається адресатові під розписку. Претензія розглядається в місячний строк з дня її одержання, якщо інший строк не встановлено ГК або іншими законодавчими актами. Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов'язаний задовольнити.

При розгляді претензії сторони у разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору. Про результати розгляду претензії заявник має бути повідомлений письмово. Відповідь на претензію підписується повноважною особою або представником одержувача претензії та надсилається заявникові рекомендованим або цінним листом або вручається йому під розписку.

Метою досудового врегулювання господарських спорів є усунення або запобігання негативному впливу на господарську діяльність із боку контрагентів.

Добровільне задоволення претензійних вимог забезпечує найбільш швидке відновлення порушених прав кредитора. І в цьому полягає позитивний аспект досудового порядку врегулювання спорів. Такий порядок є позитивним і для добросовісного боржника, оскільки позбавляє його від додаткових витрат на судові видатки.

Завданнями досудового врегулювання господарських спорів є:

- відновлення порушених прав і захист законних інтересів організацій;
- виявлення причин та умов невиконання договірних зобов'язань;
- попередження порушень планової і договірної дисципліни, чинного законодавства;
- поліпшення економічних показників господарської діяльності організацій;
- відшкодування за рахунок винних збитків, заподіяних організаціям.

Існування в господарському праві інституту досудового врегулювання окремих категорій спорів забезпечує:

- більш швидке відновлення порушених прав і законних інтересів суб'єктів господарювання;
- розвиток між підприємствами, організаціями відносин співробітництва при виконанні договірних зобов'язань;
- безпосереднє врегулювання господарських спорів у добровільному порядку;
- попередження появи необґрунтованих і безспірних справ у господарських судах;
- дотримання господарських інтересів сторін;
- зниження невиробничих видатків, пов'язаних зі сплатою штрафних санкцій за невиконання договірних зобов'язань за рахунок застосування санкцій до контрагентів і стягнення з них цих збитків.

16.3. Господарський процес: юрисдикція (підвідомчість) господарських судів, склад учасників, докази і доказування

Питання предметної та суб'єктної юрисдикції господарських судів врегульоване параграфом 1 глави 2 ГПК. Цей процесуальний інститут в попередній редакції ГПК мав назву «підвідомчість справ господарським судам». Поняття «підвідомчість справ» та «предметна та суб'єктна юрисдикція» є тотожні за своїм змістом і означають розмежування кола справ між судами, судами і адміністративними органами. Сукупність правових норм, які утворюють інститут предметної та суб'єктної юрисдикції визначає властивості справ (характер правовідносин) у силу яких їх вирішення віднесене до компетенції того чи іншого органу.

Предметна та суб'єктна юрисдикція господарських судів – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції. В основу предметної та суб'єктної юрисдикції господарських судів покладено два критерії – об'єктивний (предметний) – певний характер спірних матеріальних правовідносин та суб'єктивний (суб'єктивний склад).

Так, відповідно до предметного та суб'єктивного критерію ст. 20 ГПК визначає коло справ, що відносяться до юрисдикції господарських судів, зокрема:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи - підприємці;

2) справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;

3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;

4) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах;

5) справи у спорах щодо фінансових інструментів, зокрема щодо цінних паперів, в тому числі пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають з них, емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами, крім боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та векселів, що використовуються у податкових та митних правовідносинах;

б) справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи - підприємці;

7) справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

8) справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених

відповідно до Податкового кодексу України, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України та інші категорії справ передбачені п. 9 – 20 ч. 1 ст.20 ГПК.

Учасники господарського процесу – це особи, які здійснюють під час вирішення господарських спорів судом, передбачені законом процесуальні дії. До складу учасників судового процесу (справи) входять (ст. 41 ГПК):

- 1) сторони;
- 2) треті особи;
- 3) органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, прокурор);
- 4) інші учасники судового процесу (помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст).

Учасники справи мають право (ч.1 ст. 42 ГПК):

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;
- 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;
- 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;
- 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;
- 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи зобов'язані (ч.2 ст.42 ГПК):

- 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;
- 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;
- 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

У випадку невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені ГПК. За введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, встановлену законом.

Документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть подаватися до суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених ГПК.

Сторонами в судовому процесі (позовне провадження) є позивач і відповідач (ч.1 ст. 45 ГПК).

Позивач – це особа, яка подала позов або в інтересах якої подано позов про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу (ч.3 ст. 45 ГПК).

Відповідач – це особа, якій пред'явлено позовну вимогу (ч.4 ст.45 ГПК).

Позивачами відповідно до ч.2 ст.4 ГПК можуть бути:

1. юридичні особи;
2. фізичні особи – підприємці;
3. фізичні особи, які не є підприємцями;
4. державні органи;
5. органи місцевого самоврядування;
6. особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Окрім загальних прав, якими наділені сторони, ГПК передбачені ще процесуальні права та обов'язки, що визначені в ст. 46 ГПК. Так, відповідно до ч. 2 ст. 46 ГПК сторони мають такі права:

1) позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) - на будь-якій стадії судового процесу;

2) позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог - до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;

3) відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом.

До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі (ч.3 ст.46 ГПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 47 ГПК позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони діє в судовому процесі самостійно.

Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо (ч. 2 ст. 47 ГПК):

1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;

2) права або обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;

3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Господарський процесуальний кодекс передбачає також можливу участь у справі третіх осіб:

1. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 49 ГПК);

2. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ст. 50 ГПК).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін (ч. 1 ст. 49 ГПК).

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї із сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи (ч. 1 ст. 50 ГПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 53 ГПК у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних інтересах та брати участь у цих справах. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які звертаються до суду за захистом прав і інтересів інших осіб, повинні надати суду документи, які підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах таких осіб.

У визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

Склад інших учасників судового процесу передбачений ч. 1 ст. 62 ГПК, відповідно до якої учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Інші учасники судового процесу виконують допоміжні функції, починаючи від матеріально-технічного і організаційного забезпечення судового процесу і закінчуючи наданням фахових, експертних оцінок тих чи інших питань, що сприяє дослідженню обставин справи та ін..

Всебічність та повнота судового дослідження фактичних обставин справи вимагає як залучення і використання всіх можливих і необхідних доказів для

формування обґрунтованої доказової бази так і уникнення і виключення зайвого фактажу.

Питанням правового регулювання процедури доказування та визначення місця та видів доказів у господарському процесі присвячено Гл.5 ГПК. Відповідно до ч. 1 ст. 73 ГПК доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами (ч. 2 ст. 73 ГПК):

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків.

Обов'язок доказування і подання доказів є процесуальним обов'язком сторін господарського процесу. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 с. 74 ГПК). Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи.

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч.4 ст.74 ГПК).

Судові докази для того, щоб суд їх взяв до уваги мають відповідати таким ознакам, як:

1) належність доказів (ст.76 ГПК) – належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

2) допустимість доказів (ст.77 ГПК) – обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються.

3) достовірність доказів (ст.78 ГПК) – достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи.

4) вірогідність доказів (ст. 79 ГПК) – наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування. Питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Таким чином, судові докази можна визначити, як відомості про факти, які належить встановити для вирішення окремо взятої справи, що отримані належними засобами і в порядку, визначеному господарським процесуальним законодавством.

16.4. Подання позовної заяви та розгляд справи по суті

Право на судовий захист у господарському процесі реалізується через право на позов. Позов є процесуальним засобом захисту порушеного права. Позов втілює в собі право заінтересованої особи на порушення справи в господарському суді і судову діяльність по захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу суб'єктів права звернення.

Право на позов процедурно реалізується через подання до господарського суду позовної заяви. Відповідно до ч. 1 ст.162 ГПК у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи (ч. 2 ст. 162 ГПК).

Позовна заява повинна містити (ч. 3 ст. 162 ГПК):

- 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); поштовий індекс; ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України (якщо такі відомості відомі позивачу), вказівку на статус фізичної особи - підприємця (для фізичних осіб - підприємців); відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;
- 3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується;
- 4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів - зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; правові підстави позову;
- 6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору - у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;
- 7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;
- 8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;
- 9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору. У разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Після одержання ухвали про порушення справи відповідач має право надіслати до господарського суду відзив на позовну заяву і всі документи, які підтверджують заперечення проти позову, а позивачу, іншим відповідачам, прокурору копію відзову.

Відзив на позовну заяву є тим процесуальним засобом за допомогою якого відповідач у справі має можливість захищати свої права та інтереси.

Згідно з ч. 1 ст. 171 ГПК позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків, поданої в порядку, передбаченому статтею 174 ГПК (ч. 1 ст. 176 ГПК).

Про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначаються (ч. 2 ст. 176 ГПК):

1) найменування господарського суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи;

2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб);

3) предмет та підстави позову;

4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) буде розглядатися справа;

5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження;

6) дата, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті, якщо справа буде розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін;

7) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін;

8) строк для подання відповідачем відзиву на позов;

9) строк подання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі;

10) строки для подання відповіді на відзив та заперечень, якщо справа буде розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження;

11) веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію по справі, що розглядається.

Якщо при відкритті провадження у справі було вирішено питання про залучення третіх осіб, позивач не пізніше двох днів з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання або до початку розгляду справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 176 ГПК).

У разі якщо відповідачем у позовній заяві вказана фізична особа, що не є підприємцем, суд не пізніше двох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи (ч. 6 ст. 176 ГПК).

Завершальним етапом розгляду справи по суті є судові дебати і ухвалення судового рішення (ст. 218 – 221 ГПК).

У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні (ч. 1 ст. 218 ГПК).

В дебатах учасник виступає самостійно або призначає для виступу одного представника. Порядок проведення, тривалість судових дебатів та черговість виступів учасників справи визначаються головуючим виходячи з розумно необхідного часу для викладення учасниками справи їх позиції по справі. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові (ч. 2, 3 ст. 218 ГПК).

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його оголошення (ч.1 ст. 219 ГПК).

Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи. Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті (ч. 1, 2, 3 ст. 220 ГПК).

16.5. Судові рішення: види, порядок ухвалення, форма і зміст

Види судових рішень, які ухвалюються судом, закріплені в ст. 232 ГПК. Так, відповідно до ч. 1 ст. 232 ГПК судовими рішеннями є:

- 1) ухвали;
- 2) рішення;
- 3) постанови;
- 4) судові накази.

Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ГПК, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал (ч.2 ст. 232 ГПК).

Розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови. У випадках, передбачених ГПК судовий розгляд закінчується постановленням ухвали, прийняттям постанови чи видачею судового наказу.

Порядок ухвалення судових рішень передбачений ч. 1–8 ст. 233 ГПК. Відповідно до цієї статті суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити по будь-якій вимозі часткове рішення та продовжити провадження в частині невіршених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті.

Ухвали суду, які оформлюються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання.

У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження - п'ять днів з дня закінчення розгляду справи.

Складання повного тексту ухвали залежно від складності справи може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали.

Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

Виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення в електронній формі викладаються з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та підписуються електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду - електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Вимоги до змісту ухвали суду передбачають, що ухвала, яка викладається окремим документом, має складатися з (ч. 1 ст.234 ГПК):

- 1) вступної частини із зазначенням:
 - а) дати і місця її постановлення;
 - б) найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів);
 - в) імен (найменувань) учасників справи;
- 2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою;
- 3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;
- 4) резолютивної частини із зазначенням:
 - а) висновків суду;
 - б) строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 235 ГПК ухвала набирає законної сили негайно після її оголошення, якщо інше не передбачено ГПК чи Кодексом України з процедур банкрутства. Ухвали, постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями).

Вимоги до змісту рішення суду, передбачені ст. 238 ГПК, зокрема в ч. 1 ст. 238 ГПК зазначається, що рішення суду складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин.

У вступній частині рішення зазначаються (ч. 2 ст. 238 ГПК):

- 1) дата і місце його ухвалення;
- 2) найменування суду;
- 3) прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів;
- 4) прізвище та ініціали секретаря судового засідання;
- 5) номер справи;
- 6) ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи;
- 7) вимоги позивача;
- 8) прізвища та ініціали представників учасників справи.

В описовій частині рішення зазначаються (ч. 3 ст. 238 ГПК):

- 1) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача;
- 2) заяви, клопотання;
- 3) інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).

У мотивувальній частині рішення зазначаються (ч. 4 ст. 238 ГПК):

- 1) перелік обставин, які є предметом доказування у справі;
- 2) перелік доказів, якими сторони підтверджують або спростовують наявність кожної обставини, яка є предметом доказування у справі;
- 3) висновок суду про те, яка обставина, що є предметом доказування у справі, визнається судом встановленою або спростованою з огляду на більшу вірогідність відповідних доказів;
- 4) мотиви визнання доказів більш вірогідними щодо кожної обставини, яка є предметом доказування у справі;

5) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику;

б) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду, та мотиви такого висновку;

7) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування;

8) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування.

У резолютивній частині рішення зазначаються (ч.5 ст. 238 ГПК):

1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог;

2) розподіл судових витрат;

3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб - громадян України.

Висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

У разі необхідності у резолютивній частині також вказується про:

1) порядок і строк виконання рішення;

2) надання відстрочки або розстрочки виконання рішення;

3) забезпечення виконання рішення;

4) повернення судового збору;

5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дата, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру, понесених нею судових витрат;

б) дата складення повного судового рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 ГПК рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, встановлених ГПК. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення.

Датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено - повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення.

Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано (ч.1 ст. 241 ГПК).

У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду (ч. 2 ст. 241 ГПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 242 ГПК копії повного судового рішення вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення.

У разі проголошення тільки скороченого (вступної та резолютивної частин) судового рішення учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, за їхньою заявою негайно після його проголошення видаються копії скороченого судового рішення.

У разі проголошення в судовому засіданні скороченого рішення суд надсилає учасникам справи копію повного судового рішення протягом двох днів з дня його складання - в електронній формі у порядку, встановленому законом (у випадку наявності в особи офіційної електронної адреси), або рекомендованим листом з повідомленням про вручення, якщо така адреса в особи відсутня.

За заявою учасника справи копія повного судового рішення вручається йому під розписку безпосередньо в суді.

Учасникам справи, які не були присутні в судовому засіданні, або якщо судове рішення було ухвалено поза межами судового засідання чи без повідомлення (виклику) учасників справи, копія судового рішення надсилається протягом двох днів з дня його складання у повному обсязі в електронній формі у порядку, визначеному законом, - у випадку наявності в особи офіційної електронної адреси, або рекомендованим листом з повідомленням про вручення, якщо така адреса відсутня.

Днем вручення судового рішення є (ч. 6 ст. 242 ГПК) :

- 1) день вручення судового рішення під розписку;
- 2) день отримання судом повідомлення про доставлення копії судового рішення на офіційну електронну адресу особи;
- 3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про вручення судового рішення;
- 4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;
- 5) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового рішення чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, яка зареєстрована у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

Якщо судове рішення надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17 години, судове рішення вважається врученим у робочий день, наступний за днем його

відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про його доставлення.

Якщо копію судового рішення вручено представникові, вважається, що його вручено й особі, яку він представляє.

Судові рішення вручаються шляхом надсилання (видачі) відповідній особі копії (тексту) повного або скороченого судового рішення, що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень. У випадку розгляду справи за матеріалами в паперовій формі судові рішення надсилаються в паперовій формі рекомендованим листом з повідомленням про вручення (ч.10, 11 ст. 242 ГПК).

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте поняття господарського процесуального права як галузі права.
2. Назвіть основні принципи господарського процесу.
3. Які джерела господарського процесуального права ви знаєте?
4. Хто має право на звернення до господарського суду?
5. Яким шляхом захищаються права та законні інтереси суб'єктів господарювання?
6. У чому полягає сутність досудового врегулювання господарських спорів?
7. Яка інформація повинна зазначатися у претензії, то пред'являється до порушника?
8. Що таке предметна та суб'єктна юрисдикція господарських судів?
9. Які справи підвідомчі господарським судом?
10. Хто може входити до складу учасників судового процесу?
11. Які процесуальні права мають сторони господарського процесу?
12. На кого покладається обов'язок доведення і подання доказів у господарському процесі?
13. Що таке речові докази? Які докази відносять до письмових?
14. Яку інформацію повинна містити позовна заява до господарського суду?
15. З яких мотивів суддя може відмовити у прийнятті позовної заяви?
16. Які дії повинен вчинити суддя з підготовки, господарської справи до розгляду?
17. У яких випадках господарський суд може відкласти розгляд справи або припинити провадження у справі?
18. У які терміни має бути вирішено спір господарським судом першої інстанції?
19. Яка інформація зазначається в протоколі судового засідання господарського суду?
20. З яких розділів складається рішення господарського суду?
21. У яких випадках може бути переглянуте рішення, постанова або ухвала господарського суду?
22. У яких випадках до господарського суду України можуть звертатися іноземні підприємства та організації?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: від 26 червня 1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Цивільний кодекс України: від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV із змінами та доповненнями: станом на 01 вер. 2022 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text/>
5. Господарський процесуальний кодекс України
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
6. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № **322-VIII** URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
8. Кодекс Законів України про адміністративні порушення від 07.12.1984 р. № 8073-X із змінами та доповненнями: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: закон України від 15.05.2003 № 755-IV станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
10. Про акціонерні товариства: закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>
11. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: закон України: від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV із змінами та доповненнями.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>
12. Про колективні договори і угоди: закон України: від 01 липня 1993 р.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
13. Про господарські товариства: закон України : від 5 листопада 1991р.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>
14. Про відпустки закон України: від 15.11.1996 № 504/96-ВР із змінами та доповненнями.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>
15. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: закон України: від 23 лютого 2006 р. №3480-IV зі змінами та доповненнями.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
16. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України: від 08 липня 2010 року № 2464.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

17. Про ліцензування видів господарської діяльності: закон України: від 02 березня 2015 р. №222-VIII.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

18. Про оплату праці: закон України : від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР із змінами та доповненнями.: станом на 01 вер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>

19. Інкотермс офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати від 01 січня 2020 р. // <https://iccwbo.org/resources-for-business/incoterms-rules/incoterms-2020/>

20. Стандарт бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92// Збірник систематизованого законодавства. Бухгалтерія. – 2001. – № 52/2 (467). – 43 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>

21. Стандарт бухгалтерського обліку 9 “Запаси”, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 р. №246 // Збірник систематизованого законодавства. Бухгалтерія. – 2001. – № 52/2 (467) . – 51 с.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text>

22. Стандарт бухгалтерського обліку 16 “Витрати”, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318// Збірник систематизованого законодавства. Бухгалтерія. – 2001. – № 52/2 (467) . – 72 с. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>

Підручники та навчальні посібники

23. Актуальні проблеми господарського права: підручник. Особлива частина. / за ред. Щербини В.С., Резнікова В.В.. К.: Ліра-К, 2018. 672 с.

24. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій. К.: Ліра-К, 2018. 240 с.

25. Господарське право (Загальна частина) : підручник. За ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К. 2021. 448 с.

26. Господарське право. Підручник. Видання 3-є, доповнене та перероблене. За ред. Подцерковного О.П.: Фенікс, 2018. 616 с.

27. Задихайло Д. В., Швидка Т. І. Правове регулювання господарської діяльності в окремих секторах економіки (у схемах і таблицях): навч. посібн. Х.: Право, 2019. 96 с.

28. Господарське право [Текст]: підручник для вищ. навч. закл. / за ред. О. П. Подцерковного. 3-тє вид., допов. та переробл. Одеса : Фенікс, 2020. 612 с.

29. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. В. Галуцько. Київ : Професіонал, 2021. 730 с.

30. Вінник О. М., Шоповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. За заг. ред. Вінник О. М. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020 . 295 с.

31. Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія /за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Екус, 2021. 512 с.

32. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
33. Господарське право України : підручник : у 2 ч. / [Андрєєва О. Б. Гетманець О. П., Гришина І. І. та ін.]. Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014.
34. Господарське право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с.
35. Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина): підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 672 с.
36. Інвестиційне право : підручник / Ю.М. Жорнокуй, О.М. Шуміло, О.П. Суц, Ю.Є. Атаманова, О.П. Гетманець; за заг. ред. Ю.М. Жорнокуя. Харків : Право, 2015. 510 с.
37. Цивільне право України (Особлива частина) (у схемах та таблицях): навч. посіб. Львів: Растр-7, 2021. 467 с.
38. Трудове право України: підручник / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Центр проблем імплементації європ. соц. права, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Нац. ун-т «Остроз. акад.» ; за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка. 2-ге вид., стер. Київ: Юрінком Інтер: уква Закону, 2018. 593 с.

Наукові статті

39. Dankevych, A. Ecological and economic management of innovation activity of enterprises. A. Dankevych, O. Sosnovska, N. Dobrianska, L. Nikolenko, Yu. Mazur, K. Ingram. / *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. – 2021. – Vol. 5. – P. 118–124. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-5/118>
40. Dankevych, A., Perevozova, I., Nitsenko, V., Lozinska, L., Nemish, Y. (2023). Effectiveness of Bioenergy Management and Investment Potential in Agriculture: The Case of Ukraine. In: Koval, V., Olczak, P. (eds) *Circular Economy for Renewable Energy. Green Energy and Technology*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30800-0_6
41. Defuzzification in the process of managerial estimating the value of agricultural lands. Ostapchuk, T., Orlova, K., Biriuchenko, S., Dankevych, A., Marchuk, G.. / *Agricultural and resource economics-international scientific e-journal*. – 2021. – Vol. 7, Issue 4. – P. 62–81 <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.04.04>
42. Horák, J., Bilan, Y., Dankevych, A., Nitsenko, V., Kucher, A., & Streimikiene, D. (2023). Bioenergy production from sunflower husk in Ukraine: potential and necessary investments. *Journal of Business Economics and Management*, 24(1), 1–19. <https://doi.org/10.3846/jbem.2023.17756>
43. Olena Denysiuk, Ihor Svitlyshyn, Iryna Tsaruk, Olga Vikarchuk, Andrii Dankevych (2023). Diversification in the enterprises' activities for sustainable development in the agricultural sector. *RIVISTA DI STUDI SULLA SOSTENIBILITA*, Pages 18 P. 85-102 , DOI 10.3280/RISS2022-002007
44. Данкевич А. Напрями підвищення ефективності господарської діяльності агрохолдингів. *АгроІнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 76–79.
45. Данкевич А. Організаційно-економічні складові раціонального господарювання. *Економіка АПК*. – 2011. – № 6. – С. 22–27.

46. Данкевич А. Розвиток земельних відносин у сільському господарстві. Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 47–50.
47. Данкевич А. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
48. Данкевич А. Світовий досвід оренди земель. Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 138–144.
49. Данкевич А. Формування земельних масивів агрохолдингів. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. - 2015. - Вип. 2. - С. 143-152.
50. Данкевич А. Формування земельних масивів інтегрованих структур. Землевпорядний вісник. – 2011. – № 2. – С. 36–42.
51. Задніпряна-Корінна М.Ю. Співвідношення спеціальних принципів міжнародного економічного права та загальних принципів міжнародного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №9. С. 26-28
52. Задніпряна-Корінна М.Ю., Корінний С.О. Застосування в адміністративному процесі принципів інституту медіації. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №9.
53. Задніпряна-Корінна М.Ю. Принципи відповідальності держави перед особою-досвід України та Німеччини. Журнал східноєвропейського права. 2021. №89. С.37-43.
54. Левченко Ю.Г. Ківер А.В. Механізм забезпечення економічної стійкості підприємств // Міжнародний електронний науковий журнал «Наука онлайн» – 2018. – №1. Web-адреса <https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2018/1/mehanizm-zabezpechennya-ekonomichnoyi-stijkosti-pidpriyemstv/>
55. Левченко, Ю., Цижма, Ю., Слободян, Н., & Негода, О. (2022). Організація та планування підприємств майбутнього: правовий статус. *Futurity Economics&Law*, 2 (4), 22–29. <http://www.futurity-econlaw.com/index.php/FEL/article/view/62>
56. Слободян Н. Я., Левченко Ю. Г., Слободян В. Я. Правове регулювання реалізації інноваційних стратегій на підприємстві. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Том 7. № 3. С. 114-121
57. Ткачук, С., Відоменко, О., Левченко, Ю., Жужукіна, Н., & Лук'янихін, В. (2022). Особливості та економіка електронного краудфандингу в умовах глобальних викликів. *Futurity Economics&Law*, 2 (4), 12–22. <http://www.futurity-econlaw.com/index.php/FEL/article/view/61>

Левченко Юлія Григорівна
Слободян Володимир Ярославович
Задніпряна-Корінна Мар'яна Юріївна
Слободян Наталія Ярославівна
Данкевич Андрій Євгенійович

Правове регулювання господарської діяльності

Навчальний посібник

Подано в авторській редакції

НУХТ 01601 Київ-33, вул. Володимирська, 68

elibrary.nuft.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію серія ДК №1786 від 18.05.2004 р.